

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zahide Nur ÖZEKİN

VAZ'İ HÜKÜMLERDE MÂNİ'

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zahide Nur ÖZEKİN

VAZ'İ HÜKÜMLERDE MÂNİ'

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Zeki YAKA

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zahide Nur Özekin'in bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Ali BAKKAL	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Dr. Öğretim Üyesi Zeki YAKA	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Mehmet DİRİK	(İmza)

Tez Başlığı: Vaz'î Hükümlerde Mâni'

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 01/01/2018

Mezuniyet Tarihi : 13/08/2020

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Vaz’î Hükümlerde Mânî” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Zahide Nur ÖZEKİN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Zahide Nur ÖZEKİN
Öğrenci Numarası	20185249001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü - - Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğretim Üyesi Zeki YAKA
Tez Başlığı	Vaz'î Hükümlerde Mâni'
Turnitin Ödev Numarası	1367036230

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 10/08/2020 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 13

alıntılar dahil % 19'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmâni' intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Dr. Öğretim Üyesi Zeki
YAKA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	x
ÖZET	xi
SUMMARY	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜKÜM TEORİSİNDE MÂNİ'İN YERİ

1.1. Hüküm	3
1.1.1. Şer'î Hüküm.....	4
1.1.1.1. İtikâdi Hüküm	5
1.1.1.2. Ahlakî Hüküm	5
1.1.1.3. Amelî Hüküm	5
1.1.1.3.1. Teklîfî Hüküm ve Kısımları	10
1.1.1.3.1.1. Talebin Türü ve Derecesi Bakımından Uhrevî Hükümlerin Çeşitleri	11
1.1.1.3.1.1.1. Cumhura Göre Kısımları	11
1.1.1.3.1.1.2. Hanefîlere Göre Kısımları	11
1.1.1.3.1.1.2.1. Vâcip/Farz ve Kısımları	12
1.1.1.3.1.1.2.2. Mendup	14
1.1.1.3.1.1.2.3. Mubah	14
1.1.1.3.1.1.2.4. Haram	15
1.1.1.3.1.1.2.5. Mekruh	15
1.1.1.3.1.2. Talebin Genel ya da Özel Oluşuna Göre Uhrevî Hükümler	16
1.1.1.3.1.2.1. Azîmet	16
1.1.1.3.1.2.2. Ruhsat	16
1.1.1.3.1.2.2.1. Ruhsatın Kısımları	16
1.1.1.3.1.2.2.2. Ruhsat-Mâni' İlişkisi	17
1.1.1.3.1.3. Dünyevî Hükümler ve Mükellefin İlgili Fiilleri	17
1.1.1.3.1.3.1. Sahîh - Fâsid - Bâtıl	17
1.1.1.3.1.3.2. Mun'akid - Gayr-i Mun'akid	18
1.1.1.3.1.3.3. Nâfiz - Mevkuf	18
1.1.1.3.1.3.4. Lâzım - Gayr-i Lâzım	18

1.1.1.3.2. Vaz'î Hüküm ve Kısımları	19
1.1.1.3.2.1. Rükün:	22
1.1.1.3.2.2. İllet ve Kısımları	22
1.1.1.3.2.3. Sebep ve Kısımları	23
1.1.1.3.2.4. Şart ve Kısımları	25
1.1.1.3.2.5. Alâmet	27
1.1.1.3.2.6. Mâni'	27
1.1.1.3.3. Teklîfi ve Vaz'î Hükümler Arasındaki İlişki	27
1.1.2. Aklî Hüküm	29
1.1.3. Hissî Hüküm	29

İKİNCİ BÖLÜM

MÂNİ'

2.1. Mâni'in Tanımı	30
2.1.1. Sözlükte Mâni'	30
2.1.2. İstılahta Mâni'	30
2.1.2.1. İbn Subkî'ye Göre Mâni'	31
2.1.2.2. Âmidî'ye Göre Mâni'	32
2.1.2.3. Karâfi'ye Göre Mâni'	32
2.1.2.4. Şâtıbî'ye Göre Mâni'	33
2.1.3. Mâni' - Sebep, Şart ve İllet Arasındaki İlişki.....	34
2.2. Mâni'in Kısımları	36
2.2.1. Engellenen Açısından Mâni'in Kısımları	36
2.2.1.1. Sebebi Engelleyen Mâni'	36
2.2.1.2. Hükmü Engelleyen Mâni'	37
2.2.2. Teklifle Birlikte Olma İmkânı Açısından Mâni'	39
2.2.2.1. Aklen Teklifle Birlikte Bulunamayan Mâni'	39
2.2.2.2 Aklen Teklifle Birlikte Bulunabilen Mâni'	40
2.2.2.2.1. Teklîfin Kendisini Ortadan Kaldıran Mâni'	40
2.2.2.2.2. Teklîfin Lüzûmunu Ortadan Kaldıran Mâni'	41
2.2.2.2.2.1. Mükellefin Muhayyerliğini İfade Eden Mâni'	41
2.2.2.2.2.2. Sakıncalı Olmamayı İfade Eden Mâni'	42
2.2.3. Girdiği Alan Açısından Mâni'	43
2.2.3.1. Teklîfi Hükmün Kapsamına Giren Mâni'	43
2.2.3.2. Vaz'î Hükmün Kapsamına Giren Mâni'	43

2.2.4. Mükellefin Kasdı Açısından Mâni'	44
2.2.4.1. Teklifi Bir Hüküm Olma Düşüncesi İle İşlenen Veya Terk Edilen Mâni'	44
2.2.4.2. Hükümü Ortadan Kaldırmak Kastı ile İşlenen Veya Terk Edilen Mâni'	44
2.2.5. Hükme Tesiri Açısından Mâni'	48
2.2.5.2. İbn Abdüsselâm'ın Hükümün Mâni'ini Taksimi	48
2.2.5.2.1. Hükümün Başlangıcı ve Devamına Engel Olan Mâni'	48
2.2.5.2.2. Hükümün Başlangıcına Engel Olup Devamına Engel Olmayan Mâni'	48
2.2.5.3. Karâfi ve Takipçilerinin Mâni'i Taksimi	49
2.2.5.3.1. Hükümün Başlangıcı ve Devamını Engelleyen Mâni'	49
2.2.5.3.2. Hükümün Başlangıcını Engelleyip Devamını Engellemeyen Mâni'	50
2.2.5.3.3. İhtilaflı Olan ya da İkinci Gruba Dahil Olan Mâni'	50
2.2.5.4. Zerkeşî'de Mâni' Taksimi	50
2.2.6. Sâdır Olduğu Kaynak Açısından Mâni'	51
2.2.7. Hanefîlerde Mâni'	51
2.2.7.1. Sebebin Oluşmasına Mâni'	52
2.2.7.2. Sebebin Tamamlanmasına Mâni'	52
2.2.7.3. Hükümün Başlamasına Engel Olan Mâni'	53
2.2.7.4. Hükümün Tamamlanmasına Engel Olan Mâni'	54
2.2.7.5. Hükümün Lüzumuna Engel Olan Mâni'	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLLETİN TAHSİSİNİN MÂNİ' İLE BAĞLANTISI

3.1. İlletin Tahsisinin Mahiyeti	56
3.1.1. Cumhura Göre İlletin Tahsisi	57
3.1.2. Hanefîlere Göre İlletin Tahsisi	58
3.2. İlletin Tahsisi - Nakz - İstihsan - Tard Arasındaki İlişki	58
3.2.1. İlletin Tahsisi ile Nakz İlişkisi	58
3.2.2. İlletin Tahsisi ile İstihsan İlişkisi	59
3.2.3. İlletin Tahsisi ile Tard İlişkisi	60
3.3. İlletin Tahsisinin Hüccet Değeri	61
3.3.1. İlletin Tahsisini Mutlak Olarak Red Eden Görüş	61
3.3.2. İlletin Tahsisini Mutlak Olarak Kabul Eden Görüş	62
3.3.3. Mansus İllette Kabul Müstenbat İllette Red Eden Görüş	63
3.3.4. Tafsîl	64
3.4. İlletin Tahsis Delilleri	66

3.4.1. Mansus İletin Tahsisi	66
3.4.2. Müstenbat İletin Tahsisi	67
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	70
Ö Z G E Ç M İ Ş	76

KISALTMALAR

b.	: ibn
bs.	: baskı
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
nr.	: numara
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
t.y.	: basım tarihi yok
vb.	: ve benzerleri
v.dğr.	: ve diğerleri
y.y.	: basım yeri yok

ÖZET

İslam Hukukunda hüküm, fıkıh usûlünün merkezinde yer almaktadır. Şer‘î delillerden çıkarılan hükümler konusu, İslâm hukukunun kaynaklarından sonra fıkıh usûlünün en önemli ana konularından birisini teşkil etmektedir. Fıkıh usûlcüleri konunun önemine binaen hükme giden yolları tesbit etmek için büyük gayret sarfetmişlerdir. Bu sebeple hükmü daha anlaşılır kılma maksadıyla farklı tanım ve tasniflere tabi tutmuşlardır. Bu kapsamda hüküm genel olarak teklîfî ve vaz‘î hüküm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Vaz‘î hüküm; iki şey arasında sebep, şart veya mâni’ ilişkilerini kuran şer‘î hükümlere denmektedir. Vaz‘î hükümler rükün, illet, sebep, şart ve alamet gibi kısımlardan oluşmaktadır. Vaz‘î hükmün kapsamına giren mâni’in, değişik açılardan birçok kısma ayrıldığı görülmektedir. Mâni’, hükümlerin tatbiki konusunda önemli rol oynamaktadır. Nitekim bir hükmün sadece mevcudiyeti, o hükmün tatbiki için yeterli gelmemektedir. Hükmün tatbiki için ayrıca mâni’in de bulunmaması gerekmektedir. Şâri’in kastı, doğrudan mâni’in kendisine yönelmemekte, gerçekleşip gerçekleşmemesini hedef almamaktadır. Bununla birlikte şâri’in hükümleri koymadaki kasdı hüküm konusunun anlaşılmasında önemlidir. Çünkü şâri’in mâni’deki maksadını kavramak mükellefin mâni’ konusundaki tutumunu etkilemektedir. Mükellefin kastının şâri’in kastı ile uyumlu olması gerekmektedir. Bu sebeple İslam Hukuk Metodolojisinde mâni’i kavramak büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: mâni’, hüküm, vaz‘î hüküm, fıkıh usûlü

SUMMARY

HINDRANCE (MÂNI') IN DECLARATORY RULINGS "OBSTACLE"

The subject "judgement" has been in the center of fiqh methodology in Islamic Law. The subject judgement derived from the legal evidence constitutes one of the most important main topics of the fiqh methodology after the sources for Islamic law. Fiqh scholars have made great efforts to determine the ways leading to a judgement in regard to the importance of the issue. For this reason, the judgement has subjected to different definitions and classifications in order to make it more understandable. In this context, the judgement is generally divided into two categories as obligation and ordinance judgements. It is seen that the impediment, which falls within the scope of the ordinance judgement, is divided into many parts in terms of different aspects. The impediment plays an active role in the implementation of the judgements. As a matter of fact, the existence of a judgement is not sufficient for the implementation of that judgement. There should also be no impediment for the implementation of the judgement. The intent of Shari does not directly target the impediment and does not aim at whether or not to be realized. Nevertheless, the intent of shari in making judgements is important for understanding the subject of the judgement. Because understanding the purpose of the shari in the impediment affects an obligant's attitude towards the impediment. The intention of the obligant should be compatible with the intent of the shari. Therefore, it is of great importance to understand the impediment in Islamic Law Methodology.

Keywords: impediment, judgement, obligation judgement, fiqh methodology

ÖNSÖZ

Hangi hukuk sisteminde olursa olsun, hüküm, hukukun en önemli kısımlarından biridir. İslam Hukukunda hüküm konusu fıkıh usûlünün merkezinde bulunmaktadır. Hüküm farklı tanım ve taksimlere tabi tutulmuştur. Bu kapsamda hüküm genel olarak teklîfî ve vaz’î hüküm olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mükelleflerden sâdır olan fiillerin şer’î vasıflarına teklîfî hüküm denmekte; vâcip, mendup, mubah gibi hükümleri içine almaktadır. Vâz’î hükümler ise hükümler arasında sebep, şart, mâni’ gibi bağları kurması hasebiyle mükellefin fiillerinde önem arz etmektedir. İslâm’da kulun hukûkî ve manevî sorumlulukları açısından bu ayrımın ciddi önemi ve yeri vardır. Biz teklifi hüküm ve çeşitlerini başka müstakil çalışmalara bırakarak, tez konumuz olan vaz’î hükmün kısımlarından mâni’i incelemeye çalıştık.

Mâni’ hakkında yapılmış değerli çalışmalar mevcuttur. Çalışma sürecinde bu eserlerden istifade edilmeye çalışılmıştır. Prof. Dr. Abdülkerim Ünalın’ın “İslâm Hukuku Metodolojisinde Mâni’” makalesi konunun incelenmesi ve sınırlarının çizilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Abdülazîz b. Abdurrahman b. Ali Rebâ’nın “el-Mâni’ ‘inde’l-Usûliyyîn” adlı kitabı da çalışma sürecinde usulcülerin mâni’i ele alışı hususunda faydalanılan temel kaynaklardan biri olmuştur.

Çalışmada hükümlerin tatbiki konusunda önem arz eden mâni’ kavramının fıkıh usûlünde işlevini incelemeye çalıştık. Konunun daraltılması için usûl kitapları ile yetindik. Teorik bilgiyi fûrû kitaplarından örneklerle zenginleştirmeye çalıştık. Çalışma konumuz olan mâni’in usûl metodolojisindeki konum ve öneminin daha rahat kavranabilmesi açısından hükmün tanım ve tasnifindeki farklılıkları zikretmenin yararlı olacağını düşündük. Usûl kitaplarını ele alırken kronolojik bir inceleme yaparak kavramın kazandığı manaları aktarmaya çalıştık. Böylece mâni’ kavramının tanımlarını, kavramın hangi temeller üzerine bina edildiğini ve diğer hükümlerle ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca mâni’in taksimleri ile birlikte örneklere yer vererek konuyu daha anlaşılır kılmak istedik. Çalışmamızın amacı diğer eserlerde ortaya koyulmamış, bilinmeyen birçok zenginliği ortaya koymaktan ziyade mükellefin fiilleri ile sıkı bir ilişki içinde olan bu kavramı daha detaylı bir şekilde incelemektir.

Birinci bölümde mâni’in fıkıh usûlündeki konumu üzerine eğildik. Ayrıca bu bölümü ayet ve hadisler ile örneklendirerek mâni’in diğer hükümlerle bağlantısının daha kolay bir şekilde anlaşılmasını amaçladık.

İkinci bölümde mâni'in tanımları, bu tanımların hangi esaslar üzerine kurulduğu, kavramın yapılan tarifleri arasında bulunan farklılıklar ve mâni'in muhtelif açılardan tasnifi üzerine durduk.

Üçüncü bölümde ise illetin tahsisinin mâni' ile bağlantısını ele aldık. Bu ilişkinin önemine binaen illetin tahsisi konusuna değindik ve mâni' ile ilişkisini inceledik.

İmam Şâfiî'ye şu söz nisbet edilir: “Eballâhu en yasıhha illâ kitâbuh” Şüphesiz bu sözü, Kur'an-ı Kerîm dışında hiçbir kitabın kusur ve hatadan uzak kalamayacağı gerçeğini göstermesi bakımından önemlidir. Henüz ilmi araştırmaların başında bir ilim yolcusu olarak hocalarımdan gelebilecek tavsiye ve tenkitlerle böyle bir çalışmanın olgunlaşmasını temenni ediyorum. Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır. Kusur ve hataların asgari seviyeye indirilmesi, tashih ve tekmili ise yazarın dikkat ve cehdü gayretine, erbabından gelecek tenkit, teklif ve temennilere bağlıdır.

Bu çalışmamızda her türlü desteğini esirgemeyen, kıymetli vaktini, ilmini bizimle paylaşan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Zeki Yaka, araştırma esnasında görüş ve tavsiyeleriyle her zaman katkıda bulunan Prof. Dr. Ali Bakkal ve Doç. Dr. Mehmet Dirik hocalarım başta olmak üzere bütün hocalarıma teşekkür ederim. Bu süreçte maddi-manevi desteklerini esirgemeyen bütün hocalarıma ve aileme de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Antalya, 2020

Zahide Nur ÖZEKİN

GİRİŞ

Vazî hükümler başlığı altında incelenen mâni' kavramını ele almaktaki amacımız, hükümlere etkisini gözler önüne sermeye çalışmaktır. Mâni' kavramı her ne kadar müstakil eserlerde geniş ve derinlemesine ele alınmış olarak karşımıza çıkmasa da bu kavramın hükümlere olan tesirinin önemi muhakkaktır ve bu alanda müstakil olarak çalışma yapmaya ihtiyaç vardır. Biz de araştırmamızda daha sonraki çalışmalara küçük de olsa bir katkı olmasını ve en azından konunun önemine işaret edebilmeyi amaçladık.

Araştırmamızı önemli kılan nokta mâni' kavramının değerinden kaynaklanmaktadır. Mâni' kavramı da çalışmamız içinde açıklamaya gayret ettiğimiz üzere hükmün gerçekleşmesine tesiri sebebi ile önemlidir. Mâni' kavramı genel bir kavram olarak karşımıza çıkmakla birlikte kendi içinde alt başlıklar ile ele alınmaktadır. Bu durum ise detay gibi görünmesine karşılık hükme tesiri bakımından önemli farklılıkları da içinde barındırmaktadır. Genel bütünlük içinde fıkıh usûlünün küçük parçasını oluşturan mâni' konusunun incelenmesi usûlcülerin ne denli hassas bir sistem ortaya koyduğunu görmek için yeterli olacaktır.

Araştırmada mânî'in mahiyeti, çeşitleri, hükümlerin gerçekleşmesine ve illetin tahsisine etkisi incelenmeye gayret edilmiştir. Çalışmamızda konu hakkında telif edilmiş tüm çalışmalardan istifade etmeye gayret edilmiştir. Prof. Dr. Abdulkerim Ünalın "İslâm Hukuku Metodolojisinde Mâni'" makalesi konunun incelenmesi ve sınırlarının çizilmesinde temel alınmıştır. Abdülazîz b. Abdurrahman b. Ali Rebîa'nın "el-Mâni' 'inde'l-Usûliyyîn" adlı kitabı da çalışma sürecinde usûlcülerin mâni'i ele alışı hususunda yardım alınan temel kaynaklardan biri olmuştur.

Mâni' hakkında yapılmış müstakil çalışmaların kısıtlı olmasıyla birlikte tahsis alanında mâni'i de ele almış birçok eser mevcuttur. Biz de mâni'in illetin tahsisi ile bağlantısını ele alırken Ferhat Koca'nın "İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis" kitabından, Prof. Dr. Abdurrahman Candan'ın "İslam Hukukunda İlet Tespit Yöntemleri" isimli doktora tezinden, Doç. Dr. Tucay Başoğlu'nun "Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları" isimli doktora tezinden, "İleti Tespit Metotlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitleri" makalesinden, Emin Yıldırım'ın "Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tahsisi Meselesi" adlı yüksek lisans tezinden, Mazin Heniyeh'in "İlet Tahsisi" makalesinden oldukça istifade ettik.

Çalışmada kullanılan metod, usûl bağlamı üzerinden mâni'i ele almak olmuştur. Usûl kitaplarını önceleyerek fûrû eserlerine eğilememizin sebebi klasik eserlerde mâni'

kavramının farklı konular altında ele alınmasıdır. Ayrıca konunun incelenmesinde usûl eserlerinin bütüncül olarak ele alınması yeterince geniş bir zaman ve birikim istemektedir. Bu sebeple fûrû eserlerini de kapsayacak şekilde bu konuyu ele alan çalışmaları başka değerleri araştırmalara bıraktık. Biz illetin tahsisi ile münasebetini de göz önünde bulundurarak mâni' kavramını usûl kitaplarındaki somutlaştırıcı örneklerle ele almaya gayret ettik.

Çalışmamızı bu alanda ele alınmış diğer eserlerden farklı kılan husus konunun müstakil olarak ele alınmaya gayret edilmesidir. Usûl kitaplarında farklı başlıklar altında incelenen konunun bütüncül olarak ele alınmasıdır. Bununla birlikte araştırmada gayret ettiğimiz nokta yeni fikirler, söylenmemiş ifadelerin öncüsü olmak değil de başlıca usûl kitaplarındaki geniş bilgiyi analiz ve sentez yöntemi ile sayfalarımıza taşıyabilmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜKÜM TEORİSİNDE MÂNİ'İN YERİ

Hükümün çeşitlerinden biri olan mâni'e geçmeden önce, mâni'in de içinde yer aldığı hüküm konusuna genel bir göz atmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Konunun usûl-ü fıkıh sistematigindeki konumunun iyi anlaşılması açısından da hüküm ve ilgili bazı konulardan bahsetmek yararlı olacaktır.

1.1. Hüküm

Hüküm **sözlükte** “*men etmek, karar vermek, idare etmek, ata gem vurmak, yargılamak, idare, yönetim, anlayış, ilim, hikmet*” gibi birçok manaya gelmektedir.¹ “Men etmek” manası, terim olarak kazandığı manalar ile irtibatlıdır.

Hüküm **terim** olarak, *insanı maslahata yöneltmeyi, amaçsız yani abes davranışlardan uzak tutmayı amaçlayan din tarafından belirlenen hususlara verilen isimdir.*² Vücûb, hürmet, nedb ve kerâhet de taşıdıkları “men etmek” anlamından dolayı hüküm adını almıştır.³ Hukukta hüküm kelimesinden kastedilen mananın hangisi olduğunda Kur'an ve Sünnet'teki kullanımları belirleyici olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de hüküm kelimesi ve türevleri birçok yerde geçmektedir. Hüküm Kur'ân'da mahkeme kararı, Allah'ın verdiği karar, Allah'ın koyduğu kaideler ve bunlara uymanın gerekliliği, kıyamet gününde insanları hesaba çekip, onlar hakkında karar vermesi manalarında kullanılmıştır.⁴

Hüküm terim olarak örf, mantık, kelim ve fıkıh ilimlerinde farklı anlamlarda kullanılmıştır:

¹ Zemahşerî, “H-K-M maddesi”, *Esâsü'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-Lübnan 1998, c. I, s. 206; İbn Fâris, “H-K-M maddesi”, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dârü'l-Fikir, 1979, c. II, s. 91; İbn Manzûr, “H-K-M maddesi”, *Lisânü'l-'Arab*, Dârus-Sâdir, Beyrut 1414, c. XII, s. 140; Fîrûzâbâdî, “H-K-M maddesi”, *Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Mektebetüt'-Tahkik't-Türas fi Müesseseti'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut-Lübnan 2005, c. I, s. 1095; Muhammed Murtazâ Zebîdî, “H-K-M maddesi”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, t.y., c. XXXI, s. 510.

² Abdullah Kahraman, “Hüküm, Hâkim, Mahkûmun Aleyh ve Mahkûmun Fih”, *Fıkıh Usûlü El Kitabı*, ed. Talip Türkan, Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s. 61.

³ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs., Müessesetür'-Risâle, 1987, c. I, s. 247.

⁴ Enbiyâ 21/78; Ra'd 13/41; Mâide 5/44, 45, 47; Bakara 2/113; Nisâ 4/141.

1) Örfte hüküm, iki şey arasında olumlu veya olumsuz bağlantı kurmaya denmektedir.⁵

2) Mantık ilminde hüküm, örfte olduğu gibi iki şey arasında olumlu veya olumsuz bağlantı kurmanın yanı sıra, bu bağlantı ile birlikte kurulan önermenin kavranmasına da denmektedir.⁶ Ayrıca önermede nisbetin vuku bulup bulmaması, doğrulanması veya yanlışlanmasına da hüküm denmektedir.⁷

3) Kelâm ilminde hüküm, şer’î (ilahî, dînî) ve aklî hükümler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şer’î hükümler, İslâm dininin iman, ibadet, muâmelât ve ahlâka dair bütün ilkelerini kapsamaktadır. İtikâdî (aslî), amelî (fer’î, fikhî) ve ahlâkî hükümler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İnanç ile ilgili olanlara itikadî, insanlar tarafından ortaya konan fiillerle ilgili olanlara amelî, ruhun tezkiyesi ve tehzîbi ile ilgili olanlara da ahlakî hükümler denmektedir. İtikâdî hüküm kelâmın, ahlak tasavvufun konusu olduğu için biz kısaca tanımlamakla yetineceğiz. Çalışma alanımız ve fıkıhın konusu olan amelî hükümleri daha yakından tanıyacağız.

4) Fıkıh ve fıkıh usûlünde hüküm, ister vahiy ister rey kaynaklı olsun bir konudaki değer yargısını, kural ve kuralların öngördüğü düzenlemeyi, iki şey arasında ilişki kurmayı ifade etmektedir. Klasik fıkıh literatüründe hüküm, belli bir konuda konulmuş kuralların bütününe ifade etmekte; fıkıh, nahiv vb. ilimlerde ise kaide manasına gelmektedir.⁸ Bununla birlikte hüküm, Hanefîlere göre Yüce Allah’ın mükelleflerin fiillerine ilişkin ilâhî hitâbı, mütekellimîn usûlcülere göre ise bu hitâbın sonucu olarak da tanımlanmaktadır.⁹

Hükümler elde ediliş yöntemlerine göre üçe ayrılmaktadır:

- 1) Şer’î hüküm
- 2) Aklî Hüküm
- 3) Hissî Hüküm olarak isimlendirilir.

1.1.1. Şer’î Hüküm

Şer’î kaynaklar ile elde edilen hükümlere “şer’î hükümler” denmektedir. “Namaz farzdır.” hükmü gibi. Usûl kuralları, bu tür hükümler için konmuştur. Aklî ve hissî hükümler konumuz dışında kalmaktadır. Araştırmada şer’î hüküm üzerinde duralacaktır.

Usûlcüler şer’î hükümleri de kendi içinde üç gruba ayırmıştır:

⁵ Taftazânî, *Şerhü’t-Telvihi ale’t-Tavzîh*, Mektebetü Sabîh, Mısır t.y., c. I, s. 19-20.

⁶ İlyas Üzümlü, “Hüküm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII: s. 466-468.

⁷ Hacı Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2017, s. 131.

⁸ Muhammad Abu Al-Fath Bayanunî, “Hüküm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII: s. 466-468; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, 15. bs., İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları), İstanbul 2020, s. 155.

⁹ Zekiyyüddîn Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l Fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2015, s. 226.

1.1.1.1. İtikâdi Hüküm

İnanç ile ilgili olan hükümlere itikadî hüküm denmektedir. Bu hükümler kelâm ilminin konusunu oluşturmaktadır.

1.1.1.2. Ahlakî Hüküm

Ruhun tezkiyesi ve tehzîbi ile ilgili olan hükümlere ahlakî hükümler denmektedir. Tasavvuf ilminin konusunu oluşturmaktadır.

1.1.1.3. Amelî Hüküm

İnsanların ortaya koyduğu fiillerle ilgili olanlara ise amelî hükümler denmektedir. Fıkıh ilminin asıl konusunu bu hükümler oluşturmaktadır.

Usûlcüler şer’î hükmü çeşitli şekillerde tanımlamış, tek bir tanım üzerinde uzlaşamamışlardır. Mütakellimîn usûlcülerin çoğunluğuna göre, “*mükellefin fiillerine taalluk eden iktizâ (gerekli kılma), tahyîr (serbest bırakma) veya vad’ bildiren (iki durum arasında sebep, şart, mâni’ bağı kurma) ilahî hitâba şer’î hüküm*” denmektedir.¹⁰ Fukaha ekolüne sahip Hanefî usûlcülere göre ise hüküm, “*şâri’in hitâbı değil bu hitâbın neticesi*”dir.¹¹ Mütakellimîn usûlcüler bu tanıma göre merkeze hükmün kaynağını, Hanefî usûlcüler ise mükellefin fiilleri ve söz konusu fiilin hükmünü almışlardır.¹² İlmi olarak tanımlardaki söz konusu ıstılahî farklılığın pratikte herhangi bir tesiri yoktur.¹³ “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin*”¹⁴ âyetinde hüküm mütakellimîn usûlcülere göre âyetin kendisi, fukahâya göre ise namaz kılmanın ve zekât vermenin gerekliliğidir.

Tarifte geçen “Allah’ın hitabı” ifadesi ile Allah’ın ezelî olan kelâm-ı nefsi kastedilmiştir. Hitabın Allah’a nisbet edilmesi, Allah’ın hitabı dışında hüküm olmayacağı manasına gelmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in, yöneticilerin ve efendilerin de hitapları hüküm kabul edilmektedir.¹⁵ Sünnet, icmâ, kıyas gibi deliller Allah’ın hitabı olmasa da onun hitabını ortaya çıkardıkları için bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹⁶ İslâm’da hükümlerin kaynağı yani hâkim, Allah’tır.¹⁷ Fıkıh usûlü terminolojisinde hâkimden ziyade “şâri” kelimesi kullanılmaktadır. Allah hakîkî, müstakil, esas şâri’ iken, Hz. Peygamber mecazi, bağımlı, ikinci dereceden şâri’dir.

¹⁰ Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi’t-Tenkîh*, thk. Zekerîya Umeyrat, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 1996, s. 13; Taftazânî, *Şerhü’t-Telvîh ale’t-Tavzîh*, s. 21-23.

¹¹ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl fî Şerhi Mirkâtî’l-Vüsûl*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1321, s. 276.

¹² Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 132.

¹³ Hudarî, *Usûl-i Fıkıh*, 6. bs., Mektebetü’l-Ticaretü’l Kübra, 1969, s. 21.

¹⁴ Nûr 24/56.

¹⁵ Taftazânî, *Şerhü’t-Telvîh ale’t-Tavzîh*, c. I, s. 22.

¹⁶ Taftazânî, *Şerhü’t-Telvîh ale’t-Tavzîh*, c. I, s. 25.

¹⁷ Yûsuf 12/40; En’âm 6/62; Mü’min 40/12.

Hükümlerin bağlandığı yer mükelleflerin fiilleridir.¹⁸ Tanımdaki mükellefin fiillerine ilişkin ifadesiyle akıllı ve bülûğ çağına gelmiş kimseler kastedilmiştir. Böylece Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri ve sıfatları ile ilgili hitaplar; mükelleflerin, canlı ve cansız varlıkların zatları ile ilgili hitaplar¹⁹ ve mükellef olmayan çocukların, delilerin ve hayvanların fiilleri²⁰ tanım dışında kalmaktadır. Yalnız mümeyyiz olmayan kişilerin bazı fiilleri de hükmün konusunu oluşturabilmektedir. Bu durumda hitap onların vasîleri ya da velilerinedir. Tanımlarda hükmün bilinçli fiiller ile bağlantılı olduğu, eşya ve nesnelere ilişkin olmadığı görülmektedir.²¹

Tanımlarda bulunan “iktizâ” ve “tahyîr” ifadesi şâri'in teklîf içermeyen ihbârî hitâbını dışarıda bırakmaktadır. İktizâ, “talep etmek” ve “istemek” anlamlarına gelmektedir. Allah bir şeyin yapılması veya yapılmamasını ya kesin ve bağlayıcı bir şekilde ya da kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde isteyebilmektedir. Kesin ve bağlayıcı şekilde istenen talebe îcap, kesin bir şekilde istenmeyen talebe ise nedb denir. Bir şeyden alıkoyma talebi kesin ve bağlayıcı şekilde veya kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde istenmektedir. Allah'ın bir şeyden kesin ve bağlayıcı bir şekilde kaçınmayı istemesine tahrîm, kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde kaçınmayı istemesine ise kerâhet denir. Tahyîr ise yapma ve yapmama durumu arasındaki eşitliğe denmektedir. Mubahlığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Vad' kaydı ise talebin nasıl gerçekleşeceğini; sebep, şart, mâni' vd. irtibatların nasıl kurulacağını göstermek amacıyla konulmuştur.²²

Razî (ö. 606/1210), başta olmak üzere bazı âlimler teklîfi-vaz'î hüküm ayırımına gitmemiş, şer'î tüm hükümleri teklîfi hüküm kategorisinde değerlendirmişlerdir. Onlara göre vaz'î hüküm iktizâ ve muhayyerlik anlamı taşımaktadır. Bu yüzden vaz'î hükümler de teklîfi hükümlerden farklı değildir.²³ Bu görüşü savunan âlimlere göre iktizâ ve muhayyerlik haricinde hüküm bulunması imkansızdır. Örneğin güneşin zevâlinin namazın vücûbiyetinden başka bir manası yoktur. Tahâretin namaz için şart olması, namazın ancak tahâret şartının gerçekleştiği zaman sahih olduğunu göstermektedir. Nikah için iki şahidin şart olması,

¹⁸ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 226.

¹⁹ İbnü'n-Neccâr *Fütûhî, Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd, 2. bs., Mektebetü'l-Ubeykan, 1997, c. I, s. 335-336.

²⁰ Safiyyüddin el-Hindî, *Nihâyetü'l-Vüsûl fî 'İlmi'l-Usûl*, thk. Sa'd b. Salim es-Süvey ve Salih b. Süleyman el-Yusuf, Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke 1996, c. I, s. 52.

²¹ Bayanunî, “Hüküm”, c. XVIII: s. 466-468.

²² Taftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, c. I, s. 22.

²³ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'İlmi 'Usûli'l-Fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî, 3. bs., Müessesetü'r-Risâle, 1997, c. I, s. 109; Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, s. 14; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Sherâ'i*, thk. Muhammed Hasan ve Muhammed Hasan İsmail, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-Lübnan 2006, c. I, s. 130; İbrâhim b. Mûsâ Şâtıbî, *Muvâfakât*, thk. Abdullah Dirâz, Mektebetü'l-Ticaretü'l-Kübra, Mısır t.y., c. I, s. 187.

nikahın sıhhatinden başka bir mana ifade etmemektedir. Zekâtın vücûbiyeti için borcun mâni' teşkil etmesi ancak hüküm ile birlikte bulunması sebebiyledir.²⁴

Sadrü's-Şerî'a (ö. 747/1346) da teklîfî hükümleri vaz'î hükümlerden daha geniş ve kapsayıcı bir şekilde tasnifte bulunmuştur. Taftazânî (ö. 792/1390) ise ona katılmamaktadır. Taftazânî, umum ve husus içeren manaların tek bir hüküm altında incelenmesinin mümkün olmadığını düşünmekte, lafızları farklılaştırmanın bir zararı olmayacağı kanaatini paylaşmaktadır.²⁵ Buna karşın Sadrü's-Şerî'a ve onunla aynı görüşü destekleyenler umum ve husus bildiren anlamların tek bir hüküm altında toplanacaklarını savunmamışlardır. Onlar anlamları farklı olan şeylerin tek bir lafızla ifade edilemeyeceğini savunmuşlardır.

Bazı usûlcüler ise bu durumu açıklığa kavuşturmak için teklîfî hükmü, "sarîh ve zımnî" olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.²⁶ Onlara göre iktizâ ve tahyîr bazen açık bazen de kapalı bir şekilde gelebilmektedir. Kapalı bir şekilde gelen iktizâ ve tahyîri, vaz'î hükümler başlığı altında incelemektedirler.²⁷ Ancak doğru olanı vaz'î hükmün müstakil olarak ele alınmasıdır. Çünkü vaz'î hüküm bir şeyle başka bir şey arasında ilişki kurmaktadır. Teklîfî hükümde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu hükümlerin bir şekilde birbirlerine bağlı olmaları ikisinin de aynı olduğunu göstermez.²⁸ Ayrıca teklîfî hüküm kulun gücü dahilinde konuları içerirken vaz'î hüküm Allah'ın kudretinde olan hususlarla ilgilidir. Bu husus da teklîfî ve vaz'î hükmün ayrı ayrı ele alınmasının daha doğru olacağını göstermektedir.

Tûfî (ö. 716/1316) ise şâri'in hitabını, lafzî ve vaz'î olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Çünkü vaz'î hitabında da teklîf hitabında olduğu gibi bir talep söz konusudur. Bu yüzden hükümler arasında tedâhül meydana gelmektedir. Onun lafzî hitaptan muradı "*Namazı dosdoğru kılınız.*"²⁹ ayetinde olduğu gibi lafızlarla sabit olan hitaplardır. Vaz'î hitaptan muradı ise "*Güneş batıya doğru döndüğü zaman öğle namazı size vâcip olmuştur.*"³⁰ ayeti gibi olanlardır. Burada lafız namazın vücûbunu beyan etmiştir, vaz' ise namazın vücûb vaktini belirlemiştir.³¹

Mükellefe herhangi bir sorumluluk yüklemeyen hükümleri müstakil olarak "tahyîrî hüküm" başlığı altında ele alarak şer'î hükmü, "teklîfî, tahyîrî ve vaz'î" olmak üzere üç

²⁴ Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, s. 14; Taftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, c. I, s. 22.

²⁵ Taftazânî, *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, c. I, s. 22.

²⁶ Ebû'l-Hasan Alâeddîn Ali b. Süleyman Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdurrahman el-Cibrîn v.dğr., Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000, c. II, s. 801.

²⁷ Şâtübî, *Muvâfakât*, c. I, s. 187; Merdâvî, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, c. II, s. 801.

²⁸ Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, s. 14.

²⁹ En'âm 6/72.

³⁰ İsrâ 17/78.

³¹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, c. I, s. 415.

kısımda ele alan âlimler de bulunmaktadır.³² Tahyîri hükümler başlığı altında şâri'in yapıp yapmamayı serbest bıraktığı hükümleri incelemektedirler. Bu ayırım daha hassas ve tanımların karşılıklarına daha uygun olmasına karşın tasnifin kısa tutulması ve tahyîri hükümlerin teklîfi hükümler çerçevesinde de ele alınabilir olması hasebiyle teklîfi ve vaz'î şeklindeki ikili tasnif benimsenmiştir.³³

Bazı âlimlere göre ise şer'î hüküm, vaz'î ve teklîfi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Vaz'î ve teklîfi hükmün her birisi müstakil birer hükümdür.³⁴ Vaz'î hüküm teklîfi hükümden farklı olarak bir şeyi başka bir şeyle ilişkilendirmektedir. Vaz'î hükmün şeklen teklîfi hükmü gerektirip sûreten tek bir hüküm gibi görünmesi, aynı hüküm olduklarını göstermemektedir.³⁵ Bazı şer'î hükümler açık bir şekilde talep ve muhayyerlik içermektedir. Bazıları ise açıkça iktizâ ve muhayyerlik içermemektedir. İlk etapta açıktan fark edilmese de hükümlerde zımnî (kapalı) olarak iktizâ ve muhayyerlik manası bulunmaktadır. Böylece doğrudan olan talep ve muhayyerlik, teklîfi hüküm; dolaylı yolla olan talep ve muhayyerlik ise vaz'î hüküm ismiyle müstakil hükümler ifade etmektedir.³⁶ Şer'î hükümler farklı şekillerde tasnife tabi tutulsa da bu farklılığın pratikte herhangi bir etkisi yoktur.³⁷

Vaz'î hüküm şâri'in bir şeyi başka bir şeye sebep, şart ya da mâni' kılmasıdır. *"Güneşin zevâlinde (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl."*³⁸ âyetinde hitap, öğle namazının sebebi olarak güneşin zevâli ile bağlantılıdır. Mütakellimîn usûlcülere göre ayetin kendisi hüküm ifade etmektedir. Hanefîlere göre ise hüküm bu ayetten ulaşılan neticedir. Güneşin batıya doğru hareketi öğle namazı için sebep teşkil etmektedir.

*"Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın."*³⁹ âyetinde hitap, namazın sıhhat şartlarından temizlik ile bağlantılıdır. Mütakellimîn usûlcülere göre ayetin kendisi hüküm ifade etmektedir. Hanefîlere göre hüküm bu ayetten çıkan sonuçtur. Buna göre hüküm namazın sıhhati için temizliğin şart kılınmasıdır.

*"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur."*⁴⁰ âyetinin kendisi mütakellimîn usûlcülere göre zinanın haram olmasına delalet etmektedir.

³² Seyfeddin Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Affî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut-Dımaşk-Lübnan t.y., s. 126; Bayanunı, "Hüküm", c. XVIII: s. 467.

³³ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 227.

³⁴ Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, s. 14; Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 109.

³⁵ Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, s. 14.

³⁶ Abdülazîz b. Abdurrahman b. Ali Rebîa, *el-Mâni' 'inde'l-Usûliyyîn*, Riyad 1987, s. 32.

³⁷ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 187.

³⁸ İsrâ 17/78.

³⁹ Mâide 5/6.

⁴⁰ İsrâ 17/32.

Hanefîlere göre ise hüküm, bu haram kılma ile neyin sabit olduğu yani zina fiilinin haram olmasıdır. Zina fiilinin şer'î vasfı haram hükmüdür. Nitekim bu vasf da “Zina haramdır.” şeklinde ifade edilmektedir. “*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.*”⁴¹ âyetinde hitap, şahitliğin kabul edilmesine mâni’ olarak kazf⁴² ile bağlantılıdır.

“*Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*”⁴³ âyetinin kendisi mütekellimîn usûlcülere göre hüküm ifade etmekte ve namazın îcabına delalet etmektedir. Hanefîlere göre ise hüküm, îcaptan neyin sabit olduğu yani hükmün sonucudur.⁴⁴ Âyette hüküm, namazın vâcip olduğudur. Mükelleften sâdır olan fiilin vasfı vâcip değildir. Bu vasf da Hanefîlerde “Namaz kılmak vâciptir.” sözü ile ifade edilmektedir.

Ebû Dâvûd (ö. 275/889)’un İbn Ömer (ö. 73/693)’den, Beyhakî (ö. 458/1066)’nin İbn Abbas (ö. 68/687-88)’tan merfû olarak “Kâtile miras yoktur.”⁴⁵ rivâyeti mirasa mâni’ olmaktadır. Bu durumda mütekellimîn usûlcülere göre hadisin kendisi hüküm bildirmektedir. Hanefîlere göre hüküm bu hadisten neyin sabit olduğu ve ondan çıkan sonuçtur. Buna göre hüküm öldürmenin mirasçı olmaya engel teşkil etmesidir.⁴⁶

Sihhat-fesat-butlân, in’ikât, nefâz ve lüzumun; teklîfî, vaz’î ya da aklî hükümlerden hangisine dahil olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin büyük çoğunluğu bu hükümlerin teklîfî hükümlere raci olduğunu düşünmektedir.⁴⁷ Bir kısmı ise bu hükümlerin bir takım fiillere ilişmesi sebebiyle vaz’î hükümlerden olduğu kanaatindedir.⁴⁸ Bir grup da bunların aklî hükümlerden olduğunu düşünmektedir. Gerekçeleri ise şudur: Şâri’ örneğin mülkiyetin gerçekleşmesi için alışverişi meşrû kılmış, rükün ve şartlarını ortaya koymuştur. Akıl ise rükün ve şartlar yerine geldiği zaman alışverişin mülkiyetin elde edilmesini sağlayacağına aksi halde mülkiyetin elde edilemeyeceğine hükmetmektedir. Bu ise aklî bir hükümdür.⁴⁹

⁴¹ Nûr 24/4.

⁴² **Kazf:** İffetli bir kimseye zina iftirasında bulunmak ya da nesebini reddetmek demektir. Muhammed Revvâs Kal’acî - Hamid Sadık Kunejbî, *Mu’cemu Lügatî'l-Fukâha*, 2. bs., Dârü’n-Nefâis, 1988, s. 359.

⁴³ Bakara 2/43.

⁴⁴ Sadrüşşeria, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi’t-Tenkîh*, s. 14; Taftazânî, *Şerhü’t-Telviḥ ale’t-Tavzîh*, s. 24; Hudaîrî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 20.

⁴⁵ İbn Hacer Askalânî, *Telhîsü’l-Habîr fî tahrîci Ehâdisi’r-Râfi’iyyi’l-Kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb, 1. bs., Müessesetü Kurtuba, Mısır 1995, c. III, s. 184; Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr*, thk. İsamüddin Sababeti, 1. bs., Dârülhadis, Mısır 1993, c. VI, s. 89.

⁴⁶ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Kitâbü’t-Tarîfât*, 1. bs., Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1983, c. I, s. 196.

⁴⁷ Taftazânî, *Şerhü’t-Telviḥ ale’t-Tavzîh*, c. II, s. 243.

⁴⁸ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, c. I, s. 131-132; Hudaîrî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 56.

⁴⁹ Taftazânî, *Şerhü’t-Telviḥ ale’t-Tavzîh*, c. II, s. 246; Fütûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münîr*, c. I, s. 474.

Buraya kadar zikredilen görüşleri bütüncül olarak düşündüğümüzde usûlcülerin takip ettikleri metodların ne kadar hassas, ince ve detaylı olduğunu görülmektedir. Nitekim pratik bir yansıması olmamasına rağmen bir usûl sistemi oluşturmak adına bu düşünce faaliyetine girişmişlerdir. Ayrıca usûlcülerin hükümleri bir yere bağlama çabası da burada önemli rol oynamaktadır. Usûlcülerin hükümleri bir yere bağlamak adına geliştirdikleri tasnifler ya gelenek içinde kabul görmüş ve ileri zamanlara taşınmış ya da düşünce yapılarına uygun başka tasniflerle yer değiştirmiştir. Zikredilen ikili tasnif usûlcüler arasında genel olarak kabul görmüş, gelenek içinde zenginleşerek bize kadar ulaşmıştır. Biz de araştırmamızda tercihe şayan bu tasnifi esas aldık.

Şer’î hüküm mahiyeti açısından ikiye ayrılmaktadır:

1- Teklîfî Hüküm

2- Vaz’î Hüküm

1.1.1.3.1. Teklîfî Hüküm ve Kısımları

Teklîf sözlükte “*zor bir iş yükleme, zorlanacağı bir şeyle emretme, bir şeyin karşılığı ya da hakkı ölçüsünde şeyle yüklenmek, kaldırabileceği derecede iş yükleme, külfet*” manalarına gelmektedir.⁵⁰

İstilahî olarak ise teklîfî hüküm mütekellimîn usûlcülere göre *şâri*’in *mükelleflerin fiillerine bağlı olarak tahyîr ya da iktizâ (emretme) içeren hitâbıdır*.⁵¹ Hanefî usûlcülere göre ise *şâri*’in *emretme, terkin isteme ya da serbest bırakması üzerine mükelleflerden sâdır olan fiillerin şer’î vasıflarıdır*.⁵²

Teklîfî hüküm ismini hükmün tanımında geçen “mükellefler” kaydından değil “iktizâ ve tahyîr” kaydından almaktadır. Eğer ismini “mükellefler” kaydından alsaydı vaz’î hükümlerin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekirdi. Çünkü vaz’î hükümler dolaylı da olsa mükelleflere ilişkin hükümlerdir. Bazı usûlcüler ise iktizâ ve tahyîri ayrı ayrı zikrederek, şer’î hükmün bu çeşidine “teklîf ve izin hitabı” demişlerdir.⁵³

Teklîfî hüküm, cumhur ve Hanefîlere göre farklı şekilde ele alınmaktadır:

⁵⁰ Zemahşerî, “K-L-F maddesi”, *Esâsü’l-Belâğâ*, c. II, s. 144; İbn Fâris, “K-L-F maddesi”, *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-Luğâ*, c. V, s. 136; İbn Manzûr, “K-L-F maddesi”, *Lisânü’l-‘Arab*, c. IX, s. 307.

⁵¹ Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi’t-Tenkîh*, s. 13; Taftazânî, *Şerhü’t-Telvîh ale’t-Tavzîh*, s. 21-23.

⁵² Şa‘ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 226.

⁵³ Şehâbeddin Karâfî, *Nefâisu’l-Usûl fî Şerhi’l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvîd, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1995, c. I, s. 220.

1.1.1.3.1.1. Talebin Türü ve Derecesi Bakımından Uhrevî Hükümlerin Çeşitleri

1.1.1.3.1.1.1. Cumhura Göre Kısımları

Cumhura göre teklîfi hüküm beşe ayrılmaktadır. Bunlar: Vücûp, nedb, hürmet, kerâhet ve ibâhadır. Gazzâlî teklîfi hükmün beşe ayrılma gerekçesini ele alan ilk usûlcü olmuştur.⁵⁴ Bu taksime bakıldığında şâri'in hitâbının mükellefin fiilleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bir şeyin yapılmasının kesin ve bağlayıcı bir taleple istenmesi o fiil için îcâb, terk edilmesinin kesin ve bağlayıcı bir taleple istenmesi tahrîmdir. Bir şeyin yapılması ve terk edilmesi eşit ise ibâha, yapılması yönü ağır basarsa nedb, terk edilmesi yönü ağır basarsa kerâhetir.⁵⁵

1.1.1.3.1.1.2. Hanefilere Göre Kısımları

Hanefiler ise cumhurdan farklı olarak teklîfi hükümleri yedi kısma ayırmışlardır. Bunlar: Farz, vâcip, nedb, tahrîm, tahrîmen mekruh, kerâhet, ve ibâhadır. Hanefilere göre şâri'in hitabı mükelleflerin fiillerine taalluk etmektedir. Şâri' ya bir fiilin yapılmasını ya terk edilmesini emretmekte ya da muhayyer bırakmaktadır. Bir fiil kesin ve bağlayıcı bir şekilde ya da kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde istenmektedir. Talebin kesin ve bağlayıcı olması katî veya zannî bir delille mümkündür.

Şer'î deliller sübût ve delâlet açısından farklı derecelere sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'in bütün âyetleri sübût yönünden (kaynağına aidiyetleri bakımından) kat'îdir. Hadislerin geneli ise sübût yönünden zannîdir. Buna göre naklî deliller (Kur'an, sünnet) sübûtu ve delâleti kat'î, sübûtu kat'î delâleti zannî, sübûtu zannî delâleti kat'î, sübûtu da delâleti de zannî şeklinde farklı şekilde derecelendirilirler.

Şer'î deliller, delâletinin kuvvetine göre ise kat'î ve zannî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kendisinden şer'î bir hükmün açıkça anlaşıldığı ve başka bir şekilde anlamının mümkün olmadığı deliller delâleti kat'îdir. Açık bir şekilde hüküm bildirmeyen, anlaşılması için yorum ve açıklamaya ihtiyaç duyanlara ise delâleti zannî delil denir. Meselâ naklî bir delilin bir yönden kat'î, diğer yönden zannî delâlete sahip olması mümkündür. Kur'ân ve sünnette her iki tür delil bulunmaktadır. Aklî delillerin (kıyas vb.) şer'î hükme delâletleri ise daima zannî olmaktadır. Bir şeyden vaz geçme de aynı şekilde kesin ve bağlayıcı olarak veya kesin ve bağlayıcı olmayarak istenmektedir. Talebin kesin ve bağlayıcı olması katî veya zannî bir delille mümkündür.

Katîlik ve zannîlik açısından teklîfi hükümleri şu şekilde nitelemek mümkündür:

Farz: Katî delille gelen kesin ve bağlayıcı emir,

⁵⁴ Gazzâlî, *Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, s. 52-53.

⁵⁵ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 52-54; Râzî, *Mahsûl*, c. I, s. 93; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 2. bs., Müessesetür-Reyyân, 2002, c. I, s. 97; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 227.

Vâcip: Zannî delille sabit olan kesin ve bağlayıcı emir,

Nedb: Kesin ve bağlayıcı olmayan talep,

Tahrîm: Katî delille gelen kesin ve bağlayıcı emir,

Tahrîmen mekruh: Zannî delille sabit olan kesin ve bağlayıcı emir,

Kerâhet: Kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde vazgeçmeyi isteme,

İbâha: Mükellefi fiili yapıp yapmama arasında serbest bırakma olarak isimlendirilmektedir.⁵⁶

1.1.1.3.1.1.2.1. Vâcip/Farz ve Kısımları

Cumhura göre vâcip *şer'an yapılması kesin olarak istenen fiildir*. Terk edilmesi durumunda karşılığı günahdır. Cumhur, fiilin kesin şekilde istenmesini esas alarak farz ve vâcip kelimelerini aynı anlamda kullanmaktadır.⁵⁷ Hanefîlere göre ise vacip *şâri'in mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir tarzda istediği fiildir*.⁵⁸

Hanefîler vâcip ve farzı farklı manalarda kullanmışlardır.⁵⁹ Hükmün kat'î veya zannî delil ile sabit oluşuna göre vâcibi iki dereceye ayırmışlardır. Fiilin yapılmasının kesin ve bağlayıcı bir şekilde istendiği delil, kat'î ise buna “farz”, talep kıyas ve haber-i vâhid gibi zannî ise buna da “vâcip” ismini vermişlerdir. Bu ayrımın farklı sonuçlarını fûrûda görmek mümkündür. Meselâ namazda Fâtiha sûresinin okunması zannî bir delil ile sabit olmuştur. Bu sebeple Hanefîlere göre vâciptir.⁶⁰ Şâfiîlere göre de namazda Fâtiha sûresinin okunması farz anlamında vâciptir. Fakat namazda Fâtiha suresi okunmazsa Hanefîlere göre namaz batıl olmazken, Şâfiîlere göre namaz batıl olmaktadır. Bu farklılık Hanefî ve Şâfiîlerin aynı terimi farklı manalarda kullanmaları sebebiyledir.⁶¹

Cumhura göre kat'î delil ile sabit olmuş vâcip bir fiilin Hanefîlerdeki farz gibi mutlaka yapılması gerekir. Söz konusu fiili yerine getiren sevap kazanır, kasten terk eden ise cezayı hak eder. Namaz ve zekât gibi kat'î delil ile gelen vâcibi inkâr eden kâfir olur. Ama zannî delil ile sabit olmuş vâcibi inkâr eden kâfir sayılmaz.⁶² Hanefîlere göre vâcip ile amel etmek de gerekli olduğu için onlar vâcibi “amelî farz” olarak da isimlendirirler.⁶³ Hanefîlerin bu ayrımı itikadî açıdan da önem arz etmektedir. Vâcip, zannî delil ile sabit olduğu için onu inkâr

⁵⁶ Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 34.

⁵⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 53.

⁵⁸ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 237.

⁵⁹ Şemsülemme Serahsî, *Usûl*, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y., c. I, s. 149-150.

⁶⁰ Serahsî, *Usûl*, c. I, s. 152.

⁶¹ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 165.

⁶² Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 53.

⁶³ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, Dâru'l-Fikr, c. I, s. 426.

eden kâfir sayılmaz. Vâcibi terk eden, farzı terk edenin cezasından daha az bir cezaya çarptırılır.⁶⁴ Vâcip, farklı açılardan çeşitli kısımlara ayrılmıştır.

1. İfâ edecek kişi (mükellef) açısından vâcip:

a) Aynî vâcip (farz-ı ayn): Şâri'in mükelleflerin her birinin ayrı ayrı yerine getirmesini istediği vâciptir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek bu tür vâciplerdir.

b) Kifâî vâcip (farz-ı kifaye): Şâri'in yerine getirilmesini bütün mükelleflerden istediği vâciptir. Bu tür vâcip bazı mükelleflerin onu yerine getirmesi ile gerçekleşir. Fakat hiç kimse tarafından bu vâcip yerine getirilmezse, herkes günahkâr olur. Cenaze namazının kılınması, Allah yolunda cihâd bu tür bir vâciptir. Buna toplumsal farz da denir.

2. Eda edileceği vakit açısından vâcip:

a) Mutlak vâcip, mükellefinin istediği zaman yerine getirebildiği vâciptir. Kefaretler, zekâtın edası bu tür vâcip kapsamına girmektedir.⁶⁵ Kişi yeminini bozduğu zaman kefareti, zekât üzerine vacip olduktan sonra edasını dilediği zaman yerine getirebilir.

b) Mukayyet vâcip, mükellefin belirli bir vakitte yapması gereken vâcip türüdür. Bu vâcibi belirlenen vakit içinde bütün şart ve vasıflarıyla birlikte getirmeye **eda**, vakti içinde vasıflardan bazılarını noksan bir şekilde yerine getirdikten sonra yine vakti içinde tam olarak tekrar ifâ etmeye **iade**, vakti çıktıktan sonra mislini yerine getirmeye ise **kazâ** denmektedir.⁶⁶

Mukayyet vâcip; geniş, dar zamanlı ve iki türlü benzerlik taşıyan vâcip olmak üzere üçe ayrılır:

ba) Geniş vakitli vâcip (Müvessa'): Vâcibin edâ edilmesi için belirlenen vakitte, hem o vâcip hem de o vâcip cinsinden başka bir ibadet yapılabiliriyorsa buna geniş vakitli vâcip denir.⁶⁷ Beş vakit namaz gibi.

bb) Dar vakitli vâcip (Mudayyak): Vâcibin edâsı için belirlenen vakitte, o vâcip cinsinden başka bir vâcibin yerine getirilmesi mümkün değilse, buna dar zamanlı vâcip denir.⁶⁸ Ramazan orucu bu şekildedir. Ramazan ayı içinde kaza, kefareti, adak, nafile, türü oruçlardan hiçbirini tutmak caiz değildir. Vakit buna müsaade etmez.

bc) İki türlü benzerlik taşıyan vâcip (Zü's-Şebeheyn): Bir yönden geniş, diğer yönden dar zamanlı vâcibe benzeyen vâcip türüdür.⁶⁹ Hac ibadeti bu türlü bir vâciptir.

3. Miktarının belli olup olmaması açısından vâcip:

⁶⁴ Serahsî, *Usûl*, c. I, s. 151.

⁶⁵ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 138.

⁶⁶ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 139.

⁶⁷ Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 168.

⁶⁸ Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 168.

⁶⁹ Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 168.

a) Muhadded vâcip: Miktarı belli olan vâcip demektir. Beş vakit namaz, zekât, fıtır sadakası gibi.⁷⁰

b) Gayrı muhadded vâcip: Miktarı belli olmayan vâcip demektir. Yakınlara verilen miktarı hâkim tarafından belirlenmemiş sadaka, Allah yolunda malını harcama gibi.⁷¹

4. İstenen fiilin belirli olup olmaması bakımından vâcip:

a) Muayyen vâcip: Namaz, oruç, satın alınan malın bedeli gibi.⁷²

b) Gayrı muayyen (muhayyer) vâcip: Yemin kefareti gibi.⁷³

1.1.1.3.1.1.2.2. Mendup

Şâri'in mükelleften yapılmasını kesin olmayarak istediği fiile mendub denir. Mendubu yerine getiren kişi sevabı hak eder, yerine getirmeyen ise herhangi bir cezaya muhatap olmaz. Mendub; sünnet, nafile, müstehab, tatavvu, ihsan ve fazilet olarak da isimlendirilmektedir.

Mendup derecelerine göre şu şekilde sıralanır:

a. Sünnet-i müekkede: Hz. Peygamber'in sürekli olarak yerine getirdiği, vâcip olmadığını işaret etmek amacıyla nadiren terk ettiği sünnetlerdir. Sabah, öğle ve akşam namazlarının sünneti, cemaatle namaz bu tür birer menduptur. Bu tür mendubu yerine getiren sevabı hak eder ve övgüye layık olur, terk eden ise cezayı hak etmemekle birlikte kınanıp azarlanır.⁷⁴

b. Sünnet-i gayri müekkede: Hz. Peygamber'in kesintili bir şekilde sürdürdüğü, bazen yapıp bazen yapmadığı sünnetlerdir. İkinci ve yatsı namazlarının ilk sünnetleri, pazartesi ve perşembe oruçları bu şekildedir. Bu tür mendubu yerine getiren sevabı hak eder, terk eden ise kınanma ve azarlanmaya muhatap olmaz. Bu kısım mendup; nafile ve müstehab olarak da isimlendirilir.

c. Sünnetü'z-zevâid: Hz. Peygamber'in insan olarak ortaya koyduğu davranışlardır. Bunlar onun yemek, içmek, uyumak, giyinmek gibi beşerî davranışlarıdır. Kişi bu fiilleri Hz. Peygamber'e sevgi ve bağlılığı sebebiyle yerine getirirse sevabı hak eder, terk etmesi halinde kınanma ve azarlanmaya müstehak olmaz.⁷⁵

1.1.1.3.1.1.2.3. Mubah

Şâri'in mükellefi yapıp yapmama hususunda muhayyer bıraktığı fiil demektir. Yemek, içmek, uyumak gibi davranışlar mubahtır. Fıkıhta mubaha, helâl ve câiz de

⁷⁰ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 241.

⁷¹ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 241.

⁷² Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 169.

⁷³ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 169.

⁷⁴ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 245.

⁷⁵ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 245.

denmektedir. Mubahın yapılması ya da yapılmaması durumunda dinen günah veya sevap yoktur.⁷⁶ Ancak bir fiilin mubah olması, o fiilin sürekli ve ölçsüz bir şekilde işlenmesi ya da terk edilmesi anlamına gelmemektedir. Meselâ kişinin aşırı yemek yemesi ya da açlık grevi yapması yemek yeme fiilini mubah olmaktan çıkarmaktadır.

1.1.1.3.1.1.2.4. Haram

Şâri'in, yapılmamasını kesin olarak istediği fiildir. Ölmüş hayvan eti yemek, içki içmek, zina etmek, zulmetmek haram fiillerdendir. Cumhura göre yasaklanan fiilin katî veya zannî delil ile sabit olması arasında herhangi bir fark yoktur. Her iki durumda da bu fiil haramdır. Ancak zaruretler, zorlamalar, beklenmeyen koşullar ve hayatî tehlikeler karşısında bazı yasakların çiğnenmesine geçici olarak ve ihtiyaç miktarınca izin verilmiştir.

Hanefîler ise haramın sabit olması için katî bir delil bulunmasını şart koşarlar. Onlar katî bir delille yasaklanmış fiillere haram, zannî delille yasaklanmış fiillere ise tahrimen mekruh adını verirler. Haram bir fiili terk eden sevap kazanır. Bu fiili işleyen ise kınanır ve cezaya çarptırılır.⁷⁷

Haram fiiller, haram lizâtihi ve haram liğayrihi olmak üzere iki kısma ayrılırlar:

a- Haram lizâtihi (Bizzat kendisinden dolayı haram): Şâri'in, mahiyeti itibarıyla bir kötülük ve zarar içermesi sebebiyle doğrudan yasakladığı fiillerdir. Bu tür harama “haram li aynihi” de denir. Murdar et yemek, şarap içmek lizâtihi haram davranışlardır.⁷⁸

b- Haram liğayrihi (Başkası dolayısıyla haram): Yasaklanan fiilin kendisinden değil başka bir sebepten ötürü haram kılınmış olan fiildir. Cuma namazı için ezan okunurken alışveriş yapmak, gasbedilen arazide namaz kılmak böyle bir fiildir.⁷⁹

1.1.1.3.1.1.2.5. Mekruh

Mekruh **sözlükte** *sevilmeyen, hoşlanılmayan şey* anlamına gelir. **Terim** olarak ise cumhura göre *şâri'in yapılmamasını kesin olmayarak istediği fiile* mekruh denmektedir. Hanefîlere göre ise *şâri'in mükelleften yapılmamasını zannî bir delil ile istediği fiildir.* Cumhura göre mekruhu işleyen kimse kınanmaz. Hanefîler göre ise tahrimen mekruhu işleyen kınanır. Mekruhdan uzak duranlar ise övgüyü hak eder.⁸⁰

Hanefîler tahrimen ve tenzihen olmak üzere mekruhu iki kısma ayrılırlar:

⁷⁶ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 147-148.

⁷⁷ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 247.

⁷⁸ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 146.

⁷⁹ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 146.

⁸⁰ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 250.

a) Tahrimen mekruh: Şâri'in mükelleften yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği ama bu talebin haber-i vahid gibi zannî bir delil ile sabit olduğu durumları ifade etmektedir. Tahrimen mekruh, harama yakındır. Bayram günlerinde oruç tutmak, erkeklerin ipekten elbise giyinmesi, altın yüzük takması, tahrimen mekruhtur.⁸¹

b) Tenzihen mekruh: Şâri'in mükelleften yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde istediği fiildir. Tahrimen mekruh, mubaha yakındır. Camiye gidecek kişinin çiğ soğan ve sarımsağı tüketmesi, abdest alırken suyu israf etmesi gibi davranışlar tenzihen mekruhtur.⁸²

1.1.1.3.1.2. Talebin Genel ya da Özel Oluşuna Göre Uhrevî Hükümler

1.1.1.3.1.2.1. Azîmet

Azîmet **sözlükte** “azmetmek, sağlam durmak, kararlı ve kesin olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁸³ **Terim** olarak ise azîmet “kulların mazeretlerine dayalı olmaksızın genel-geçer olarak ilkten koyulmuş aslî hüküm” demektir.⁸⁴ Meselâ namaz kılmanın vücûbu bu şekildedir. Mükellefiyet şartlarını taşıyan her kişi bir mazereti olmadığı müddetçe bu hükmün gereğini yerine getirmektedir.

1.1.1.3.1.2.2. Ruhsat

Ruhsat **sözlükte** “kolaylık, rahatlık” gibi manalara gelmektedir.⁸⁵ **Terim** olarak kulların mazeretlerine binaen konulmuş hükümlere denmektedir.⁸⁶ Bu hükümler geçici hükümlerdir ve kulların özürlerine binaen onların ihtiyaçlarına yönelik şâri' tarafından konulmuştur. Buna göre ruhsat geçici durumlar sebebiyle azîmet hükümlerine getirilen ârizî ve istisnâî kaideler olarak nitelendirilmektedir.

1.1.1.3.1.2.2.2.1. Ruhsatın Kısımları

1. Haramı işleme ruhsatı: İkrâh altında kalan kişinin küfür kelimesini söylemesi bu türlü bir ruhsattır.

2. Vacibi terk etme ruhsatı: Yolcu olan kimsenin Ramazan orucunu tutmayıp başka bir gün kaza etmesi bu şekildedir.

⁸¹ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 174.

⁸² Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 174.

⁸³ İbn Fâris, “A‘-Z-M maddesi”, *Mu‘cemü Mekâyîsi‘l-Luğa*, c. IV, s. 308.

⁸⁴ Şa‘ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 255.

⁸⁵ İbn Fâris, “R-H-S maddesi”, *Mu‘cemü Mekâyîsi‘l-Luğa*, c. II, s. 500; İbn Manzûr, “R-H-S maddesi”, *Lisânü‘l-Arab*, c. VII, s. 40.

⁸⁶ Ebü'l-Berekât Nesefî, *Menârü‘l-Envâr*, thk. Soner Duman v.dğr., ed. Mehmet Günay, Beka Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 149-155.

3. Kıyasa aykırı hukukî işlemleri yapabilme ruhsatı: Selem akdi gibi.
4. Önceki şeriatlerde bulunan ağır hükümleri kaldıran ruhsat: Yahudilere cumartesi günü çalışmanın yasak olup Müslümanlara olmaması bu tür bir ruhsattır.⁸⁷

1.1.1.3.1.1.2.2.2. Ruhsat-Mâni' İlişkisi

Mâni'de var olan bir şer'î hükmü yine şâri'in bir nasla engellemesi söz konusu iken ruhsatta nasla engellenen bir hükmün yine nasla iptali söz konusudur. Nasla gelen hükmün mâni'i sürerlilik arz ederken, ruhsat belirli şartlarda hükmün iptalini konu edinmektedir.

1.1.1.3.1.3. Dünyevî Hükümler ve Mükellefin İlgili Fiilleri

1.1.1.3.1.3.1. Sahîh - Fâsid - Bâtıl

*Mükellefin ibadet veya hukukî işlemlerde öngörülen şartları eksiksiz bir şekilde yerine getirdiği meşrû fiillerine fıkıh literatüründe sahih denir.*⁸⁸ İslâm'da sahîhlik açısından meşrû fiilleri iki grupta değerlendirmek mümkündür:

1. İbadetler: Bu fiiller Allah'a yakınlaşmak, kul ve Allah Teâlâ arasındaki bağı kuvvetlendirmek amacıyla yapılan işlerdir. Namaz, oruç, zekât gibi.

2. Muâmelât: Bu fiiller insanların kendi aralarında yaptıkları hukukî işlemlerdir. Alım-satım, kira ve evlenme sözleşmeleri gibi.⁸⁹

Hanefî usûlcülere göre ibadet açısından *sahih; yeterli, kazâ borcunu zimmetten düşüren ve şâri'in emrine uygun olarak yapılan şey* demektir.⁹⁰ Mütakellim usûlcülere göre ise kazâ gereksin ya da gerekmesin şer'e uygun olan şeydir. Örneğin abdestli olduğunu sanan kişinin namazı mütakellim usûlcülere göre sahihtir. Çünkü kişi muhatap olduğu emre uygun olarak davranmıştır. Fakihlere göre ise yeterli olmadığı ve kazâ borcunu düşürmediği için bu namaz sahih değildir.⁹¹

Muâmelât açısından sahih, bir nevi işlemin hukukî şartlara uygun olarak yapılması demektir. Bu rükün ve şartlar gerçekleşmezse fiil muteber sayılmaz, gerçekleşirse bu fiil ile ulaşılmak istenen sonuç birbirine bağlanmaktadır. Meselâ sahih biçimde yapılan satım sözleşmesi mülkiyetin intikal etmesi sonucunu doğurmaktadır.

Cumhura göre fesâd ve butlân aynı anlamda kullanılmaktadır. *Bir ibadet ve hukukî işlemin rükünlerinden veya şartlarından birisi eksik ise bu ibadet ve hukukî işleme fâsid ya da bâtıl denir.* Fâsid ya da bâtıl bir ibadet eda edilmiş olmaz. Böyle bir hukukî işlem ise istenen hukukî sonucu doğurmadığı için geçersizdir.

⁸⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 78-79.

⁸⁸ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 156.

⁸⁹ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 269.

⁹⁰ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 270.

⁹¹ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 156.

Hanefîlere göre hukukî işlemlerde fesâd ve butlân hükümleri arasında fark vardır. Onlara göre hukukî işlem *aslen ve vasfen meşrû değilse bâtıl; aslen meşrû, vasfen meşrû değilse fâsid* olarak nitelendirilir. Bu işlemlerin bâtıl ve fâsid olarak farklı nitelendirilmeleri bazı sonuçlar doğurmaktadır. Bâtıl bir işlem hukukî hiçbir sonuç doğurmazken fâsid bir işlem bazı hukukî sonuçları doğurmaktadır. Meselâ taraflarca bedeli belirlenmeden yapılan satım akdi, şahitsiz nikah fâsid muâmelelerdendir. Çünkü bu akidlerde geçersizlik akdin kendisinde değil bir vassıfıdır ve giderilebilmektedir.

Hanefîler de rüknü veya şartı eksik bir ibadeti değerlendirirken cumhur gibi düşünmektedir. Fesâd ve butlân hükümlerini aynı anlamda kullanmaktadır. Örneğin namazda secde rükün, abdest ise şarttır. Bu sebeple söz konusu şart ve rükün olmaksızın namaz bâtıl ve geçersizdir.

1.1.1.3.1.3.2. Mun'akid - Gayr-i Mun'akid

Bir hukukî işlemin unsur ve rükünlerine ilişkin şartlarda bir eksiklik bulunmazsa bu işleme mun'akid denir. Eğer rükünlerde ve rükünlere ait şartlarda bir eksiklik bulunursa bu işleme gayr-i mun'akid denir. Gayr-i mun'akid işlem bâtıldır, hiçbir hukukî sonuç doğurmamaktadır. Örneğin bir satım sözleşmesinin unsurları irade beyanı ve sözleşmenin konusunu teşkil eden mal (mebi')dır. Bu unsurlar kendilerine ilişkin şartlarla birlikte bulunduğu sözleşme mun'akid, bu şartlardan herhangi biri eksik olduğunda ise sözleşme gayr-i mun'akid kabul edilmektedir.⁹² Hukûkî işlemdeki şart ve unsurlardan birinin eksikliği, işlemin hukûken geçerliliğini engellediği (mâni' olduğu) için gayr-i mun'akid denir.

1.1.1.3.1.3.3. Nâfiz - Mevkuf

*Hukukî sonuçlarını hemen doğuran, tamamlanmış, dönme imkanı bulunmayan işleme nâfiz denmektedir. Hukukî sonuçlarını doğurması başka bir kimsenin icazetine bağlı ise bu işleme mevkuf denir.*⁹³ Yapılan işlemin hukûkî geçerliliğinin başka birisinin onayına bağlı olması, onun hukûkî sonuç doğurmasına mâni'dir. Meselâ mümeyyiz bir küçüğün ve fuzûlînin⁹⁴ yaptığı sözleşme mevkuftur. Nâfiz bir işlem taraflar bakımından bağlayıcı olup olmamasına göre lâzım ve gayr-ı lâzım olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.1.1.3.1.3. 4. Lâzım - Gayr-i Lâzım

Tarafların ancak birlikte karar vermeleri sonucunda feshedilebilen hukukî işlemlere lâzım denir. Taraflardan birinin diğerinin rızasına gerek olmaksızın feshedilebildiği hukukî

⁹² Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 156.

⁹³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 6. bs., Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 444.

⁹⁴ Fuzûlî: Yetkisi olmadan başkası adına hukukî işlemde bulunan kimseye denmektedir.

işlemlere ise gayri lâzım denmektedir. Taraflardan birine tanınan akdi bozma yetkisi akdin lüzumuna mâni' olmaktadır. Meselâ içerisinde muhayyerlik hakkı bulunan akidler, muhayyer taraf açısından gayri lâzım akidlerdir.⁹⁵

1.1.1.3.2. Vaz'î Hüküm ve Kısımları

Şer'î hüküm, iki şey arasında sebep, şart veya mâni' ilişkilerini kuruyorsa vaz'î hüküm olarak isimlendirilir. Mütakellimîn usûlcülere göre *vaz'î hüküm bir şeyi başka bir şeye sebep, şart, mâni' kılan Allah'ın hitâbıdır.* Hanefîlere göre bir şeyin yapısı gereği başka bir şeye sebep, şart, mâni' olması ve şâri'in de bunun üzerine o şeyi sebep, şart ve mâni' kılması vaz'î hüküm olduğunu göstermektedir.⁹⁶

“*Güneşin zevâlinde (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl.*”⁹⁷ âyetinde şâri' güneşin zevâlini namazın vâcib olması ve mükellefin bu namazı eda etmekle borçlu olması için bir sebep kılmıştır. Hz. Peygamber'den “*(Ramazan ayının) hilâlini gördüğünüzde oruç tutun. (Şevvâl ayının) hilâlini gördüğünüzde de bayram edin*”⁹⁸ rivâyetinde şâri', mükelleflere hilâlin görülmesini orucun vücûbiyeti için sebep kılmıştır. Şâri' Şevval hilâlinin görülmesini ise Ramazan Bayramı için sebep kılmıştır.

“*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*”⁹⁹ âyetinde şâri' namazın sıhhati için tahâret yani temizliği şart kılmıştır. “*Kâtil için miras yoktur.*”¹⁰⁰ rivâyetinde şâri' vârisin mûrisi öldürmesini mirasçı olmak için mâni' kılmıştır.

Mütakellim usûlcülere göre güneşin zevâlinin namazın vücûbuna sebep kılınması vaz'î hüküm iken Hanefîlere göre bu sebep kılmanın sonucu, yani güneşin zevâlinin namazın vücûbuna sebep oluşu vaz'î hükümdür. Aynı şekilde mütakellim usûlcülere göre temizliğin namazın sıhhati için şart kılınması vaz'î hüküm iken Hanefî fakihlere göre namazın sıhhati için temizliğin şart oluşu vaz'î hükümdür.¹⁰¹

⁹⁵ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 157.

⁹⁶ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 228.

⁹⁷ İsrâ 17/78.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Adil Mürşid ve Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, c. X, s. 402, nr. 6323; Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 2. bs., Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986, c. IV, s. 133, nr. 2119.

⁹⁹ Mâide 5/6.

¹⁰⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa Azamî, 1. bs., Müessesetu'z-Zayid b. Sultan Ali Nehyan, Abudabi, el-İmarat 2004, c. V, s. 1274, nr. 3231; İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y., c. II, s. 913, nr. 2735; Askalânî, *Telhîsü'l-habîr*, c. III, s. 184; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, c. VI, s. 89.

¹⁰¹ Bayanunî, “Hüküm”, c. XVIII: s. 467.

Âlimler vaz'î hükümleri vaz'î hitap ve ihbârî hitap olarak da isimlendirmişlerdir.¹⁰² Vaz'î hitap olarak isimlendirilmeleri şâri'in bir şeyi başka bir şey için sebep, şart ve mâni' olarak alâmet kılması sebebiyledir. Böylece sebeplerin ve şartların varlığıyla dinin hükümleri gerçekleşmektedir. Vaz'î hükümlerin hükmün gerçekleşmesindeki rolü için şu da söylenebilir. Mâni'lerin varlığı, şartların ve sebeplerin yokluğu da hükümlerin gerçekleşmesine engel olmaktadır.¹⁰³

Tûfî bu sebeple vaz'î hükmü şâri'in sebep, şart, mâni' diye isimlendirilen işleri emretmesi olarak tanımlamıştır. Vaz'î hükümler sayesinde akidlerin sahih ya da fâsid olduğu, ibadetlerin edâen ya da kazaen yapıldığı bilinmektedir.¹⁰⁴ Karâfî (ö. 684/1285) de vaz'î hüküm olarak isimlendirilme sebebinin Allah Teâlâ'nın bu hükümleri şeriatında emretmesi, ortaya koyması olduğunu ifade etmektedir. Şâri' vaz' etmeyi şart, sebep ya da delil kılarak yapmaktadır. Vaz'î hitap olması hasebiyle bu hükümleri kullarına direk emretmemiş ya da fiilleriyle direk ilişkilendirmemiştir.¹⁰⁵

İhbârî hitap ise teklîfî hükümlerin varlığını, talebin istenmediğini ve muhayyerlikleri haber verme amacı gütmektedir. İhbârî hitap teklîfî hitaptan farklıdır. Çünkü teklîfî hitap bir inşâdır. İhbârî hitapta ise haber verme esastır. Tûfî, ihbârî hitabın hükümlerin vücûbiyeti ya da nihayetlenmesi hususunda haber verdiğini ifade etmektedir. Sebep, şart, mâni' gibi vaz'î hükümlerin varlığı ve yokluğunda hükümlere olan etkisi hakkında bilgi vermektedir. Meselâ zekâtın sebebi nisab ve hükmün şartı olan havl¹⁰⁶ bulunursa zekâtın edâsı gerekmektedir. Ama zekâtın vücûbiyetini engelleyici borç gibi bir mâni' bulunursa ya da merada otlayan hayvanlar için şart olan sâimelik vasfı ortadan kalkarsa hükmün vücûbiyeti ortadan kalkmaktadır. Aynı şekilde kıyas, hırsızlık, zina ve birçok hükümde mâni'in ortadan kalkması, sebep ve şartın bulunması gibi durumlarda bu hükümlerden söz edilmektedir.¹⁰⁷

Vaz'î hükümler ile teklîfî hükümler arasında sıkı bir ilişki vardır. Meselâ sebep vaz'î hükümlerden bir tanesidir. Sebebin teklîfî hükmün varlığı ile yakından bir ilişkisi bulunmaktadır. Ögle namazının farziyeti için güneşin zevâlinin sebep teşkil etmesi vaz'î ve teklîfî hüküm ilişkisini açıkça göstermektedir. Şart da vaz'î hükümlerdendir. Şartın varlığı hükmün gerçekleştiği zaman şart koşulduğu şeyin sıhhati için bir alâmettir. Örneğin tahâret namazın sıhhati için bir alâmettir.

¹⁰² Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 434.

¹⁰³ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, c. I, s. 411.

¹⁰⁴ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, c. I, s. 254.

¹⁰⁵ Şehâbeddin Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, 1. bs., Şeriketü't-Tıbbâti'l-Fenniyye, 1973, c. I, s. 78-81.

¹⁰⁶ **Havelânü'l-havl**: Bir malın zekâta tâbi olması için üzerinden bir kamerî yılın geçmesine denmektedir.

¹⁰⁷ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, c. I, s. 412.

Fahreddin er-Râzî, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) vaz'î hükümleri sebep, şart ve mâni' olarak üç kısımda ele almaktadır.¹⁰⁸ Nesefî (ö. 710/1310) vaz'î hükümlerin sebep, şart, illet ve alâmet olarak dörde ayrıldığını ifade etmektedir.¹⁰⁹ Nesefî Akıl yürütme ile bu sayı üzerinde karara varmıştır. Pezdevî (ö. 482/1089) ve Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) de dört vaz'î hüküm olduğunu ifade etmektedir. Buhârî akıl yürütme ile bu sonuca ulaştığı için sayının dördü aşamayacağı görüşündedir.¹¹⁰ Şâtıbî (ö. 790/1388) ise vaz'î hükümlerin sebep, şart, mâni', sıhhat, butlân, azîmet ve ruhsat olduğunu ifade etmektedir.¹¹¹ Zerkeşî (ö. 794/1392) buna edâ-kazâ-iade grubunu da ilâve etmektedir.¹¹²

Âmidî (ö. 631/1233) ise görüşünü akıl yürütme ile delillendirmemiş, vaz'î hükümleri dört ile sınırlandırmamıştır. Faydalanılan daha fazla hüküm olduğunu ifade etmiştir. Ama sebep, şart, mâni', sıhhat, butlân, azîmet ve ruhsat dışında başka bir hüküm de zikretmemiştir.¹¹³ İbn Kudâme (ö. 620/1223) vaz'î hüküm çeşitlerini sebep, illet, şart, mâni', sıhhat ve fesat, edâ, kazâ ve iade olarak görmektedir.¹¹⁴

İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564) ise Âmidî ile aynı görüşü paylaşmakla beraber sebep, şart ve mâni'in üzerinde ittifak edilen vaz'i hükümler olduğunu dile getirmektedir.¹¹⁵ *Muhtasar*'ında vaz'î hükümlerin illet, sebep, şart ve mâni' olmak üzere dört kısımdan oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca illetin teklîfî ya da vaz'î hüküm olduğu hususunda ihtilaf olduğunu zikretmektedir.¹¹⁶

Muhammed Sellâm Medkur bu konudaki bazı farklı düşünceleri zikretmiş, Hanefîlerin taksimini ayrıca ele almıştır. Hanefîlerin vaz'î hükümleri rükün, illet, sebep, şart, hikmet, alâmet, mâni', sıhhat ve fesat olmak üzere başka bir şekilde dokuz kısma taksim ettiğini ifade etmiştir.¹¹⁷

Âlimlerden bazıları vaz'î hüküm çeşitlerini daha fazla genişletmişlerdir. Buraya sebep, şart, mâni', ruhsat ve azîmet, sıhhat ve butlân yanı sıra şâri'in koyduğu talep ve muhayyerlik içermeyen sübût ve yokluk, istihkak ve nefyetme, kabul ve red gibi tüm hükümleri dahil etmişlerdir. Meselâ mülkiyetin sübûtu ve zevâli, mirasın ve şüf'anın gerçekleşmesi, ayıp

¹⁰⁸ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'İlmi 'Usûli'l-fıkḥ*, c. I, s. 109; Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, t.y., c. I, s. 25.

¹⁰⁹ Nesefî, *Menâri'l-Envâr*, s. 285.

¹¹⁰ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, t.y., c. IV, s. 171.

¹¹¹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 187.

¹¹² Bedreddin Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîṭ fî Usûli'l-Fıkḥ*, Dâru'l-Kütübî, 1994, c. II, s. 40.

¹¹³ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I, s. 131-133.

¹¹⁴ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir*, s. 175.

¹¹⁵ Fütûhî, *Şerḥu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 342.

¹¹⁶ Fütûhî, *Şerḥu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 438.

¹¹⁷ Rebîa, *el-Mâni' inde'l-Usûliyyîn*, s. 60.

sebebiyle malın geri verilmesi, ücretin ödenmemesi sebebiyle akdin feshi, iddiayı kabul ve reddetme bu hükümlerdendir.¹¹⁸

Netice itibariyle vaz'î hükümlerin kapsamında çeşitli hükümlerin farklılık göstermesi tabii bir durumdur. Bir hükmü bazı usûlcüler vaz'î, bazıları da teklîfî hüküm altında inceleyebilmektedir.¹¹⁹ Onların bu tasarrufları hükümleri bir yere bağlama ihtiyacı duymalarından kaynaklanmaktadır. Bu ayrımlar fıkıh usûlü ilminin gelişmesi, usûl terimlerinin müstakil manalarının daha fazla belirginleşmesi ve usûlcülerin takip ettikleri metodların tabii bir sonucu olarak görmek mümkündür. Usûl ilminin gelişmesi ile birlikte hükümlerin birleştiği ve ayrıldığı noktalar daha kesin çizgilerle belirlenmiş, kavramların kapsamı ve fonksiyonları daha net ifade edilmiştir. Başlıca vaz'î hüküm çeşitleri şunlardır:

1.1.1.3.2.1. Rükün:

*Rükün, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden unsurdur.*¹²⁰ Rükün aslî ve zâid olmak üzere ikiye ayrılır:

1. Aslî rükün: Kendisi ortadan kalktığında, parçası olduğu hükmün de geçersiz olduğu rükündür. Meselâ evlenme akdi için icap ve kabul bu çeşit birer rükündür.

2. Zâid Rükün: Bir özür sebebiyle kendisi ortadan kalktığında parçası olduğu şeyin hükmünün devam ettiği rükündür. Meselâ imama rükûda yetişen kimse, kıraat etmediği ve imam kıraat ederken de yetişemediği halde namazı geçerlidir.

1.1.1.3.2.2. İlet ve Kısımları

*Hükmün vücûbu doğrudan kendisine atfedilen, onun ortaya çıkmasında etkili olan (müessir), zaman bakımından onunla aynı zamanda açığa çıkan vasfa illet denmektedir.*¹²¹

İlet varsa hüküm vardır, illet yoksa hüküm de yoktur. Örneğin mutlak satım akdi şer'an mülkiyetin illetidir. Kasıtlı ve düşmanca öldürme fiili şer'an kisasın illetidir. Serahsî ancak şâri'in bir hükmü bir işe bağlaması ile illet kılabilceğini ifade etmektedir.¹²² İlet ile sebep arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İlet hükümde âmil ve müessirdir. Sebep ise hükme götüren bir yoldur ve hükümde müessir değildir.¹²³

Hanefî usûlcüler illeti, tanımındaki unsurlar itibariyle ikiye ayırmaktadırlar:

1. Tam illet: Şeri hükmün kendisine izafe edildiği, o hükmün ortaya çıkmasında etkili olan ve hükümle aynı zamanda var olan illet tam illettir. Bu sebeple tam illete “ismen, manen

¹¹⁸ Rebîa, *el-Mâni* 'inde'l-Usûliyyîn, s. 61.

¹¹⁹ Rebîa, *el-Mâni* 'inde'l-Usûliyyîn, s. 61.

¹²⁰ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 265; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 186.

¹²¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. III, s. 293; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 159.

¹²² Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 172, 199; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 415.

¹²³ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 181.

ve hükmen illet” denir. Mutlak satım akdi mülkiyet kendine izafe edildiği için ismen, mülkiyet hükmünün ortaya çıkmasında müessir olduğu için manen, mülkiyet hükmünün (akid tamamlandıktan sonra) sabit olmasından dolayı hükmen illettir.¹²⁴

2. Nakıs illet: Tam illeti oluşturan üç unsurdan biri ya da ikisi eksik kalırsa nakıs illet olur. Nakıs illet çeşitleri şunlardır:

a) İsmen ve manen illet: Fuzûlînin yaptığı satım akdi bu şekildedir. Akid mevkuf olduğu için mülkiyetin intikali için icazet gerekmektedir. Bu sebeple akid hükmen illet olmaz.

b) İsmen ve hükmen illet: Meşakkat veren hastalığın orucu bozma ruhsatını vermesi gibi. Bu örnekte gerçek illet hastalık değil meşakkattir. Bu ise manen illet değildir.

c) Manen ve hükmen illet: Bir kimsenin köle olan yakın bir akrabasını satın alması bu tür bir illettir. Böylece hürriyete kavuşma hükmünün illeti olan akrabalık ve malik olma vasfı bir araya gelir, köle hür olur. Ama malik olma tek başına azat için konulmuş bir illet değildir. Bu yüzden ismen illet değildir.

d) İsmen illet: Bir kimsenin boşamayı karısının eve girmesi gibi bir şarta bağlaması bu şekildedir. İletin şart yerine gelmeden müessir olmaması sebebiyle ta’lik manen illet değildir. Yine hükmün ta’likten sonra sabit olması sebebiyle hükmen illet değildir.

e) Manen illet: Hanefîlere göre ribânın illeti miktar ve cinsin bir araya gelmesidir. Miktar veya cins vasıflarından her birine ne hüküm izafe edilmekte (ismen illet) ne de hüküm bağlanmaktadır (hükmen illet).

f) Hükmen illet: Bir başkasına ait olan bir yolda kuyu kazan kişi, birinin oraya düşüp ölmesi durumunda tazminle sorumlu tutulmaktadır. Kuyu kazmak canın telefini kastetmediği ve canın telef olmasında müessir olmadığı için ismen illet ve manen illet değildir.¹²⁵

1.1.1.3.2.3. Sebep ve Kısımları

Sebep Arap dilinde “*amaçlanan şeye ulaşmayı sağlayan şey*” manasına gelmektedir. “İp ve yol” kelimeleri de amaçlanana ulaşmaya vesile araçlar oldukları için sebep manasında kullanılmaktadır.¹²⁶ İstilahî olarak ise sebep *hükme götüren yol; şâri’in varlığını hükmün varlığına, yokluğunu da hükmün yokluğuna alâmet kıldığı durum* manasına gelmektedir.¹²⁷ Âmidî sebebin zâhir, munzabıt vasfı olduğunu, sem’î delilin sebebin varlığının şer’î hükmün bilinmesine delalet ettiğini ifade etmektedir.¹²⁸

¹²⁴ Atar, *Fıkıh Usûlî*, s. 182.

¹²⁵ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 162.

¹²⁶ Zemahşerî, “S-B-B maddesi”, *Esâsü’l-Belâğa*, c. I, s. 432; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, c. I, s. 127; İbn Manzûr, “S-B-B maddesi”, *Lisânü’l-‘Arab*, c. I, s. 458.

¹²⁷ Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 261.

¹²⁸ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, c. I, s. 127.

Usûlcüler illet ile sebebi birbirinden ayırmak için tanıma bazı takyitler eklemişlerdir. Sebebi -hükümün varlığında tesiri olmaksızın hükümün vücûbu ve varlığı da kendine izafe olmadan- hükme götüren yol olarak tanımlamışlardır.¹²⁹

Vakit, namazın vâcip olmasının; Ramazan hilali, orucun vâcip olmasının; hırsızlık, suçluyla hırsızlık cezası verilmesinin sebebidir.

1. Sebepe bazen hükme delalet eden illetler ve diğer yolları da kapsayıcı şekilde kullanılmaktadır. Bu farklı kullanımların anlaşılabilmesi için sebep hakiki sebep, illet anlamındaki sebep ve mecazi sebep olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.¹³⁰

a) Sebepe ile hüküm arasına giren illet, sebebe izafe edilemiyorsa bu sebep hakiki sebeptir. Meselâ birinin yönlendirmesi ile hırsızlık yapan kişi, fiilinin sorumluluğunu bizzat kendisi üstlenir. Çünkü bu yönlendirme, yol gösterme sebeptir; hükümün vücûbu ve vücudu ona izafe edilemez.¹³¹

b) Sebepe ile hüküm arasına giren illet, sebebe izafe ediliyor ve hüküm de sebeple birlikte sabit oluyorsa bu sebep illet anlamında sebeptir. Yalnız bu sebep o hüküm için konulmuş bir sebep değildir. Eğer böyle olsaydı sebep değil illet olurdu. Meselâ umuma ait bir yolda kişinin önüne kattığı, sevk ettiği hayvanın verdiği zarar bu şekildedir. Kişi, hayvanın verdiği zararı tazmin eder. Bu örnekte gerçekleşen zararın sebebi hayvanın sevk edilmesi, illeti ise hayvanın çiğnemesidir. Zarar hükmü illete (hayvanın çiğnemesine) illet de sebebe (sevk ve idareye) izafe edilir. Burada illet hükümün izafesine uygun olmadığı için hüküm illetin illetine izafe edilir.¹³²

c) Sebepe, hükme direk değil sonuç itibariyle ulaştırıyorsa mecazi sebep olarak isimlendirilir. Meselâ yeminin kefarete gerektirmesi bu tür sebeplerdendir. Kişi yemin etse bozmadığı sürece kefarete gerekmez. Ama yemin edildiği zamanda değil de ileriki bir zamanda, yemin bozma durumunda kefarete gerektirdiği için hakiki sebep değil mecazi sebeptir.¹³³

2. Sebepe, mükellefin fiili olup olmamasına göre de ikiye ayrılır.

a) Mükellefin fiili olan sebepe: Bu sebepler mükellefin gücü dahilindedir. Yolculuğun oruç bozmayı mubah kılması gibi.

b) Mükellefin fiili olmayan sebepe: Bu sebepler mükellefin gücü dahilinde değildir. Akrabalığın miras intikali için sebepe kılınması gibi.

¹²⁹ Ebu'l-Muzaffer Sem'ânî, *Kavâtü'ü'l-Edille fi'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1999, c. II, s. 272; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 162.

¹³⁰ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 163.

¹³¹ Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 183.

¹³² Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 183.

¹³³ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 164.

3. Sebep, kendisine bağlanan müsebbebin türü bakımından ikiye ayrılmaktadır:

a) Teklîfi bir hükmün sebebi: Örneğin nisab miktarı mala sahip olmak zekâtın vâcip olması için sebeptir.

b) Mükellefin fiilinin sonucu olan bir hükmün sebebi: Örneğin gayrı menkule bitişik başka bir gayrı menkule sahip olma, şuf'a¹³⁴ hakkına sahip olmak için sebeptir.

1.1.1.3.2.4. Şart ve Kısımları

Şart **sözlükte**, *bir şeyden ayrılmayan alâmet* manasına gelmektedir.¹³⁵ **Terim** olarak, *bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmasına rağmen onun yapısından bir parça teşkil etmeyen şeydir*.¹³⁶ Şart munzabıt, zâhir, meşrûtunu tamamlayan, yokluğu hükmün de yokluğunu gerektiren, varlığı ise zorunlu olarak hükmün varlığını gerektirmeyen vasıftır.¹³⁷ Şart, meşrûtun bir alâmetidir, onun varlığı ile ilgilidir.¹³⁸ Bazıları ise şartı alâmeti lâzime olarak tanımlamışlardır.¹³⁹ Bu şekilde tanımlayanlar Muhammed sûresi 18. âyeti delil olarak getirmektedirler.

Namaz için abdest şarttır. Bu sebeple abdest yoksa geçerli bir namazın varlığından söz edilemez. Nikâh için iki şahit bulunması şarttır. Çünkü iki şahit bulunmazsa geçerli bir nikâh akdinden söz edilemez. Şartın sebepten farkı, varlığının şarta bağlı olan şeyi gerektirmemesidir. Şartın rükünden farkı ise rükün gibi hükmün mahiyetinden bir parça teşkil etmemesidir.

1. Şart, sebebe ve müsebbebe (hükme) bağlılığı bakımından iki kısmı ayrılır:¹⁴⁰

a) Sebebin şartı: Meşru bir evlilik içinde zıfafa girmiş olmak zina fiilinin recm cezası gerektirmesi için sebep teşkil etmesinin şartıdır.

b) Hükmün şartı: Nikah sözleşmesinde şahitlik şartı böyledir. Şahitler bulunmazsa nikah sözleşmesi sahih olmaz.

2. Şart, mahiyeti bakımından beşe ayrılır:

2.a. *Tam Şart (Şart-ı Mahz)*: Şartı koşan irade dikkate alınarak ikiye ayrılmaktadır:¹⁴¹

2.a.a. Şer'î şart: Şâri'in koyduğu şartlardır ve çeşitleri şunlardır:

1- Vücûb şartı: Namazın kişi üzerine vâcip olması için bulûğa erme şarttır.

¹³⁴ **Şuf'a**: Önalım hakkı. Sahibine, satım akdine konu olan bir akarı, müşteriye mal olduğu bedel karşılığında mülkiyetine geçirme yetkisi veren bir haktır.

¹³⁵ İbn Fâris, “Ş-R-T maddesi”, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, c. III, s. 260; İbn Manzûr, “Ş-R-T maddesi”, *Lisânü'l-Arab*, c. VII, s. 329; Fîrûzâbâdî, “Ş-R-T maddesi”, *Kâmûsü'l-Muhît*, c. I, s. 673; Zebîdî, “Ş-R-T maddesi”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, c. XIX, s. 404-405.

¹³⁶ Sem'ânî, *Kavâtü 'u'l-Edille fi'l-Usûl*, c. II, s. 275-275.

¹³⁷ Nesefî, *Menâriü'l-Envâr*, s. 291-292.

¹³⁸ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 172.

¹³⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 172.

¹⁴⁰ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 266; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 185.

¹⁴¹ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 165.

2- Sıhhat şartı: Namazın geçerli olması için abdestli olma şarttır.¹⁴²

3- İn'ikad şartı: Bir akdin mün'akid sayılması için taraflarda ehliyetin bulunması şarttır.

4- Lüzum şartı: Satım akdinin bağlayıcı olması için muhayyerliğin bulunmaması şarttır.

5- Nefâz şartı: Bir tasarrufun hemen işlerlik kazanması için velâyetin şarttır.

2.a.b. Ca'li şart: İnsanların hukûkî muamelelerde kendi koydukları şartlara ca'lî şart denir.¹⁴³ Ca'lî şartlar iki kısma ayrılır:

1- Ta'likî şart: Kişinin kendi hukukî muamelesinin varlığını, belirli bir durumun meydana gelmesine dayandırdığı şarttır. Bir kimsenin imtihanda başarılı olursa fakirlere belli miktarda sadaka vereceğini şart koşması böyledir.¹⁴⁴

2- Takyîdî şart: Kişilerin hukukî işlemleri yaparken belli sınırlamalar getirdiği şartlardır. Meselâ bir kimsenin bir sene oturmak şartıyla başka birine ev satışında ileri sürdüğü şart takyîdî nitelikte bir şarttır.¹⁴⁵

2.b. *İllet Hükümünde Şart*: Hükümün kendisine izafe edileceği uygun bir illet bulunmadığında hükümün kendisine izafe edildiği şarta denmektedir. Başka birinin mülkiyetinde kuyu kazmak bu nitelikte bir şarttır. Kuyu kazmak bir canın telef olmasının ne sebebi ne de illetidir. Ama telefin illete izafesi mümkün olmadığı için şarta izafe olunmuştur.

2.c. *Sebep Hükümünde Şart*: İki ayrı fâilin peş peşe yaptığı iki fiilden sonuncusunun birinci fiile bağlanamadığı durumda bu tür şarttan söz edilir. Örneğin kölenin bağını çözüp kaçmasına yol açmak bu şekildedir. Bağ çözen kişi tazminle sorumlu tutulmaz. Çünkü köle kendi isteğiyle bu fiili gerçekleştirmiştir. Burada kölenin bağını çözen kişinin fiili sebep hükümünde şart, isteyerek kaçan kölenin fiili ise illet olup hüküm illete bağlanmaktadır.

2.d. *İsmen Şart*: Bir hüküm iki şarta bağlı kılınırsa birinci şart hükmen değil ismen şarttır. Hükümün gerçekleşmesi ikinci şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Meselâ, “Şu iki araziyi satarsam cebimdeki para sadaka olsun” diyen kişinin bu arazilerden sadece birini satması mecazen şarttır; çünkü burada hüküm bir değil iki araziyi satmakla vuku bulmaktadır.

2.e. *Alâmet Anlamında Şart*: Gizli bir illeti ya da bir illetin gizli vasfını ortaya çıkaran şarta denir. Zina suçunda fâilde ihsan sıfatının bulunması bu tür şarta örnek verilmektedir.

¹⁴² Mâide 5/6.

¹⁴³ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 165.

¹⁴⁴ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 267.

¹⁴⁵ Atar, *Fıkıh Usulü*, s. 185.

1.1.1.3.2.5. Alâmet

*Alâmet, bir hükmün varlığı ve yokluğu ile ilgili olmayıp, sadece bir hükmü bildiren ve ona delalet eden şeydir.*¹⁴⁶ Ezan namazın bir alâmetidir. Alâmet dörde ayrılır:

1. Sırf alâmet: Namazın içinde alınan tekbirler bu şekildedir.
2. Şart anlamında alâmet: Doğumun nesebin sübûtunda alâmet olması şart anlamındadır.
3. İlet anlamında alâmet: Şer’î illetler bu kısma dahildir. Satım akdinin mülkiyetin illeti olması bu tür bir alâmettir.
4. Mecazen alâmet: Hakiki illet ve hakiki şart, mecazi alamettir. Bunlar sayesinde hüküm açığa çıkmaktadır. Örneğin güneşin doğması, gündüzün varlığına illet olduğu gibi aynı zamanda alâmettir.¹⁴⁷

1.1.1.3.2.6. Mâni’

Mâni’ fıkıh usûlünde “*varlığı, sebebin ve hükmün gerçekleşmesine engel olan durum*” manasına gelmektedir.¹⁴⁸ Tezimizde ikinci kısmı (mâni’) olduğu için, ilgili detaylar ikinci bölümde verileceğinden burada sadece tanımla yetineceğiz.

1.1.1.3.3. Teklîfî ve Vaz’î Hükümler Arasındaki İlişki

Teklîfî hükümlerle vaz’î hükümler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.¹⁴⁹

1) Teklîfî hükümlerde olumlu veya olumsuz bir talep veya muhayyerlik söz konusudur. Vaz’î hükümler ise böyle değildir. Vaz’î hükümler, bir şeyin gerçekleşmesi için kurulan ilişkiyi; sebep, şart veya mâni’ bağlantısını açıklamaktadır.

2) Teklîfî hükme konu olan fiiller mutlaka mükellefin gücü dâhilindedir. Çünkü şâri’in teklîften maksadı, mükellefin yükümlü tutulduğu şeyleri yerine getirebilmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de hiç kimseye gücünün üstünde bir yük yüklenmeyeceği beyan edilmiştir.¹⁵⁰ Meselâ namaz kılmak, oruç tutmak mükellefin gücü dahilinde olan fiillerdendir.

Vaz’î hükümler ise mükellefin gücü dâhilinde olabileceği gibi onun gücü haricinde de olabilir. Allah Teâlâ “*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının, yaptıklarına karşılık Allah’tan bir ceza olarak, ellerini kesin.*”¹⁵¹ ayetinde hırsızlık fiilini el kesmenin sebebi kılmıştır. Hırsızlık ise mükellefin gücü dahilinde bir fiildir.

¹⁴⁶ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, s. 167.

¹⁴⁷ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 187.

¹⁴⁸ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 265; Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, c. I, s. 27; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkıh*, 2. bs., Dâru’l-hayr li’t-Tıba’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Dımaşk-Suriye 2006, c. I, s. 417.

¹⁴⁹ Rebîa, *el-Mâni’ ‘inde’l-Usûliyyîn*, s. 95-96.

¹⁵⁰ Bakara 2/286.

¹⁵¹ Mâide 5/38.

“Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namaz kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir.”¹⁵² ayetinde ise şâri’, güneşin zevâlini namaz kılmanın sebebi olarak belirlemiştir. Güneşin zevâli ise mükellefin gücü dahilinde olmayan bir fiildir. “İki adil şahit ve veli olmaksızın nikâh olmaz.”¹⁵³ Nikah akdinde iki şahit şartı bulunmaktadır. Bu şartı sağlamak mükellefin gücü dahilindedir. Ancak namazın kılınması için vaktin girmesi şarttır. Vaktin girmesi şartı mükellefin gücü dahilinde olmayan bir şarttır.

3) Teklîfî hükümle muhatap olmak için mükellef olmak gerekir. Vaz’î hüküm ise mükellef olsun veya olmasın insanla ilişkilidir. Bu sebeple mükellef olmayan çocuk da telef ettiği şeyleri tazmin etmekle sorumludur. Bu yüzden bazı usûlcüler tekîfî hükmü “mükellefin fiillerine yönelik talep”, vaz’î hükmü ise “kulların fiillerine yönelik hitap” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁵⁴

Ele alınmaya çalışıldığı üzere usûlcüler hüküm konusunda farklı metodlar takip etmişlerdir. Usûl alanında görülen bu farklılıklar aynı hakikatlerin farklı perspektiflerden ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Usûlcülerin bakış açısındaki farklılığın sebebi ise çıkış noktalarının farklı olmasıdır. Nitekim daha önce değinildiği üzere cumhur usûlcüler hükümlerin menşei bakımından kaynağını esas alırken Hanefî usûlcüler hükümlerin idrak edilmesini sağlayan yolu temel almaktadır.

Hanefî ve cumhur usûlcüler arasında teorik boyutta görülen bu farklılık her ne kadar detay gibi görülse de aslında sistemlerindeki farklılıkları göz önüne sermektedir. Çünkü Hanefî usûlcülerin detay sayılabilecek birçok teorik hususta derinlemesine fikir yürütmeleri, zihinlerinde hassas ve net bir sistemin oluşmasını sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak Hanefî usûlcülerin fesâd-butlân, farz-vâcip ve mekruh arasında yaptıkları ince ayırım gösterilebilir. Bununla birlikte çalışmamızda daha önce değindiğimiz fuzûlînin yaptığı akdi, cumhur bâtil olarak nitelendirmektedir. Hanefîler ise bu akdi hak sahibinin onayına sunmaktadır. Akid, ilgili taraf icazet verinceye kadar mevkuf sayılmaktadır. Hak sahibi icazet verirse akid nâfiz, vermezse geriye dönük olarak batıl olmaktadır. Verilen karara göre ise nâfiz ya da bâtil hale gelmektedir. Pratiğe yansıyan bu ufak meseleler onların ne kadar ince düşündüğünü yansıtmaktadır.

Medeniyetin temel taşının, ilmî birikim ve tutarlı sistem olduğu düşünüldüğünde inşa edilen bu metodolojinin ne ifade ettiği daha net anlaşılabacaktır. Özellikle söz konusu o toplumdaki hukuk ve adâlet olduğunda, durum daha da önem kazanmaktadır. İslâm

¹⁵² İsrâ 17/78.

¹⁵³ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19.

¹⁵⁴ Bayanunı, “Hüküm”, c. XVIII: s. 466-468.

medeniyeti insanlar arası ilişkileri salt bir hukûkî olaydan ziyade, kul hakkı boyutunu da düşündükleri için hassasiyet noktası daha belirgin hale gelmektedir. İşte metodolojideki bu hassasiyet fûrûya da yansımış, geriye asırları alan süreçte kütüphaneler dolusu hukuk mirası kalmıştır. İslâm hukukunun her zaman ve ortamın ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan bu miras, diğer hukuk sistemlerinde yoktur. Değişen devir ve şartlara, içerisinde bulunan duruma göre, İslâm alimleri hak ve adaleti merkeze alarak çalışma yapmışlardır.

1.1.2. Akîlî Hüküm

Hükümlerden akıl yoluyla elde edilenlere “akîlî hükümler” denir.¹⁵⁵ Dört ikinin yarısıdır.” hükmü gibi. Akîlî hükümler vücûb, imkân ve imtinâ şeklinde şer’î hükümler gibi üçe ayrılmaktadır.

1.1.3. Hissî Hüküm

Duyu organları vasıtasıyla elde edilenlere “hissî hükümler” denir.¹⁵⁶ “Ateş yakıcıdır.” hükmü gibi.

---

¹⁵⁵ Râzî, *Mahsûl*, c. I, s. 84.

¹⁵⁶ Râzî, *Mahsûl*, c. I, s. 83.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂNİ'

2.1. Mâni'in Tanımı

2.1.1. Sözlükte Mâni'

Mâni' sözlükte “*mahrum etmek, engel olmak, vermemek*” anlamlarına gelen “منع” kelimesinin ismi fâilidir.¹⁵⁷ Mâni' kelimesinin aslı üç harfe dayanmaktadır. Bu harfler “ن, م ve ع” dır. Mâni' genel manası itibariyle “vermemeye” delalet etmektedir.¹⁵⁸ Mâni' “*kişiyile istediği şey arasına engel koyma*” olarak da tanımlanmıştır. Sonuç itibariyle bu da “vermemek” manasına gelmektedir.¹⁵⁹

2.1.2. İstilahta Mâni'

Mâni' ıstilahî olarak sözlük anlamına yakın olarak kullanılmıştır. Fıkıh usûlünün tedvin ve terimleşme süreci ile birlikte mâni' “*varlığı, sebebin veya hükmün gerçekleşmesine engel olan durum*”¹⁶⁰ manasını kazanmıştır. Mâni', bir hükmün gerçekleşmemesi, sebebin bulunmaması ya da istenen şartlardan birinin sağlanmaması durumunda meydana gelen hâli, durumu ifade etmektedir.

Mâni'in vaz'î hükmün müstakil bir çeşidi olup olmadığı hususunda usûlcüler ihtilaf etmiştir:

1) Klasik dönem usûlcülerinin bazıları vaz'î hükmü farklı kısımlara ayırmış ve mâni'i vaz'î hükmün müstakil bir çeşidi olarak ele almamışlardır.¹⁶¹ Ancak çoğunluğunu Hanefîlerin oluşturduğu bu grup, diğer usûlcülerin mâni' kavramı altında yer verdikleri örneklere benzer örnekleri ruhsat ve azîmet konusunda zikretmişlerdir.¹⁶² Bu sebeple bu grubun mâni'e ruhsat ve azîmet kavramları bağlamında yer verdiği görülmektedir. Ayrıca Hanefî usûlcüleri, illetin

¹⁵⁷ İbn Manzûr, “M-N-A' maddesi”, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 343; Fîrûzâbâdî, “H-K-M maddesi”, c. I, s. 764-765; Zebîdî, “M-N-A' maddesi”, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, c. XXII, s. 218.

¹⁵⁸ İbn Fâris, “M-N-A' maddesi”, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, c. V, s. 278.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, “M-N-A' maddesi”, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 343.

¹⁶⁰ Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, c. I, s. 417; Şâtîbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 265; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, c. I, s. 27.

¹⁶¹ Gazzâlî, *Mustasfâ*, trc. Hacı Yunus Apaydın, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 215-216; Sadrüşşerîa, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, s. 13-14; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl*, s. 285.

¹⁶² Serahsî, *Usûl*, c. I, s. 119; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl*, s. 284-285.

tahsisi konusuyla bağlantılı olarak mâni’i sebebin oluşmasına ve tamamlanmasına; hükmün başlamasına, tamamlanmasına ve lüzumuna engel olmak üzere ele almışlardır.¹⁶³

2) Bazı usûlcüler ise mâni’i vaz’î hükmün müstakil bir çeşidi olarak kabul etmişlerdir. Usûlcüler arasında mâni’ kavramını en geniş ele alan usulcü Şâtıbî’dir.¹⁶⁴ Bu durum hükmün konusunun onun makâsîdû’ş-şerîa nazariyesinde önem arz etmesi sebebiyle olmalıdır.

Usulcüler, ıstılahî anlamda mâni’i farklı şekillerde tanımlamışlardır. Söz konusu tanımları iki kısma ayırarak incelemek mümkündür. Bu iki grup kendi içerisinde benzerlik ve yakınlık göstermektedir.

2.1.2.1. İbn Subkî’ye Göre Mâni’

İbn Subkî’ye göre mâni’; *zâhir*, *mundabıt*, *varlığı hükmün yokluğunu gerektiren vasıftır*.¹⁶⁵ Tanımdaki “vasıf” ifadesiyle mâni’in kendi başına kaim olduğu ifade edilmiştir. “Varlığı” ifadesi şartın yokluğunu mâni’den ayırmak için konulmuştur. Şartın yokluğu hükmün de yokluğunu gerektirir. Mâni’in yokluğunda ise hüküm var olur. “Zâhir” ifadesi ile gizli olan engeller dışarıda bırakılmıştır. “Mundabıt” ifadesi ile mâni’in kişiye veya duruma göre değişmemesi kastedilmiştir. “Hükmün yokluğunu gerektiren” ifadesi ile mâni’in varlığının hükmün ortadan kaldırmasına atıfta bulunulmuştur.

Tanımlarında açıkça hükme mâni’in kastedildiği, sebebe mâni kısmına değinilmediği görülmektedir. Zerkeşî tanıma “sebebin hikmetinin kalmasıyla birlikte” ifadesini eklemiştir.¹⁶⁶ Böylece tarif yalnızca hükme mâni’i kısmı kapsamaya devam etmiştir. Şerbini ise tanımda sebebin mâni’ini dışarıda bırakmak için Zerkeşî’nin zikrettiği ifadeye ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir. O, mâni’in aslında en baştan hükmün yokluğunu değil de sebebin yokluğunu da kapsadığını ifade etmiştir. Çünkü sebebin yokluğu hükmün yokluğunu gerektirmektedir.¹⁶⁷

Mâni’, varlığı ile hükmün oluşmasını engelleyen şeydir.¹⁶⁸ Çünkü sebebin yok olması hükmün de yok olmasını gerektirmektedir. İbn Kudâme’yi takip eden Tûfî de mâni’i bu şekilde tanımlamıştır.¹⁶⁹

¹⁶³ Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr ‘an Usûli Fahri’l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 34-36; Serahsî, *Usûl*, c. I, s. 165-168.

¹⁶⁴ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 285-291.

¹⁶⁵ bul

¹⁶⁶ teşkif semî’ ala cemul cevami 1/21

¹⁶⁷ takriri şerbini ala şerh celal mea haşiyeti attar 1/137.

¹⁶⁸ İbn Kudâme, *Ravzatü’n-Nâzır*, c. I, s. 181.

¹⁶⁹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-Ravza*, c. I, s. 436.

2.1.2.2. Âmidî'ye Göre Mâni'

Âmidî'ye göre mâni'; *zâhir, mundabıt, varlığı; sebebin hikmetinin bulunmasıyla birlikte onun hükmünü ortadan kaldıran vasıftır.*¹⁷⁰ Âmidî bu tanımı ile birlikte sebebin mâni'ini dışarıda bırakmaktadır. Böylece tarif yalnızca hükme mâni'i kapsamaktadır. İbn Hâcîp, Şevkânî gibi mâni'i bu şekilde tarif edenler İbn Subkî'nin tarifinde bulunan "sebebin hükmünü bozan" ifadesini dışarıda bırakmışlardır.

Mâni', varlığı sebebin veya hükmün yokluğuna yol açan hikmeti gerektiren açık ve somut vasıftır.¹⁷¹

2.1.2.3. Karâfî'ye Göre Mâni'

Karâfî, Tûfî, Zerkeşî, İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî ve İbn Bedrân (1848-1927)'nin mâni' tanımları bu grupta yer almaktadır.¹⁷² Karâfî (684/1285) Mâni' için "*var oluşu sebebiyle hükmün veya sebebin yokluğunu gerektiren, ancak kendisinin yok oluşu sebebiyle bir şeyin varlığı veya yokluğunu gerektirmeyen durum*" şeklinde bir tanım yapmıştır.¹⁷³ Bu tanıma göre abdestin yokluğu namaz için mâni' teşkil ederken, abdestin varlığı da namaz kılmayı gerektirmez. Bu açıdan bakıldığında mâni'in sebebi ortadan kaldıran bir durum görülmektedir. Çünkü sebebin varlığı bir şeyin varlığını gerektirmektedir. Mâni' şarttan farklıdır. Şartın bulunmaması meşrûnun (şart koşulanın) da olmamasına yol açarken mâni'in yok olması başka bir şeyin varlığı ve yokluğunu gerektirmemektedir.

Bu gruptaki usûlcülere göre mâni'in varlığı, hükmün yokluğunu gerektirmekte; mâni'in yokluğu ise kendi başına hükmün varlığı veya yokluğunu gerektirmemektedir. Mâni' "Varlığı hükmün yokluğunu gerektirir." ifadesi ile sebepten ayrılmaktadır. Çünkü sebebin varlığı hükmün varlığını gerektirmektedir. "Yokluğu ne hükmün varlığını ne de hükmün yokluğunu gerektirir." ifadesi ise mâni'in şarttan farkına işaret etmektedir. O fark da şartın yokluğunun hükmün yokluğunu gerektirmesidir. "Kendi başına" kaydı ise sebebin varlığı ile mâni'in yokluğunu birbirinden ayırt etmek içindir. Mâni'in bizatihi yokluğu hükmün varlığını gerektirmez. Bilakis hükmün varlığı sebebin varlığından kaynaklanmaktadır. Yine bu kayıt, şartın yokluğu ile mâni'in yokluğunu birbirinden ayırt etmektedir. Aynı şekilde mâni'in bizatihi yokluğu hükmün yokluğunu gerektirmez. Bilakis hükmün yokluğu, şartın

¹⁷⁰ İhkâm 1/130; Münteheş sul 1/32; irşadul fuhul, s. 7

¹⁷¹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, c. I, s. 27.

¹⁷² Şehâbeddin Karâfî, *el-Furûk*, 'Âlemül-Kütüb, t.y., c. I, s. 62; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, c. I, s. 303-304; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, c. I, s. 436; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, c. II, s. 12; Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 456; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 2. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1401, s. 163.

¹⁷³ Karâfî, *el-Furûk*, c. I, s. 62; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, c. I, s. 303-304.

yokluğundan kaynaklanmaktadır.¹⁷⁴ Bu üç unsur için zekât örneği verilebilmektedir. Zekâtta nisab sebep, havl yani üzerinden bir yılın geçmesi şart, deyn (borç) ise mâni' olmaktadır. Zekâtın vâcip olması için nisab miktarı malın bulunması gerekmektedir. Nisab miktarı malın üzerinden bir yılın geçmesi zekâtın vacip olması için şarttır. Mükellefin zekâtı, nisab miktarı malının üzerinden bir yıl geçtikten sonra edâ etmesi vaciptir. Yalnız bu süre dolmadan nisaba ulaşmaya engel olacak şekilde borçlanırsa bu durum zekâtın vâcip olmasına mâni' olmaktadır.¹⁷⁵

1. Mâni', varlığından dolayı hükmün yokluğu veya sebebin yokluğu (butlânı) gereken şeydir.¹⁷⁶

2. Mâni' hükmün aksini doğuran veya sebebin hikmetinin terk edilmesine sebep olan hikmeti gerektiren şeydir.¹⁷⁷

3. Mâni', varlığı hükmün ya da sebebin hikmetini bertaraf eden manayı gerektiren vasıftır.¹⁷⁸

4. Mâni' ıstılâhî olarak şâri'in, sebep gerçekleşmeksizin ya da hüküm bulunmaksızın engel kabul ettiğiidir.¹⁷⁹

5. Mâni', varlığı sebebin butlânı veya hükmün yokluğu üzerine kurulandır.¹⁸⁰

2.1.2.4. Şâtıbî'ye Göre Mâni'

Şâtıbî (790/1388), mâni' için farklı bir tarifte bulunmuştur. Ona göre *mâni'*, *engellediği şeyin illetine aykırı bir illet gerektiren sebeptir*. Bu tanıma göre mâni' bir şeyin illetinin tam tersi illeti doğuran şeye denmektedir.

Tanımda “sebeb” ifadesini kullanması mâni'in müsebbebin yani hükmün sebebi üzerine gerçekleşmemesi dolayısıyladır. “Engellediği şeyin illetine aykırı bir illet gerektiren” ifadesiyle mâni'in varlığının hüküm veya sebebin gerçekleşmesine engel olması kastedilmiştir. Mâni'in varlığında sebebin illeti ortadan kalkar ve hüküm gerçekleştirmez. Ona göre mâni' geldiği zaman hüküm ortadan kalkmakta, illet de geçerliliğini yitirmektedir. Mâni' yapısı gereği nisbet edildiği sebebin illetini bozmakta, hükmü ortadan kaldırmaktadır.

¹⁷⁴ Karâfî, *el-Furûk*, c. I, s. 62; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, c. I, s. 436; Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 457.

¹⁷⁵ Karâfî, *el-Furûk*, c. I, s. 62.

¹⁷⁶ Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, Mektebetü'd-Da'veti'l İslâmiyye, Kahire 1942, s. 120.

¹⁷⁷ Hudarî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

¹⁷⁸ Hudarî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

¹⁷⁹ Rebîa, *el-Mâni' 'inde'l-Usûliyyîn*, s. 112.

¹⁸⁰ Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 268.

Eğer böyle olmasa engellediği şey ile birlikte gelmiş olmakta, bu durum da birbirine denk iki sebebin ya da hükmün çelişmesi anlamına gelmektedir.¹⁸¹

8. Mâni', varlığı sebebin veya hükmün yokluğuna yol açan hikmeti gerektiren açık ve somut vasıftır.¹⁸²

Zikredilen son tanım daha isabetli görünmektedir. Çünkü bu tanım kendinden önce zikredilen, açıklamaları yeterli olmayan tanımlardaki hususları; sebep ve hükme yönelik mâni'leri kapsayıcıdır. Ayrıca daha öz ve kısadır. Bununla birlikte bu tarif birinci grupta bulunan usûlcülerin vurguladığı “mâni'in yokluğunun bir şeyin varlığı veya yokluğunu gerektirmediği” anlamını da barındırmaktadır.

Mâni' için yapılan tanımları dikkatle incelediğimiz zaman genel itibariyle “engelleyici durum” manasını taşıdığı görülecektir. Bu engelleme bazen sebebin, bazen de doğrudan hükmün kendisine yöneliktir. Her iki durumda da mâni'in olduğu yerde hükmün varlığı mümkün değildir. Çünkü sebebin mâni'i de sonuç itibariyle hükme etki etmekte, sebebin yok olması hükmün de yok olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple İbn Kudâme mâni'i, “*varlığından dolayı hükmün yokluğu gereken şeydir.*” şeklinde tarif etmiştir.

Mâni'i tanımlayan ilk grupta usûlcülerin “mâni'in yokluğunun bir şeyin varlığı veya yokluğunu gerektirmediği” manasını vurguladıkları görülmektedir. İkinci grupta ise bu mana ile birlikte tanımlarda daha kesin sınırlar yer almaktadır. Bunun sebebi olarak da usûl ilminde görülen tarihî süreçteki gelişmelere bağlı olarak terim ve ifadelerin ıstılahî anlamlarının daha da netleştiği, terimlerin çerçeve ve derinliklerinin belirginleşerek somut hale gelmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.1.3. Mâni' - Sebep, Şart ve İlet Arasındaki İlişki

Mâni'; sebep, şart ve illet arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar hükmü çevreleyen hususlar olduğu için mutlaka aralarındaki hususiyetlerin bilinmesi önemlidir.

1) Mâni'in varlığı ya hükmün ya da sebebin yokluğunu gerektirmektedir. Şart, illet ve sebebin varlığı ise hükmün varlığını gerektirmektedir.

2) Mâni'in varlığı kendi başına hükmün yokluğunu; illet ve sebebin varlıkları kendi başlarına hükmün varlığını; şartın varlığı ise kendi başına ne hükmün varlığını ne de hükmün yokluğunu gerektirmektedir.

3) Mâni'in yokluğu kendi başına ne hükmün yokluğunu ne de varlığını gerektirmektedir. Sebep, illet ve şartın yokluğu kendi başlarına hükmün yokluğunu gerektirmektedir.

¹⁸¹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 265-266.

¹⁸² Şevkânî, *Irşâdû'l-fuhûl*, c. I, s. 27.

4) Mâni'; sebep, illet ve şarttan daha kuvvetli bir hükümdür. Mâni'; sebep, şart ve illetin birlikte bulunduğu durumlarda bu hükümlerin işlevini yerine getirememesine ve hükmün varlığına engel olmaktadır. Şâtıbî de bu sebeple mâni'i hükmün illetini bozan sebep olarak tanımlamıştır.¹⁸³

---

¹⁸³ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 266; Hasan b. Muhammed Attâr, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., c. I, s. 135; Rebîa, *el-Mâni' 'inde'l-Usûliyyîn*, s. 202-203.

2.2. Mâni'in Kısımları

Mâni' engelleyen, engellenen gibi farklı açılardan birçok tasnife tâbi tutulmuştur:

2.2.1. Engellenen Açısından Mâni'in Kısımları

Mâni' engellediği şey yani memnû' itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Bu şekildeki mâni'; vasıf – hikmet ve mânâ şeklinde isimlendirilmiştir.

2.2.1.1. Sebebi Engelleyen Mâni'

Sebebi engelleyen mâni': *Varlığı, sebebin yokluğunu gerektiren (sebebi engelleyen) açık ve somut bir vasıftır.*¹⁸⁴ Usûlcülerin çoğu mâni'i bu şekilde tarif etmişlerdir. Âmidî, Karâfî, Zerkeşî, İbnü'n-Neccâr ve İbn Bedrân sebebi engelleyen mâni'i "varlığı sebebin hikmetini yok eden her türlü vasıf" olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁵ İbnü'n-Neccâr sebebin sûreten var olup hikmetinin ise kaybolması sebebiyle bu ismin verildiğini ifade etmektedir.¹⁸⁶ Hudaî (1872-1927) ise sebebin mâni'ini, "sebebin hikmetini yok eden hikmet" şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁷ Berdîsî ise mâni'i, "varlığı sebebin gerçekleşmemesi üzerine bina edilen şey" şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁸ Hüseyin Hâmid ise sebebin mâni'ini, "varlığı sebebin hikmetini yok eden mana" olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁹

Mâni'in bu türü sebebin şartlarından birinin ortadan kalkması ile meydana gelmektedir. Meselâ bir kimse nisab miktarı mala sahip olduğunda zekât vermesi gerekmektedir. Ancak mal sahibinin nisab miktarının tamamı ya da bir kısmını eksiltten bir borcu varsa bu borç sebebin gerçekleşmesine mâni' olmaktadır. Söz konusu kimsenin mülkiyeti sûrette bir mülkiyettir. Bu durumun üzerine şer'î bir hüküm bina edilemez, kişinin zekât vermesi gerekmez.¹⁹⁰

Mâni'in tarifi ve örneklerini usûlcülerden farklı bir şekilde ele alan Şâtıbî yalnızca sebebe mâni'i kabul etmektedir. Ona göre her mâni'in içinde sebebin illetini yok eden bir illet vardır. Bu yüzden Şâtıbî'ye göre mâni' tek çeşittir ve usûlcülerin hükme mâni' dedikleri

¹⁸⁴ Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, 65.

¹⁸⁵ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I, s. 130; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, c. I, s. 306; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkıh*, c. II, s. 12-13; Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 458; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 163.

¹⁸⁶ Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 458.

¹⁸⁷ Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65; İbnü'l-Hâcib, *Müntehel Vusûl ve'l-Emel fî İlme'i'l-Usûl ve'l-Cedel*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 41.

¹⁸⁸ Muhammed Zekerîyya Berdîsî, *Usûlü'l-Fıkıh*, Dâru's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire t.y., s. 111.

¹⁸⁹ Rebîa, *el-Mâni' 'inde'l-Usûliyyîn*, s. 122.

¹⁹⁰ Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, s. 214; Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 266; Bedreddin Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2000, c. III, s. 301-302; Muhammed el-Hamevî, *Gamzu 'Uyûni'l-Basâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'-Nezaîr*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, c. II, s. 55; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 266; Muhammed Mustafa Zühaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkıh'l-İslamî*, 2. bs., Dâru'l-hayr li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimaşk-Suriye 2006, c. I, s. 417.

kısmı sebebe mâni'e dahil etmiştir. *Muvâfakât*'ta, sebebe mâni'e iki tane örnek vermiştir. Bunlardan bir tanesi zekât nisabı ile ilgili az önce zikredilen örnektir. Diğeri ise babanın oğlunu öldürmesi halinde kısas uygulanıp uygulanmayacağı durumudur. Şâtıbî bu örnekte babalık vasfının kısasa mâni' olduğunu, kasıtlı ve düşmanca öldürmelerdeki hikmeti bertaraf ettiğini dile getirmektedir. Şâtıbî'nin babanın kısası için verdiği örneğin usûlcülerin hükme mâni' kısmında zikrettiği görülmektedir.¹⁹¹

Şâtıbî hükme mâni'i sebebe mâni kısmına dahil etmiş, hükme mâni'i müstakil bir çeşit olarak ele almamıştır. Burada öne çıkan nokta Şâtıbî'nin diğer usûlcülerin görüşünü doğrudan esas almamasıdır. Konu üzerinde özgün bir biçimde akıl yürütmekte ve kendine has çıkarımlarda bulunmaktadır. Nitekim mâni' konusunu en geniş şekilde ele alan usûlcü olması da onun teorik boyutta kısıtlı görünen bu alan üzerine ne kadar ihtimam gösterdiğini gözler önüne sermektedir.

2.2.1.2. Hükümü Engelleyen Mâni'

Hükümü engelleyen mâni': *Varlığı, hükme aykırı bir manayı gerektiren açık ve somut bir vasıftır*. Âmidî hükümün mâni'i tanımına "sebebin mâni'e tezatlık içermesiyle birlikte sebebin de bulunması" kaydını eklemektedir.¹⁹² İbnü'n-Neccâr ve İbn Bedrân da mâni'i bu şekilde tanımlamışlardır.¹⁹³ Hudaî ise "hükme zıt hikmeti gerektiren şey" şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur.¹⁹⁴ Berdîsî hükümün mâni'ini "sebebin bulunması ve şartlarının da eksiksiz olmasına karşın sebep üzerine müsebbebin gerçekleşmediği mâni' çeşidi" olarak tanımlamıştır.¹⁹⁵ Hüseyin Hâmid Hasan ise hükümün mâni'ini, "varlığı, hükümü ortadan kaldıran manayı gerektiren vasıf" olarak tanımlamıştır.¹⁹⁶

Hükümün mâni'i hükümün gerçekleşmesine engel olan mâni'dir. Meselâ vârisin (mirasçının) mûrisini kasten öldürmesi bu çeşit mâni'e örnektir. Hz. Peygamber bir hadisinde kâtilin mirasçı olamayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁷ Ebû Dâvud, İbn Ömer ve Beyhakî'den o da İbn Abbas'tan merfu olarak "*Kâtile mirastan bir şey yoktur*." diye rivâyet etmiştir.¹⁹⁸ Bu örnekte miras için sebep olan nesep ve evlilik bağı bulunmaktadır. Mâni' ise vârisinin mûrisini öldürmesidir. Mâni' burada sebep ve hüküm arasında, sebep de var iken olan bir

¹⁹¹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 266.

¹⁹² Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. I, s. 130; Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, c. I, s. 304-306.

¹⁹³ Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 458; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 163.

¹⁹⁴ Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

¹⁹⁵ Berdîsî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 111.

¹⁹⁶ Rebîa, *el-Mâni' 'inde'l-Usûliyyîn*, s. 123.

¹⁹⁷ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., 2. bs., Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1975, c. IV, s. 425, nr. 2109; Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, 1. bs., Dâru'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzî', Suudî Arabistan 2000, c. IV, s. 1988, nr. 3122.

¹⁹⁸ Askalânî, *Telhîsü'l-habîr*, c. III, s. 184; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, c. IV, s. 89.

durumdur. Bu durum hükmün doğmasına engel olmaktadır. Hükmün yani mirasın sebebi akrabalık veya evlilik bağıdır. Bu bağlar öldürme üzerine değil yardımlaşma ve dayanışma üzerine kurulmuştur. Hükmün sebepleriyle birlikte diğer lâzım şartlar gerçekleşse yine mûrisini öldüren kişi miras alamamaktadır.¹⁹⁹

Kâtilin maktûlün babası olması fakihlerin çoğunluğuna göre kısasa engel teşkil etmektedir. Öldürme fiilinden maksat düşmanlık ve kastın bulunmasıdır. Kisas hükmü düşmanlık ve kasıt üzerine bina olunmaktadır. Babanın öldürmesi ise kısasa engel teşkil etmektedir. Mâni', oğlunu öldüren baba lehine, mirasçı kâtil aleyhine bir netice ortaya çıkarmıştır. Kisas hükmünün sebebi olan düşmanlık ve kasıt var olsa, gerekli şartlar sağlansa babalık vasfı kisasın uygulanmasına engel teşkil etmektedir.²⁰⁰ Çünkü babalık vasfı evladın varlık sebebidir. Babanın evladının yokluk sebebi olacağı kabul edilmez. Verilen örnekte sebep, düşmanlık ve kasıt; mâni' ise babalık vasfıdır. Mâni', hüküm yani kısas ve sebep arasında bir durumdur. Ancak babalık vasfı, Mâlikîlere göre kısas cezasının uygulanmasına engel teşkil etmemektedir.²⁰¹

Allah Teâlâ “*Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak, ellerini kesin.*”²⁰² ayetinde hırsızlık fiilini yasaklamış ve cezasını el kesme olarak belirlemiştir. Hz. Ömer zamanında yaşanan kıtlık dönemi bu cezanın uygulanmasına mâni' olmuştur. O dönemde yaşanan zaruret ve tahrik bu hükme mâni' olmaktadır. Sözü edilen durum birçok meseleye tatbik edilebilir. Bir hükmün yerine getirilebilmesi için yalnızca sebebin varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda mâni'in de yokluğu gereklidir.²⁰³

Tahâret, namazın şartlarından biridir. Necâset, namaz kılacak kişinin kıyafeti ya da bedeninde bulunursa yalnız namaz için tahâreti vâcip kılanlara göre değil, şart kabul edenlere göre bu namazın sıhhatine engel teşkil etmektedir. Bu örnekte şart yani tahâret yok, mâni' yani necâset vardır. Mâni', hükme yani namazın sıhhatine engel teşkil etmektedir.²⁰⁴

Hayız gören kadın namaz kılacağı vakitte temizlik şartını yerine getiremediğinden bu durum onun için mâni' teşkil etmektedir. Nifas hali de aynı şekildedir.²⁰⁵ Her iki örnekte de

¹⁹⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim ve Muhammed Muhammed Tâmir, 1. bs., Dârus-Selâm, Kahire 1417, c. IV, s. 363.

²⁰⁰ Attâr, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*, c. I, s. 138; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 266; Zühaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhi'l-İslamî*, c. I, s. 417.

²⁰¹ Karâfî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, s. 214; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 232.

²⁰² Mâide 5/38.

²⁰³ Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 458.

²⁰⁴ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c. I, s. 27.

²⁰⁵ Halîl b. İshak el-Mâlikî, *et-Tavdîh fî Şerhi Muhtasari'l-Fer'i li İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed b. Abdilkerîm Necîb, 1. bs., Merkezu Nüceybûye li'l-Mahtûtâtı, 2008, c. II, s. 374.

şart yani tahâret (temizlik), hükmün sebebi olan belirli vakitte yerine gelememektedir. Bu durumda mâni' yani necâset hükme, namazın sıhhatine engel olmaktadır.²⁰⁶

Süt akrabalığı evlenmeye, din ayrılığı mirasçı olmaya mâni'dir.²⁰⁷ Din farklılığı miras hükmünün uygulanmasına mâni' olmaktadır. Eğer din farklılığı olmasaydı sahih bir evlenme ya da akrabalık sebebiyle mirasçılık için gereken hüküm uygulanacaktı.²⁰⁸ Aynı şekilde şüphe de hadlerin uygulanmasına engel teşkil etmektedir. Şüphe olmasaydı had gerektiren bir suçu işleyen kişiye bu cezanın uygulanması gerekecekti.²⁰⁹ Delilik ise ibadetleri gerçekleştirmeye, tasarrufta bulunmaya mâni' teşkil etmektedir.²¹⁰

2.2.2. Teklifle Birlikte Olma İmkânı Açısından Mâni'

Bazı mâni'ler aklen teklîfle birlikte bulunabilirken bazıları bulunamazlar. Teklîfle bulunabilmesi açısından mâni' iki kısımda incelenir:

2.2.2.1. Aklen Teklîfle Birlikte Bulunamayan Mâni'

Emir veya nehiy talebi ile birlikte bulunması aklen mümkün olmayan mâni'lerdir. Bu tür mâni'ler talebin aslını tamamen ortadan kaldırmaktadırlar. Uyku, delilik ya da başka bir sebeple aklını kaybetme durumu böyledir.²¹¹ Çünkü akıl zâil olduğunda ilâhî hitap anlaşılamamaktadır. Hitap, iltizam (üstlenme) gerektiren bir ilzâmdır (bağlayıcılıktır). Aklı olmayan kimsenin ise yükümlü tutulması (ilzâmı) mümkün değildir. Nitekim hayvanlar ve cansız varlıkların yükümlü tutulmamaları da bu sebeptedir. Yalnız bir maslahatı amaçlayan ya da mefsedeti uzaklaştıran bir talep söz konusu ise bu talep bir başkasına döndürülmektedir. Meselâ akledemeyen küçük çocuğun bir başkasını öldürmesi ya da belli kimseye ait hayvanın birinin malını telef etmesi gibi durumlarda diyetin ödenmesi ve ziyan olan malın tazmini çocuk ya da hayvana taalluk etmemektedir. Bu tür talepler sadece çocuğun velisi ya da hayvanın sahibine yapılabilir.²¹²

²⁰⁶ Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid, 3. bs., Müessesetü'r-Risâle, 1998, c. II, s. 289; Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 344, 367; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 232.

²⁰⁷ Gazzâlî, *el-Vasît*, c. V, s. 104.

²⁰⁸ Gazzâlî, *el-Vasît*, c. IV, s. 360; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 121.

²⁰⁹ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü's-Sağîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, 1. bs., Camiatü'l-Dirâsetü'l-İslâmiyye, Karaçi-Pakistan 1989, c. III, s. 302, nr. 2588; İbn Hacer el-Askalânî, *Bulûğu'l-Merâm*, thk. Sümeyr b. Emin ez-Zührî, 7. bs., Dâru'l-Felak, Riyad 1424, c. I, s. 375, nr. 1233.

²¹⁰ Şâtîbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 286.

²¹¹ Muhammed el-Hamevî, *Gamzu 'Uyûni'l-Basâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'-Nezaîr*, c. I, s. 84; Zühaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhı'l-İslamî*, c. I, s. 417.

²¹² Şâtîbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 285.

2.2.2.2 Aklen Teklifle Birlikte Bulunabilen Mâni'

Bazı şeyler mâni' vasfını bulundursa dahi teklifle birlikte bulunabilirler.

2.2.2.2.1. Teklîfin Kendisini Ortadan Kaldıran Mâni'

Bu mâni'ler -talep ile birlikte bulunsun da- talebin aslını ortadan kaldırmaktadır. Meselâ herhangi bir zaruret sebebiyle murdar et veya domuz eti yemenin ya da içki içmenin mubah olması böyledir.²¹³ Bu durumlarda teklîfin aslı yani haramlık hükmü ortadan kalkmaktadır. Hanefîler buna "ıskat ruhsatı" adını vermektedir.

Örnek olarak kadının aybaşı ve loğusalık hali verebilir.²¹⁴ Söz konusu haller kadının mushafa dokunması, mescide girmesi, namaz, oruç gibi ibadetleri yerine getirmesine engeldir. Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin..."*²¹⁵ ayeti ile namaz kılmak için abdesti şart kılmıştır. Hz. Peygamber de *"Allah Teâlâ temizlenmeksizin hiçbir namazı kabul etmez"*²¹⁶ buyurmuştur.

Hz. Peygamber, kendisine, kanamasının durmadığını, bu sebeple temizlenemediğini söyleyen ve bu durumda namazlarının durumunu soran Fatıma binti Ebi Hubeys'e *"Hayır, bu bahsettiğin hayız kanaması değil, bir başka sebepten kaynaklanan kan sızıntısıdır. Hayız kanaması gördüğün zaman, namazı bırak ve hayız halin sona erince, kanı temizleyerek guslet ve namaz kıl"*²¹⁷ buyurmuştur.

Hz. Âişe *"Biz Rasûlullah (s.a.v.) döneminde adet görüyorduk, bu günlerde kılmadığımız namazları kaza etmekle emrolunmadığımız halde, tutamadığımız oruçları kaza etmekle emrolunuyorduk."*²¹⁸ demiştir. Kadınların özel günleri bitip temizlendikten sonra, bu günlerde kılınmayan namazları kaza etmeleri gerekmez. Hayız ve nifas hallerinde tutulamayan oruçların, sonradan kaza edilmesi gerekli olup, bu hükmün dayandığı şer'î delil ise sünnettir.²¹⁹

Hayız ve nifasın talep ile birlikte bulunması aklen mümkündür. Hayız ve nifas olan kişinin aklen namaz ve oruçla mükellef tutulmasına engel bir durum yoktur. Şer'an ise mâni'

²¹³ Bakara 2/173.

²¹⁴ Zühaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhı'l-İslamî*, c. I, s. 417.

²¹⁵ Mâide 5/6.

²¹⁶ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zehîr b. Nasır en-Nasır, 1. bs., Dâru Tavkî'n-Necât, 1422, c. I, s. 39, nr. 135; Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, t.y., c. I, s. 204, nr. 224; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, c. I, s. 5, nr. 1.

²¹⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, c.I, s. 55, nr. 228; Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, c. I, s. 262, nr. 62; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, c. II, s. 83, nr. 50, 198.

²¹⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, c. I, s. 71, nr. 321; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut t.y., c. I, s. 68, nr. 262.

²¹⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, c. I, s. 71, nr. 321; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, c. I, s. 68, nr. 262.

ile talebi birleştirmekten kaçınılır. Şâri' bu ibadetlerde talebinin aslını belirlemiştir. Şâri'in takdiri olmasa, mâni' olma vasıfları ve teklîfle bulunup bulunmama durumları bilinmemektedir.

Bu tür mâni'ler kadının aybaşı ve loğusalık halinde namaz kılması gibi vakti geçtikten sonra kazası gerekmeyen talepleri ortadan kaldırmaktadır. Bunun dışında kalan taleplerin vaktinin geçmesinden sonra kazası gerekmektedir. Hayızlı kadının vaktinde tutamadığı oruçlar bu şekildedir. Kabul gören görüşe göre orucun kazası hayız zamanındaki taleple değil yeni bir taleple istenmektedir. Hayız zamanında ise ondan bir şey istenmez. Çünkü hayız durumundaki talebin o anda yerine getirilmesi gerekir. Yoksa hayızlı aynı zamanda (mâni'in bulunduğu vakit) hem oruçtan nehyedilmiş hem de onunla emredilmiş konumunda bulunmaktadır. Bu durum ise iki zıttın bir arada bulunması gibi imkansız bir netice doğurmaktadır.²²⁰

Şâtıbî, mâni'in ortadan kalkmasından sonra ister oruç gibi kazası gereksin ister namaz gibi kazası gerekmesin bu mâni'in talebin aslını ortadan kaldırdığını kabul etmektedir. Bu görüşünü de iki delille gerekçelendirmektedir. Ona göre talep eğer bu şekilde ortadan kalkmazsa iki zıt aynı anda bulunmuş olmaktadır. Çünkü hayızlı ve nifaslı namazdan men edilmektedir. Eğer hayızlı aynı zamanda hem oruç hem de namazla emredilmiştir denirse bir şey için yapılması nehyedildiği halde emredildiği sonucu çıkmaktadır ki bu durum muhaldir (imkansızdır). Ayrıca kadın bu ibadeti yapmakla hem emrolunmuş hem de yapmaktan da nehyolunmuş olmaktadır. Kadının şer'an ya bu emri yerine getirmesi ya da hem emir hem de nehyi aynı anda yapması gerekir ki bu durum muhaldir.²²¹

Şâtıbî, mâni'in ortadan kalktıktan sonra kazasının talep edilmediği durumu ayırmaktadır. O, mâni'in bulunduğu ve ortadan kalktığı durumlarda, yapılması sahih olmayan emri gerçekleştirmenin faydası olmayacağını ifade etmektedir. Çünkü kazasının ittifakla emredilmediğini zikretmektedir.²²²

2.2.2.2.2. Teklîfin Lüzûmunu Ortadan Kaldıran Mâni'

Talebin aslını ortadan kaldırmadığı halde gerekliliği ortadan kaldıran veya lüzûmuna engel olan mâni'dir. İkiye ayrılır:

2.2.2.2.2.1. Mükellefin Muhayyerliğini İfade Eden Mâni'

Bu mâni'in bulunduğu durumlarda mükellefiyet içeren talep, mükellefin istenilen şeyi yapıp yapmamakta serbest olduğunu ifade etmektedir. Yani teklîf şer'an istenmiş olsa da

²²⁰ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 286.

²²¹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 286.

²²² Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 286.

vâcib değil muhayyer bırakılmıştır. Buna da “terfîh ruhsatı” denmektedir.²²³ Meselâ hastalık cuma namazının vücûbuna mâni’dir. Ancak hasta kimse cuma namazını kılsa namazı sahih olur. Aynı şekilde cuma ve bayram namazlarını kılma hususunda kadınlık ve kölelik vasıfları bu türden mâni’lerdendir. Bu vasıflar kadın ve kölelerin namaz kılmalarının zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Ancak namaz kılmaları durumunda namazları sahihtir.²²⁴

2.2.2.2.2. Sakıncalı Olmamayı İfade Eden Mâni’

Bu mâni’ ile birlikte sakıncalı olan bir durumun sakıncalı olmadığı ifade edilmektedir. Yani mükellef talebe muhalefet ettiğinde bir günah terettüp etmemektedir. Ruhsatların sebepleri bu kapsamda yer almaktadır. Meselâ normalde dört rek’atlı namazları iki rek’at olarak kılmak, cuma namazı kılmamak, Ramazan ayında oruç tutmamak sakıncalı iken yolculuk hali sebebiyle bu saydığımız hususlar sakıncalı olmaktan çıkmaktadır. Yolculuk, hükümlerdeki talebi düşürmemekle birlikte yolcuya ruhsat tanımaktadır. Çünkü kişinin yolcuyken iki rek’at yerine dört rek’at kılması, cuma namazı kılması, Ramazan ayında oruç tutması da mümkündür.

İbn Ömer Hz. Peygamber’den “Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte yolculukta bulundum. İki rek’attan fazla namaz kılmadı. Ebû Bekir’le birlikte bulundum, o da Allâh rûhunu kabzedinceye kadar iki rek’attan fazla kılmadı. Ömer’le ve Osman’la da beraber bulundum; onlar da aynı şekilde tasarrufta bulundurlar.” şeklinde rivayette bulunmuştur.²²⁵ Allah Teâlâ “Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakıncasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar...”²²⁶ buyurmuştur. Fakihler şu hadisten yola çıkarak yolcuya Cuma namazının farz olmadığı kanaatine ulaşmışlardır: “Allah’a ve ahiret gününe inanan -hasta, yolcu, kadın, çocuk ve köle hariç- herkese Cuma namazı farzdır.”²²⁷

Mükellefin muhayyerliğini ifade eden mâni’ ile sakıncalı olmamayı ifade eden mâni’ birbirinden farklıdır. İlkinde mükellef talebin gereğini yerine getirip getirmemekte muhayyer iken ikincisinde bir taraf daha baskındır. Bir şeyin sakıncalı olmaması karşısındaki durumun daha öncelikli olduğunu göstermektedir.²²⁸ Örneğin hasta kişinin Cuma namazına gitme veya gitmeme durumunda ikisinden birini seçme hususunda bir serbestlik söz konusudur.

²²³ İbrahim Kâfi Dönmez, “Ruhsat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2008, c. XXXV: s. 207-210.

²²⁴ Şâtibî, *Muvâfakât*, c. I, s. 286; Zühaylî, *el-Vecîz fî usûli’l-fıkhı’l-İslamî*, c. I, s. 418.

²²⁵ Nesâî, *es-Sünen*, c. III, s. 118, nr. 1439; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Mektebetü’l-Kahire, 1968, c. II, s. 188.

²²⁶ Bakara 2/183-184.

²²⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut v.dğr., 1. bs., Müessesetür’-Risâle, Beyrut-Lübnan 2004, c. II, s. 305, nr. 1576.

²²⁸ Şâtibî, *Muvâfakât*, c. I, s. 287.

Yolculukta namaz konusunda ise namazı kasretme veya kasretmeme durumları arasında kasretme durumu daha ağır basmaktadır.

2.2.3. Girdiği Alan Açısından Mâni'

Şâtıbî mâni'i kapsamına girdiği alan açısından ikiye ayırmıştır:

2.2.3.1. Teklîfî Hükümün Kapsamına Giren Mâni'

Mâni' esas itibariyle vaz'î hükümün bir çeşididir. Ama bazı mâni'ler tekîfî hükümün kapsamına girmektedir. Bu kısımdaki mâni'ler şâri'in emir ve nehiyde bulunduğu ya da muhayyer bıraktığı hükümler kapsamındaki mâni'lerdir. Örneğin küfür (kafir olmak), bazılarına göre namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin sıhhati için, bazılarına göre ise bunların vücûbu için bir mâni'dir.²²⁹

Bazı Hanefîlerin de aralarında bulunduğu cumhur usulcülere göre kafirler, furû'u (ibadetleri) yapmakla mükelleftir.²³⁰ Onlara göre küfür, furû'un vâcip oluşu için değil sıhhati için mani'dir. Bu sebeple kafir, ibadetleri yerine getirmekle sorumlu olmakla birlikte yaptığı ibadet sahih değildir. Hanefîlerin çoğunluğuna göre kafirler furû'u yapmakla mükellef değildir. Onlara göre küfür, furû'un vücûbu için mani'dir.²³¹ Kanaatimizce Hanefîlerin bu ikinci görüşleri daha isabetlidir. Çünkü kafiye ibadetin vâcip olduğunu söyleyip de onun yapacağı ibadetin sahih olmadığını söylemenin, pratikte bir anlamı yoktur.

İslâm dini de haksız yere başkasını öldürmeye, malına, namusuna zarar vermeye vs. mâni'dir. Hem İslâm dinini kabul etme hem de kafir olma, tekîfî hüküm kapsamına girmektedir.²³² Çünkü Allah, İslâm'ı emretmiş, küfrü ise yasaklamıştır.

2.2.3.2. Vaz'î Hükümün Kapsamına Giren Mâni'

Mâni' esas itibariyle vaz'î hükümün kapsamına girmektedir. Buna göre mâni'i meydana getirmek ve ortadan kaldırmak mükellefiyetin konusu değildir. Örneğin nisab miktarı mala sahip olan kişinin borçluluğu böyledir. Nisab, zekâtın sebebidir; borçluluk ise, nisabın zekâta sebep olmasını engellemektedir. Yani borçluluk, zekâtın sebebi olan nisaba mâni' olmaktadır. Buna göre borçluluk vaz'î bir hükümdür. Çünkü borçluluk bir yandan mâni' iken diğer yandan sebep niteliğindedir. Böylece nisaba malik olan kişi, zekâtı vermemek için borç altına

²²⁹ Saîd Ali M. el-Humeyrî, *el-Hükümü'l-Vad'î 'inde'l-Usûliyyîn*, Mekke 1984, s. 268.

²³⁰ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 73, 241.

²³¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, thk. Halîl Muhyiddin el-Meys, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2001, c. I, s. 76-77.

²³² Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 287.

girmekle mükellef olmadığı gibi, sırf zekâtı vermek için borcunu ödemekle de mükellef değildir.²³³

2.2.4. Mükellefin Kasdı Açısından Mâni'

Mükellefin fiildeki kastı, şâri'in şerîattaki kastı ile uyum içinde olmalıdır. Mükellefin mâni'i emredildiği, yasaklandığı ya da muhayyer bırakıldığı şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Şâri' mükelleften mâni'i ortadan kaldırmasını ya da ona engel olmasını istememektedir. Mükellef kendisi bir mâni' ortaya koymaya ya da herhangi bir mâni'i ortadan kaldırmaya çalışırsa bu mâni'in şer'an kabul edilip edilmediğine bakılmaktadır. Söz konusu mâni' şer'an kabul edilen bir mâni' ise mükellefin kastının şâri'in maksadına uygun olduğu anlaşılmaktadır. Böyle mâni'ler neyi gerektiriyorsa onu gerçekleştirmektedir. Nitekim Mecelle'de "*Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.*"²³⁴ kaidesiyle bu durum ifade edilmektedir. Ancak mükellefin yöneldiği mâni' şer'an kabul görmemiş veya yok hükmünde bir mâni' ise bu tür bir mâni'in dinî bir değeri yoktur ve hukuken de yok hükmündedir. Çünkü bu durumda mükellef, şer'î bir hükmü, kendi çıkar ve maksadına uygun olarak iptal etmek için engeller ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Böylesi bir tasarruf şâri'in maksadına tezat oluşturmaktadır. Meselâ nisab miktarı mala sahip olan bir kimse, zekât vermemek amacıyla kullanmadan iade etme şartıyla birine borç verse bu borcu yani mâni'i yok hükmündedir. Bu kişi zekâtla mükelleftir.

Mükellefin, mâni'i söz konusu iki gayeden biri çerçevesinde gerçekleştirmesi veya gerçekleştirmemesi düşünülebilir:

2.2.4.1. Teklifi Bir Hüküm Olma Düşüncesi İle İşlenen Veya Terk Edilen Mâni'

Bazen mâni'in işlenmesi, hayatın bir gereği olarak normal bir şekilde cereyan etmektedir. Bu mâni'in işlenmesinin herhangi bir sakıncası yoktur. Meselâ nisab miktarına sahip olan bir kişinin, ihtiyacı gereği borçlanması bu şekildedir. Burada, zekâtın verilmesine engel teşkil eden mâni' (borçlanma), mükellefin normal bir kasdı ile gerçekleşmiştir; dolayısıyla mubahtır.²³⁵

2.2.4.2. Hükümü Ortadan Kaldırmak Kastı ile İşlenen Veya Terk Edilen Mâni'

Bazen mükellef, mâni'i, hayat şartlarının bir gereği olarak değil, aleyhine olan bir hükümü ortadan kaldırmak, yani hükmün sebebini engellemek kastı ile gerçekleştirmektedir.

²³³ Şâtîbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 288.

²³⁴ Mecelle 2. Maddesi

²³⁵ Şâtîbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 287.

Nisab miktarı mala sahip olan bir kimsenin, sene dolmasına az bir süre kala, ihtiyacı olmadığı halde, sırf zekâtı ödememek kastı ile borçlanması bu şekildedir. Burada mükellef olan mal sahibinin kastı ile şâri'in teşrî'deki gayesi çelişmektedir. Bu yüzden işlenen mâni' geçerli değildir. Çünkü mükellefin kastı, şâri'in kastına uygun olmalıdır. Şâri'in kastı ile çelişen her tasarruf bâtıldır (hükümsüzdür).²³⁶

Mükellefin, sebebin doğuracağı hükmü (müsebbebi) ortadan kaldırmak ve sebebi işlevsiz hale getirmek amacıyla mâni'i işlemesi veya ortadan kaldırması yasaktır. Çünkü şâri'in kastı ile uyuşmamaktadır. Şâri', sebebin gerçekleşmesi ile müsebbebin gerçekleşmesini kastetmektedir. Eğer şâri', sebebin gerçekleşmesi ile mâni'in gerçekleşmesini de kastetmiş olsa o zaman müsebbebin gerçekleşmemesini kastetmiş olur ki bu bir tezattır. Şayet şâri', mâni'in gerçekleşmemesini kastetmiş olursa, bu takdirde, mâni'in mâni'lik vasfı kalmamış olur ve meşrûiyetini kaybeder. İşte bu durum, mâni'in gerçekleşmesinin de gerçekleşmemesinin de şâri' tarafından kastedilmediğini göstermektedir.²³⁷

Bazen hükümleri ortadan kaldırmak amacıyla hilelere başvurulmaktadır. İslâm hukukunda hilelerin yasaklanma sebepleri mükellefin kastının şâri'in kastına uymamasıdır. Hile “meharic (çıkış yolu)” olarak ifade edilmekte, “*şeklen hukuka uygun bir işlem vasıta kılınarak yasaklanmış bir neticeyi elde etme maksadıyla yapılan muamele*”ye denmektedir.²³⁸ Ayet ve hadislerde ifade edildiği gibi İslâm dini, hileye başvurmayı uygun görmemektedir. Nitekim hileye başvuranlar şiddetli bir şekilde eleştirilmiş, Allah Teâlâ tarafından ağır cezaya muhatap olmuşlardır. Şâtıbî bu türlü tasarrufların sahih olmadığını çeşitli naklî delillerle temellendirmiştir.²³⁹ Konuyla ilgili, onun zikrettiği bazı ayet ve hadislerden birkaç örnek verilebilir:

a) Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: “*Cumartesi günü, içinizden azgınlık edenleri biliyorsunuz. Hani biz onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun.’ dedik. Biz, bunu bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakiler için de bir mev’ize kıldık.*”²⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm tefsillerinde, Yahudilere göre kutsal sayılan cumartesi gününde balık avlamanın yasak olduğundan bahsedilmiştir. Allah Teâlâ onları balıklarla imtihan etmiştir. Balıklar Allah'ın emriyle cumartesi günü yoğun bir şekilde kıyıya yaklaşp onların iştahlarını kabartıyor, avlanmanın serbest olduğu diğer günlerde ise kıyıya uğramıyorlardı. Yahudilerden bazıları hileye başvurup kıyılara havuzlar inşa etmişlerdir. Böylece balıkların cumartesi günü kanallar vasıtasıyla havuzlara toparlanmasını sağlamışlardır. Yasak bitip Pazar günü gelince

²³⁶ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 288-289.

²³⁷ Hudarî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 66.

²³⁸ Saffet Köse, “Hiyel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1998, c. XVIII: s. 170.

²³⁹ Şâtıbî, *Muvâfakât*, c. I, s. 289-291.

²⁴⁰ Bakara 2/65, 66.

bu balıkları kendilerine göre cumartesi yasağını delmeden avlamışlardır. Yasağa uyan grup, yasağı delen grubu uyarmış ama onları vazgeçirememiştir. Bunun üzerine, yasağa uymayanlar, Allah tarafından ceza olarak maymuna dönüştürölüp helak edildiler.²⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde, bu olaya değinilerek insanlar uyarılmaktadır.²⁴²

Şâri' cumartesi gününü Yahudilerin balık tutmaları için mâni' kılmıştır. Yahudiler mâni'i kendi maksatlarına uyacak şekilde ortadan kaldırmışlar. Ancak bu tavırlar şâri'in kastına aykırı olduğı için şâri' tarafından meşrû karşılanmamıştır. Çünkü şâri' cumartesi günleri Yahudilerin balıklara müdale etmemelerini istemiştir. Yahudiler ise, şeklen bu yasağa uymuşlarsa da gerçek itibariyle yasağı çiğnemişler ve dolaylı olarak onları avlamışlardır. Bu sebeple cezaya çarptırılmışlardır.²⁴³

b) Kur'ân-ı Kerîm'de, Kalem sûresinde şöyle bir olay anlatılmaktadır:

Yemen'in San'a şehri yakınlarında dindar bir Müslüman vardı. Bu kimsenin içinde çeşit çeşit hububat, hurma, sebze ve meyve yetişen çok güzel bir bahçesi vardı. Hasat zamanı geldiğinde elde ettiğı ürünleri fakirlerle paylaşmaktan kaçınmaz, onlara mahsulden büyük paylar ayırır ve ikramda bulunurdu. Bu şahıs vefat edince malı üç oğluna miras kaldı. Oğulları ailelerinin kalabalık olduğunu öne sürerek fakirlere bir şey vermek istemediler. Bu sebeple onlarla paylaşmamak için her zaman hasadı topladıklarından daha erken bir vakitte toparlamak üzerine anlaştılar. Bunun üzerine Allah bahçelerini yakıp yerle bir etti. Sabah bahçelerine vardıklarında gözlerine inanamadılar, başka bir araziye geldiklerini zannettiler. Ancak şaşkınlıklarını atlatınca durumu anladılar, Allah'a tövbe ettiler. Allah Teâlâ'ya bahçeyi geri vermesi halinde babaları gibi hayır yolunda sarf edeceklerine söz verdiler. Allah da tövbelerini kabul edip dileklerini yerine getirdi.²⁴⁴ Olayı anlatan ayetlerin meâli şöyledir:

“Biz vaktiyle, bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi onlara (Kureyşlilere) da verdik. Hani onlar (bahçe sahipleri), sabah olurken (kimse görmeden) onu toplayacaklarına (Allah dilerse şeklinde) bir istisna payı da bırakmadan yemin ettiler. Fakat onlar, daha uykuda iken Rabbinin katından gönderilen bir salgın, o bahçeyi sarıverdi ve bahçe kapkara kesildi. Onlar, sabahleyin, ‘Devşirecekseniz, hadi erkenden mahsulünüzün başına gidin.’ diye birbirlerine seslendiler. ‘Aman bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!’ diye fısıldaşarak yola

²⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. bs., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1420, c. III, s. 540; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni ve İbrahim Ettafeyyîs, 2. bs., Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1964, c. I, s. 439-440; Ebü'l-Berekât Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, thk. Yûsuf Ali Bedevî, 1. bs., Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998, c. I, s. 96.

²⁴² Nisâ 4/47, 154; A'râf 7 /163.

²⁴³ Abdülkerim Ünalın, “İslam Hukuku Metodolojisinde Mâni'”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2002), s. 58.

²⁴⁴ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme, 2. bs., Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999, c. VIII, s. 195-196; Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, thk. Ali Abdulbari Atiyye, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, c. 15, s. 33-37; Muhammed Ali Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1. bs., Dâru's-Sâbûni li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire 1997, c. III, s. 403-406.

koyuldular. Ve yoksullara güçleri yettiği halde bu şekilde konuşarak gittiler. Fakat bahçeyi o halde gördüklerinde, ‘Mutlaka yolumuzu şaşırmış olmalıyız.’ dediler. Ancak yanlış yere gelmediklerini anlayınca, ‘Yok yok bilakis biz mahrum bırakılmışız’ dediler. Ortancaları, ‘Ben size, Allah’ı anmanız gerekir diye söylememiş miydim?’ dedi. ‘Rabbimizi tenzih ederiz; doğrusu biz kendimize yazık ettik.’ dediler. Ve ardından birbirlerini yermeye başladılar. Sonunda şöyle dediler: ‘Yazıklar olsun bize, gerçekten biz azgınlık edenlerdendik. Belki Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimize yöneldik.’ İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise, elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi.”²⁴⁵

Bahçe sahipleri bu olayda fakirlerin hasat zamanında gelip sadaka istemelerini kendileri için sadakanın sebebi kabul etmiş ve bu sebebin oluşmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu yüzden sabah erkenden hasada gitmişler, fakirlere sadaka vermemek için bir mâni’ oluşturmak istemişlerdir. Böylece fakirlerin bahçede bulunmamalarını sadaka vermemeye bir gerekçe olarak sunmuşlardır. Yalnız bu hesapları şâri’ tarafından meşrû karşılanmamış ve cezaya çarptırılmışlardır.

c) Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: “Allah Yahudilere lanet etsin; kendilerine iç yağı haram kılındı; onlar ise, bunu süsleyip sattılar ve parasını yediler.”²⁴⁶ Yahudiler, kendilerine yasaklanan iç yağını direk tüketmeyip onu satarak parasını kullanmışlardır. Böylece kendilerine göre mâni’i ortadan kaldırmış, yasağı çiğnemekten kurtulmuş olmaktadır. Ancak bu tasarruf şâri’ tarafından uygun görülmemektedir.

d) Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinden şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden öyle insanlar çıkacak ki ‘hamr’ı yani şarabı başka bir isimle adlandırarak içeceklerdir.”²⁴⁷ Bir rivayette ise “Ümmetimden bazı gruplar zinayı, ipeği, şarabı ve kötü eğlence aletlerini helal görecekler”²⁴⁸ buyurmaktadır. Diğer bir rivayette ise şöyle denilmektedir: “Öyle bir zaman gelecek ki beş şey, başka beş şeyin adı altında mubah görülecektir: İnsanlar, ‘hamr’ı yani şarabı, uyduracakları başka adlarla; rüşveti hediye adıyla; öldürmeyi terör bahanesiyle; zinayı nikah, faizi ise satış adı ile mubah göreceklerdir.”

Zikredilen hadis-i şeriflerde görüldüğü üzere şâri’in emrine uymak istemeyen kişi yasaklanan şeyin ismini engel kabul etmektedir. Bu şekilde yasaklanan şeyin ismini değiştirince bu engeli kaldırdığını düşünmektedir. Böylece yapmak istediğini yapınca şâri’in emrine karşı gelmemekte, meşrû bir iş yapıyor zanını taşımaktadır. Yalnız burada önemli olan eşyanın isimleri değil mahiyetleridir. Bu şekilde bir hileye başvurmak insanı sorumluluktan

²⁴⁵ Kalem 68/17-33.

²⁴⁶ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, c. III, s. 82: nr. 2224; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, c. III, s. 279-280, nr. 3486.

²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, c. XXIX, s. 615, nr. 18073; İbn Mâce, *es-Sünen*, c. II, s. 1123, nr. 3384, 3385.

²⁴⁸ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, c. VII, s. 106, nr. 5590.

kurtarmayacaktır. Hz. Peygamber yukarıdaki sözleriyle bu tür tasarruflarda bulunanları tenkit etmiş ve yaptıklarının uygun olmadığını ifade etmiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) aldatma amacıyla başvurulmuş hileler üzerinde çok durmuş ve yüzlerce hile çeşidini olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁹ İbn Kayyim, hilelerin haram olduğunu ve “sedd-i zeraî” yani “kötülöklere yol açan şeylerin önünü kesme” kuralıyla çeliştiğini dile getirmiştir.

2.2.5. Hükme Tesiri Açısından Mâni

Mâni’; hükme tesiri açısından şu şekillerde taksim edilmiştir:

2.2.5.2. İbn Abdüsselâm’ın Hükümün Mâni’ini Taksimi

İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262) hükümün mâni’i kısmını daha önce zikredilen taksimlerden farklı bir şekilde tasnifte bulunmuştur. Bu taksimi ileride zikredeceğimiz Hanefîlerin taksimine benzemekle birlikte bazı farklılıklar taşımaktadır:

2.2.5.2.1. Hükümün Başlangıcı ve Devamına Engel Olan Mâni’

İbn Abdüsselâm, hükümün başlangıcı ve devamına engel olan mâni’e küfrü (kafir olmayı) örnek vermiştir. Çünkü küfür ibadetin sıhhatine hem başlangıç hem de devamı açısından engel oluşturmaktadır. Cimâdan önce ridde (dinden dönmek) de nikahın sıhhatine, başlangıç ve hükümün devamı açısından mâni’dir. Ridde cimâdan sonra vuku bulmuş ve iddet bitene kadar da sürmüşse nikahın devamı açısından engel teşkil etmektedir. Hades (maddî kirlilik, pislik) de namazın ve tavafın başlangıcı ve devamı açısından engel teşkil etmektedir.²⁵⁰ Mahrem olma, süt emzirme hem nikahın başlangıcı hem de devamı açısından mâni’ oluşturmaktadır.²⁵¹ Abdest bozucu durumlar da böyledir. Örneğin idrarın gelmesi, namaza başlamayı engellediği gibi namaza başladıktan sonra meydana geldiği takdirde de namaza mâni’ olmaktadır.

2.2.5.2.2. Hükümün Başlangıcına Engel Olup Devamına Engel Olmayan Mâni’

İbn Abdüsselâm hükümün başlangıcına mâni’ olup devamına engel olmayan mâni’e ihramı örnek vermiştir. Şâfiî mezhebinde bir kişinin ihramda iken nikah kıyması caiz değildir.

²⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ‘lâmü’l-Muvaḳḳa’în ‘an Rabbi’l-‘Âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1991, c. II, s. 107; c. III, s. 129-147.

²⁵⁰ Gazzâlî, *el-Menḥûl fi’l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Hito, 2. bs., Dârü’l-Fikri’l-Muasır, Beyrut-Lübnan 1998, s. 493; Muhammed el-Hamevî, *Gamzu ‘Uyûni’l-Basâir fi Şerhi’l-Eşbâh ve’-Nezaîr*, c. I, s. 278; c. IV, s. 22.

²⁵¹ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ’idü’l-ahkâm fi mesâlihi’l-enâm*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa’d, Mektebetü’l-Külliyâtü’l-Ezheriyye, Kahire t.y., c. II, s. 102-103.

Velinin, koca veya karının ihramda iken kıydıkları nikah batıldır. Ancak ihram, mevcut bir nikahın devamına mâni' teşkil etmemektedir.²⁵²

İddet nikahın başlangıcı açısından mâni' oluşturmakla birlikte devamı açısından bir engel sayılmamaktadır. Mesafenin olması cariyenin nikahının başlangıcı için mâni' oluştursa da devamı için mâni' oluşturmamaktadır.²⁵³ Aşağıda görüleceği izere Karâfi bu örneği üçüncü bir gruptan kabul etmiş ve ikinci grubun örneklerine dahil etmemiştir.

Nikahın zamanla takyidi, hükmün başlangıcı için engel oluşturmakla birlikte nikahın devamı açısından bir mâni' teşkil etmemektedir. Kişi “Sen yarın ya da bir ay sonra boşsun.” dese İmam Mâlik'e göre bu durum hem hükmün başlangıcına hem de devamına engel olmaktadır. Kişinin suyu görmesi teyemmümle namaza başlamasına mâni' teşkil etmektedir. İmam Şâfi'ye göre ise bu durum namazın devamına engel teşkil etmemektedir. Kölenin zihâr orucu ya da öldürme kefaretinin bulunması orucun başlamasına engel teşkil etmekle birlikte devamına mâni' değildir.²⁵⁴

2.2.5.3. Karâfi ve Takipçilerinin Mâni'i Taksimi

Karâfi ve onu takip eden İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Muhammed Alî b. Hüseyin el-Mâlikî (ö. 1367) hükme mâni'i tasnifte İbn Abdüsselâm'ın yolunu benimsemişlerdir. Ama onun örnek verdiği halde tasnifinde açık bir şekilde zikretmediği üçüncü bir grubu eklemişlerdir.²⁵⁵ Böylece hükmün mâni'ini üçe ayırmışlardır:

- Hükmün başlangıç ve devamını engelleyen mâni'
- Hükmün başlangıcını engelleyip devamını engellemeyen mâni'
- İhtilafli olan ya da ikinci gruba dahil olan kısım.

Karâfi mâni'i üç kısımda incelemektedir.²⁵⁶

2.2.5.3.1. Hükmün Başlangıcı ve Devamını Engelleyen Mâni'

Hükmün hem başlangıcı hem de sonunu engelleyen mâni'dir. Süt kardeşliği bu gruba örnek olarak verilebilmektedir. Süt kardeşliği hem nikahın başlamasını hem de nikahın devamını engellemektedir. Eğer kız beşikteyken evlendirilirse ve erkek tarafının annesi kızı emzirirse kız erkeğin sütkardeşi olmaktadır. Bu sebeple aralarındaki nikah bozulmaktadır.

²⁵² Nevevî, *Kitâbü'l-İzâh fî Menâsiki'l-Hac ve'l-'Umre*, 2. bs., Dârü'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, Beyrut 1994, c. I, s.167.

²⁵³ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, c. II, s. 104.

²⁵⁴ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, c. II, s. 104.

²⁵⁵ Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 463-464.

²⁵⁶ Karâfi, *el-Furûk*, c. I, s. 110.

2.2.5.3.2. Hükümün Başlangıcını Engelleyip Devamını Engellemeyen Mâni'

Hükümün başlangıcını engelleyip devamını engellemeyen mâni'dir. Örneğin iddet nikahın başlamasına mâni'dir. Ama hükümün devamı açısından engel teşkil etmemektedir.²⁵⁷ İstibra²⁵⁸ bu gruba başka bir örnek olarak verilebilmektedir. Müstebrie yani istibra eden kadın için bu durum akdin yani nikahın başlamasına engel teşkil etmektedir. Bu durum ortada bir nikah akdi varken vuku bulmuşsa kadının zinadan doğan çocuğu ile adamın nesebinin karışmasını önlemek için kendini temize çıkarması gerekmektedir. Bunun sonucunda çocuğun zinadan olduğu ortaya çıkarsa mülâane gerekmektedir. Nikah bozulmaz. Bu tür mâni'ler yalnızca nikahın başlamasına mâni' olmaktadır.

2.2.5.3.3. İhtilafli Olan ya da İkinci Gruba Dahil Olan Mâni'

Bu grupta ihtilaf bulunmaktadır. Bu tür mâni'lerin ilk gruba katılıp hem başlangıç hem de sonucu engellediği, ikinci gruba katılıp hükümün nihâyete ermesinde bir sıkıntı oluşturmadığı halde başlangıcına mâni' olduğu konusunda ihtilaflar vardır. Bu tür mâni'ler hükümün devamını engellemediği gibi başlangıcını da engellemezler.

1) Suyun bulunması sahih görüşe göre teyemmüm almaya mâni'dir. Namaza başladıktan sonra su bulunsa namazın bozulup bozulmayacağı konusunda âlimler ihtilafa düşmüşlerdir.

2) Mesafenin bulunması sahih görüşe göre cariyenin nikahının başlamasına mâni'dir. Cârîyenin nikahından sonra mesafe bulunursa nikahın bozulup bozulmayacağı konusunda ihtilaf bulunmaktadır.

3) İhram avlanan şeye sahip olmaya (el koymaya) yani hükümün başlangıcına engel olmaktadır.²⁵⁹ Bir kişi ihramda değil de helal olan bir zamanda bir ava el koysa (ihraz etse) daha sonra ihrama girse avlanan şeyin ihrazı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları avlanan şeyin serbest bırakılmasını bazıları ise bunun gerekmediğini ifade etmişlerdir.

2.2.5.4. Zerkeşî'de Mâni' Taksimi

Zerkeşî mâni'î üç kısma ayırmıştır. İbn Abdüsselâm ve Karâfî'den farklı olarak tasnifinde üçüncü grubu farklı bir şekilde değerlendirmiştir:

²⁵⁷ Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. I, s. 463-464.

²⁵⁸ İstibra: Nesebin karışmasını önlemek amacıyla, kadının önceki ilişkiden hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için yeni bir ilişkiye girmeden önce belli bir süre beklemesidir.

²⁵⁹ Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd fî Usûli'l-Fıkıh*, c. II, s. 95.

- Hükümün başlangıç ve devamını engelleyen mâni': Süt kardeşliği bu gruba örnek olarak verilebilmektedir. Süt kardeşliği hem nikahın başlamasını hem de nikahın devamını engellemektedir.²⁶⁰

- Hükümün başlangıcını engelleyip devamını engellemeyen mâni': Örneğin iddet nikahın başlamasına mâni'dir. Hükümün devamı açısından engel teşkil etmemektedir.

- Hükümün devamını engelleyip başlangıcını engellemeyen mâni': Meselâ Müslüman bir kölenin efendisi dinden çıkarsa bu küfür hali onun köleye olan mülkiyetinin devam etmesine engel olmaktadır. Ama köle ile efendisi arasında miras gibi birçok bağın kurulmasına engel olmamaktadır.²⁶¹

2.2.6. Sâdır Olduğu Kaynak Açısından Mâni'

Hükümlerin tatbikine engel olduğu için mâni'in hangi kaynaktan geldiği önemlidir. Mâni'ler kaynağı itibarıyla ikiye ayrılmaktadır. Bunlar:

1) Semavî mâni': Uyku, ateh, delilik gibi mâniler bu tür mâni'lerdir. Bunlar aynı zamanda fıkhîta ehliyet arızaları diye geçmektedir.

2) Müktesep mâni': Sarhoşluk ve öldürme ise müktesep mâni'lerdendir. Nitekim sarhoşluk teklîfe muhatap olmaya, öldürme ise mirasçı olmaya engel teşkil etmektedir.²⁶²

2.2.7. Hanefîlerde Mâni'

İlk dönem Hanefîleri mâni'i vaz'i hükümler başlığı altında müstakil bir hüküm olarak incelememişlerdir. Onlar, diğer usûlcülerin mâni' kavramı altında yer verdikleri örneklerle benzer örnekleri ruhsat ve azîmet konusunda zikretmişlerdir.²⁶³ Hanefîler mâni'e illetin tahsisi konusunda değinmişlerdir. İletin tahsisini kabul eden Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039) ve onları takip eden usûlcüler, tahsisin mâni' sebebiyle oluştuğunu ifade etmişlerdir. Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090) ise tam zıddı bir kanaati paylaşarak illetin tahsisini kabul etmemektedir.²⁶⁴ Onlar, tahsisi hükümün yokluğuna izafe etmektedir. Hükümün yokluğunu ise tahsisi gerektiren bir engele değil hükümün bulunmamasına dayandırmaktadırlar.²⁶⁵ Buna göre tahsisi kabul edenlerin mâni'e dayandırdığı illetin tahsisi, tahsisi reddedenler tarafından illetin bulunmadığı durum olarak değerlendirilmektedir.

²⁶⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, c. II, s. 13.

²⁶¹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, c. II, s. 13.

²⁶² Vehbe ez-Zühaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, c. I, s. 418.

²⁶³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 81, 82; Serahsî, *Usûl*, c. I, s. 119; Taftazânî, *Şerhü't-Telvihi ale't-Tavzîh*, c. II, s. 175-178; Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtî'l-Vüsûl*, s. 284-285.

²⁶⁴ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 208.

²⁶⁵ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 213-215.

Haneîler illetin tahsisi bağlamında mâni'in taksiminde farklı bir yol izlemişlerdir. Mâni'i ikisi sebep, üçü de hüküm ile alakalı olmak üzere beş başlık altında ele almışlardır.²⁶⁶ Debûsî ve onu takip eden Haneî usûlcüler de mâni'i bu şekilde tasnif etmişlerdir.²⁶⁷ Debûsî bu taksimin ok atma fiili üzerinden idrak edilebileceğini ifade etmektedir. Atıcı okunu isabet ettirirse avını vurmuş demektir. Bu durum hükmün herhangi bir engel olmadan gerçekleşmesine benzemektedir. Atıcı bu fiili ile öldürme hükümlerini gerçekleştirmiştir. Bu durum da fiilin hükmün sonuçlarını gerektirmesine benzemektedir. Öldürme fiili atıcının fiilinden ibarettir. Bu fiil atıcının okunu yaya takıp girmesi ve hedefe göndermesiyle tamamlanmaktadır.²⁶⁸

2.2.7.1. Sebebin Oluşmasına Mâni'

Bazı mâni'ler, sebebin bizzat kendisine mâni' olmaktadır. Debûsî sebebin kurulmasına mâni' olma durumunu okçunun oku atmadan önce gerilen ipin kopması ya da yayın kırılmasına benzetmektedir. Örneğin sâime develerin zekâta tabi olmaları sâime vasfına sahip olmaları sebebiyledir. Sâime vasfına sahip olmamaları zekât hükmü için sebebin kurulmasına mâni' olmaktadır.²⁶⁹ Okun fırlatılması esnasında yayın kopması nasıl okun fırlatılmasına engel ise sâimelik vasfının kaybı da zekât vermeye engeldir.

Sebebin kurulmasına mâni'e başka bir örnek olarak "hürriyet" vasfı verilmektedir. Bu vasma sahip olanlar, köleler gibi satılamaz. Hürriyet vasfı satım akdinin yani sebebinin kurulmasına engel olmaktadır. Nitekim satım akdi satıcıdan müşteriye mebûn mülkiyetinin, müşteriden satıcıya semenin mülkiyetinin intikali üzerine kurulmuştur. Akde konu olan mebi' köle değil de hür bir birey ise hürriyet sebebin gerçekleşmesine mâni' olur. Çünkü satım akdi mülkiyet intikali ve karşılıklı rıza ile malın malla olan değişiminin sebebidir. Hür birey mal değildir. Bu yüzden sebep oluşmadığı için mülkiyetin intikali de gerçekleşmemektedir.²⁷⁰

2.2.7.2. Sebebin Tamamlanmasına Mâni'

Debûsî sebebin tamamlanmasına mâni' olma durumunu okçunun ve okun atılacağı hedef arasında engelleyici bir duvarın bulunmasına benzetmektedir. Atıcı, hedefini okun yaydan hedeflenen yere ulaşması ile vurmaktadır. Bu tür mâni'ler okun hedefe ulaşip sebebin tamamlanmasına engel olmaktadır. Hedefinden döndüren bir duvara ya da ağaca okun

²⁶⁶ Emîr Pâdişah, *Teyşîrû't-Tahrîr*, thk. Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983, c. IV, s. 18.

²⁶⁷ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210.

²⁶⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334.

²⁶⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334.

²⁷⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334-335; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 34; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210; Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli 'ş-Şerâyi'*, c. I, s. 286.

isabet etmesi bu tür mâni'lerdendir. Örneğin develerin zekâta tabi olmaları sâime vasfına sahip olmaları hasebiyledir. Bu develerin havl gerçekleşmeden helâkı sebebin tamamlanmasına engel teşkil etmektedir.²⁷¹

Sebebin tamamlanmasına mâni' kısmına fuzûlînin²⁷² satışında, mal sahibinin izni örnek olarak verilmektedir. Nitekim bu akdi tarafların dışında söz hakkı bulunmayan birisi gerçekleştirmiş ve sebebin tamamlanmasına mâni' bir durum ortaya çıkmıştır. Birisi diğerinin malını izni olmadan ya da velisi olmaksızın satarsa bu satım akdi, hükmün gerçekleşmesi yani mülkiyet intikali için bir sebep oluşturmakta ama bu akid mülkiyet sahibinin iznine ihtiyaç duymaktadır. Mal sahibinin izni olmadıkça sebep tamamlanmamış sayılmakta; kendisi, izin verinceye kadar satış muallakta kalmaktadır. Bu ihtiyaç duyulan izin ise sebep yani satımın tamamlanması ve hükme tesiri hususunda mâni' oluşturmaktadır. Fuzûlînin satım akdi, tam olmayan nakıs bir sebeptir. Bu eksiklik mülkiyet sahibinin icâzeti ile tamamlanmaktadır.²⁷³ Şâfiîlere göre fuzûlînin tasarrufu tamamen geçersizdir.²⁷⁴

2.2.7.3. Hükmün Başlamasına Engel Olan Mâni'

Debûsî hükmün başlamasına engel olan mâni' olma durumunu, savunma aracı kalkanın oka engel olmasına benzetmektedir. Kalkanın engel oluşturması duvar ve hedef arasındaki ilişkiden daha farklıdır.²⁷⁵ Örneğin develerin zekâta tabi olmaları sâime vasfına sahip olmaları hasebiyledir. Havl esnasında sâime sıfatlarının zevâli ya da borçluluk durumu, zekât mükellefi olma hükmüne engel olmaktadır.

Hükmün başlamasına engel olan mâni'e örnek olarak satıcının şart muhayyerliğine²⁷⁶ sahip olması verilebilmektedir. Birisi diğerine satımda üç gün süresince muhayyerlik şartıyla evini satarsa bu muhayyerliğe şart muhayyerliği denmektedir. Şart muhayyerliği ise hükmün başlamasına mâni' olmaktadır. Mülkiyetin satıcıdan müşteriye intikali yalnızca icap ve kabulün sâdır olmasıyla gerçekleşmektedir. Satılan malın mülkiyeti muhayyerlik süresinin bitimine kadar satıcının elindedir. Bu durumda satım akdi iki taraf için de tam bir şekilde kurulmamış olmaktadır. Satıcı bu müddet sonunda akitten dönmezse mülkiyetin satıcıdan müşteriye intikali kesinleşir. Yani muhayyerlik, müşterinin mala sahip olma hükmünün

²⁷¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210.

²⁷² Fuzûlî: Yetkisi olmadan başkası adına hukukî işlemde bulunan kimseye denmektedir.

²⁷³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334-335; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 34; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210; Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Sherâyi'*, c. I, s. 287; Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

²⁷⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fî Tertibi's-Sherâ'i'*, 2. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, c. II, s. 233.

²⁷⁵ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210.

²⁷⁶ Şart muhayyerliği, sözleşmede koşulan bir şartla, taraflardan birinin veya her iki tarafın yahut başkasının, üç gün içinde, anlaşmayı bozup bozmama hakkına sahip olmasıdır.

başlaması için geçici bir mâni' teşkil eder. Çünkü bu durumda mülkiyetin tahakkuku için muhayyerlik süresinin bitimine kadar bir gecikme söz konusudur.²⁷⁷

2.2.7.4. Hükmün Tamamlanmasına Engel Olan Mâni'

Debûsî hükmün tamamlanmasına engel olan mâni' olma durumunu ölüme sebep olacak yaranın tedaviyle kapanmasına benzetmektedir.²⁷⁸ Örneğin sâime develerin zekâta tabi olmaları sâime vasfına sahip olmaları hasebiyledir. Sahibinin bu develeri kaybetmesi durumunda bu kişiye develerine ulaşana kadar ne zekât vâcib olur ne de ondan zekâtın edâsı istenir.²⁷⁹

Bu kısım mâni'lere örnek olarak görme muhayyerliği verilebilmektedir. Bu mâni' hükmün tamamlanmasına, mülk edinmeye engel olmaktadır. Satılan mal tam bir şekilde kabzedilirse mülkiyet gerçekleşir. Mal görülmeden tam bir kabzetmeden söz edilemez. Kişinin görmediği bir şeyi satın alması caizdir. Müşteri için muhayyerlik hakkı söz konusudur. İsterse alır isterse malı geri verir. Bu durumun dayanağı Hz. Peygamber'in "Kim bir şeyi görmeden satın alırsa onu gördüğü zaman muhayyerlik hakkına sahip olmaktadır." hadisidir.²⁸⁰ Fakihler bu muhayyerliği görme muhayyerliği ile açıklamışlardır. Bu muhayyerlik hükme yani mülkiyete engel teşkil etmemektedir. Hükmün tamamlanmasına mâni' olmaktadır. Birisi görme muhayyerliği ile birlikte malın kabzını²⁸¹ da gerçekleştirmezse müşteri rıza ya da kazâ olmaksızın geri verebilmektedir. Görme muhayyerliği ile birlikte kabz tam olarak gerçekleşirse ancak rıza ve kazâdan sonra geri verilebilmektedir. Görme muhayyerliği mülkiyetin tamamlanmasına mâni' olmaktadır. Mülkiyet ise ancak kabzın tamamen gerçekleşmesiyle olur. Ancak görülebilen şeylerin kabzı tam bir kabz kabul edilmektedir.²⁸²

2.2.7.5. Hükmün Lüzumuna Engel Olan Mâni'

Debûsî bu mâni'leri hükmün tamamlanmasına engel olanlarla birlikte değerlendirmiş, ayrı bir tasnifte bulunmamıştır.²⁸³ Serahsî hükmün lüzumuna engel olan mâni' olma

²⁷⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334-335; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 35; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 210; Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli 'ş-Şerâyi'*, c. I, s. 287; Hudârî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

²⁷⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210.

²⁷⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334.

²⁸⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, c. III, s. 382, nr. 2803, 2805.

²⁸¹ **Kabz:** Bir hukukî işleme dayalı olarak işlemin konusu olan malın hak sahibi tarafından teslim alınmasına denmektedir.

²⁸² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334-335; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 35; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 210; Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe ve Muhammed b. Alî b. İbrâhim, 1. bs., Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1985, c. IV, s. 182; Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli 'ş-Şerâyi'*, c. I, s. 287; Hudârî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

²⁸³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 334.

durumunu ok atma fiili sonucu ölüm döşegine düşecek şekilde yaralanıp daha sonra ölümden kurtulmasına benzetmektedir. Bu kimse ölümden döndüğünde felçli bir insan gibidir. Bu tür mâni' de bu kişinin tasarruflarının sahih olması gibidir.²⁸⁴ Molla Fenârî (ö. 834/1431) ise kapanmakta olan yarayı tekrar yarmaya benzetmektedir. Hükmün lüzumuna engel olan mâni'e örnek olarak ayıp muhayyerliği verilebilmektedir. Birisi diğerinden bir kıyafet satın alsa daha sonra satım anında görmediği bir aybı fark etse isterse bu malı bu haliyle aldığı fiyata kabul eder, isterse de malı iade eder.²⁸⁵

Başkasından bir mal satın alan kişi, bu malda, daha önce farkına varmadığı bir kusur görürse onu iade etme muhayyerliğine sahiptir.²⁸⁶ Yani malın kusurlu oluşu, akdin bağlayıcılığını ve kesinlik kazanmasını engellemektedir. Burada muhayyerlik, satışın sebep olduğu mülkiyet hükmünün başlaması veya tamamlanması için değil sadece kesinleşmesi ve bağlayıcı hale gelmesi için bir mâni' teşkil etmektedir. Çünkü akdin yapısında herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır. Kusurlu mal karşılıklı rıza veya kazâ ile iade edilebilir. Akdin rıza ve kazâ ile iadesi bu türlü bir mülkiyetin gayri lâzım olduğunu göstermektedir. Eğer lâzım bir akid olsaydı kazâ ile cebren bozulamazdı. Çünkü lâzım akidlerin kazâ ile ortadan kaldırılması mümkün değildir.²⁸⁷

Hanefîlerin illetin tahsisi bağlamında yer verdikleri mâni' tasnifi, mütekellimîn usûlcülerin mâni'i sebebe ve hükme mâni' şeklindeki tasnifinden daha kapsamlı ve ayrıntılıdır. Ayrıca Hanefîlerin tasnifi, mâni'i hükme tesiri açısından ele alan İbn Abdüsselâm, Karâfî ve Zerkeşî'nin tasniflerinden daha tekniktir. Hanefîlerin mâni'i ele alışları mezhep içinde takındıkları tavır, tuttukları yol ile uyumludur. Mâni'in tasnifi daha önce de söz ettiğimiz gibi fesâd-butlan, farz-vâcip ve mekruh gibi ara tasnifleri ile bağlantılıdır.

²⁸⁴ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 209, 210.

²⁸⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 335; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 35; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 210; Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Sherâyi'*, c. I, s. 287; Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

²⁸⁶ Tâlib Meydânî, *el-Lübâb fî Sherhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan t.y., c. II, s. 19; Abdullah b. Mahmûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Mahmud Ebû Dakika, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1937, c. II, s. 18-21.

²⁸⁷ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 35; Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 210; Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Sherâyi'*, c. I, s. 287; Hudaî, *Usûl-i Fıkıh*, s. 65.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLLETİN TAHSİSİNİN MÂNİ' İLE BAĞLANTISI

İslam Hukukunun insanlık tarihinde tüm zaman ve mekânları kapsayıcı bir hukuk olarak kalabilmesinin temelinde ictihad bulunmaktadır. İctihad, Kur'an ve Sünnet'te açık olmayan bir meselenin şer'i hükmünü, nassın lafız ve manasından hareketle çeşitli istinbat metodlarını kullanarak tesbit etme çabasına denmektedir.²⁸⁸ İctihadın en önemli bölümlerinden biri kıyastır. Kıyas, nasta hükmü açıkça belirtilen meselenin hükmünü, aralarındaki ortak illete dayanarak hükmü nasla sabit olmayan bir meseleye vermek manasına gelmektedir.²⁸⁹ Bu sebeple meselelere çözüm bulmak için nasların çok iyi anlaşılması, konuluş gayelerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Kıyas işleminin en önemli rüknü ise illettir.

Fıkıh usûlü ilminin tedvin edilmeye başlamasıyla birlikte fıkıh usulcileri, illet kavramının mahiyeti hakkında farklı görüş ve yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu meselelerden bir tanesi de “illetin tahsisi” meselesidir. İletin tahsisi genel manası itibariyle “hükmün dayanağı konumunda bulunan illetin, bazı durumlarda özel sebeplerden (mâni') dolayı hükümsüz kalması yani ittırad²⁹⁰ şartının bulunmaması” anlamına gelmektedir.²⁹¹ Meselâ illette tardı şart koşanlara göre satım akdi mülkiyet intikalinin illetidir. Mevkuf bir satım akdinde ise mülkiyet intikal etmemektedir. Bu sebeple burada illetin tahsisi söz konusudur. Tardı şart koşmayıp illetin tahsisine cevaz verenler ise bu hususta farklı bir açıklamada bulunmuşlardır.

İletin tahsisi konusunda Hanefîler ve cumhur farklı yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımlara göre illetin tahsisini farklı şekillerde tanımlamışlardır.

3.1. İletin Tahsisinin Mahiyeti

Sözlükte tahsis “mahsus kılma, tahsis etme, detaylara girme, ayırma, bir şeyi benzerlerinden ayırt etme, tek başına bırakma” manalarına gelmektedir.²⁹² **İstılahta** ise “bir şeyi âmdan ayırıp yalnız bırakmak”, “bir şeyi şer'î hitaba konu olmasına rağmen hitaptan ayırmak”, “âm lafzın haricinde kalanı beyan etmek” ve “âm olanı sınırlamak” manalarına

²⁸⁸ H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI: s.432.

²⁸⁹ H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXV: s. 529.

²⁹⁰ **Tardı**: İletin bulunduğu her yerde hükmün de bulunması demektir.

²⁹¹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, c. IV, s. 32.

²⁹² İbn Manzûr, “H-S-S maddesi”, *Lisânü'l-'Arab*, c. VII, s. 24-25.

gelmektedir.²⁹³ Genel manasıyla tahsis, illetin varlığına rağmen hükmün bulunmaması durumuna, illetin bazı meselelerde vuku bulmamasına denmektedir.²⁹⁴

İlletin tahsisi, cumhur ve Hanefiler olmak üzere iki farklı şekilde tarif edilmiştir:

3.1.1. Cumhura Göre İlletin Tahsisi

İlletin tahsisi konusunda cumhurun birçok tarifi bulunmaktadır. Tariflerdeki çeşitlilik mahiyeti itibariyle cumhurun usûl anlayışlarıyla irtibatlıdır. Bu tariflerin en meşhurlarından birisi Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044)'nin yaptığı tariftir: “Hitabın kapsadığı şeylerden bir kısmını bitişik (mukârin) bir delil ile ondan çıkartmaktır.”²⁹⁵ Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), Basrî'yi takip etmekle birlikte “hitap” yerine “lafız” kelimesini tercih etmektedir. Râzî, Âmidî ve Beyzâvî (ö. 685/1286) de illetin tahsisini aynı şekilde tarif etmişlerdir. Yalnız Beyzâvî de Şîrâzî gibi tanımda “hitap” yerine “lafız” kelimesini kullanmış, diğerleri ise “ona mukârin delil ile” ifadesine tanımlarında yer vermemişlerdir.²⁹⁶

“Hitabın kapsadığı şeylerden bir kısmını çıkarmak” ifadesiyle tahsisin, umum içeren naslar hakkında geçerli olduğu ve hitabın kapsamına giren şeylerden bir kısmının, hitabtaki hükmün dışında kalacağı kastedilmiştir. “Ona mukârin olan” ifadesiyle ise, tahsise uğrayacak delil ile tahsis edecek olan delilin aynı zamanda gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁹⁷ Yalnız cumhur, bu kayda Hanefiler kadar önem vermemektedir. Nitekim onların çoğu, yukarıda zikredildiği gibi bu kaydı tariflerinden çıkarmışlardır. Hanefiler sistemlerini âm ile has arasında çatışmanın gerçekleşeceği düşüncesi üzerine bina ettikleri için bu kayıt onlar için büyük önem arz etmektedir. Çünkü Hanefilere göre “âm” bir nas “has” bir nas tarafından nesh edilebilmektedir. Bu durumun aksi de mümkündür. Cumhur ise bir konuda “âm” ve “has” vârit olduğu zaman, hassın vârit olduğu kısımda hasla, geri kalan kısımda ise âm ile amel etmektedir. Hanefîlerin kurdukları sisteme göre hassın âmın hemen peşinden vuku bulması ya da en azından âm ile amel etmeden önce gelmesi gerekmektedir. Böylece Hanefîler, âm lafızların, âmın kapsamından çıkarılan kısmı gerçekten kapsamadığını, bu kapsamanın yalnızca zahiren olduğunu savunmaktadırlar.²⁹⁸

²⁹³ Ebu'l-Hüseyn Basrî, *el-Mutemed fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981, c. II, s. 284; Kâdî Ebu Ya'la, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Ahmed b. el-Mübarekî, 2. bs., 1990, c. I, s. 155; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. IV, s. 32.

²⁹⁴ Hudârî, *Usûlu'l-Fıkh*, s. 189.

²⁹⁵ Basrî, *Mutemed*, c. I, s. 234.

²⁹⁶ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, 2. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, c. I, s. 30; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. II, s. 222, 281; Abdurrahman el-İsnevî, *Nihayetü's-Sü'l Şerhu Minhaci'l-Vüsul li'l-Beydavi*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1999, c. I, s. 191.

²⁹⁷ Basrî, *Mutemed*, c. I, s. 234; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, c. I, s. 30; İsnevî, *Nihayetü's-Sü'l*, c. I, s. 191.

²⁹⁸ İsnevî, *Nihayetü's-Sü'l*, c. I, s. 191.

3.1.2. Hanefîlere Göre İlletin Tahsisi

Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330)'ye göre illetin tahsisi âmmı müstakîl ve mukârin bir delil ile bazı fertlerine kasretmek manasına gelmektedir.²⁹⁹

“Âmmı bazı fertlerine kasretmek” ifadesiyle tahsisin, umum ifade eden delili bütün fertlerine şamil olmaktan çıkartacağı ifade edilmek istenmiştir. “Müstakîl bir delil ile” ifadesiyle ise tahsis edilecek olan delil ile tahsis edecek delilin aynı ibarede olmaması şart koşulmuştur. Bilakis bu delil ondan ayrı ve münferit bir şekilde gelmelidir. Tarifte geçen “müstakîl/bağımsız” ifadesiyle, özellikle sıfat, şart vb. dışarıda bırakılmak istenmiştir.³⁰⁰ Çünkü Hanefîlere göre tahsis kendi mahiyetinde “muaraza (delillerin çatışması)” manasını barındırmaktadır. Sıfat, şart vb. ise bu özelliği taşımamaktadır. Ayrıca söz konusu hükümler hem âm hem de has delillere bitişmekte ve cümle başına dahil olmayan bir açıklamayı ifade etmektedir. Halbuki “tahsis” mahiyeti itibariyle sadece âm olan deliller için söz konusu olur. “Mukârin/bitişik” kelimesi nesih ile farkı ortaya koymak için konulan bir kayıttır. Buna göre tahsis delilinin, âmmın vârit olduğu teşrî’ zamanıyla aynı zamanda olması şarttır. Tahsis edecek olan delil, âmmın gelmesinden bir süre geçtikten sonra gelirse Hanefîlere göre bu bir tahsis edici (muhasşıs) delil değil, aksine neshedici (nâsîh) delil olur.³⁰¹

3.2. İlletin Tahsisi - Nakz - İstihsan - Tard Arasındaki İlişki

3.2.1. İlletin Tahsisi ile Nakz İlişkisi

İlletin tahsisi farklı şekillerde tarif edilse de netice itibariyle, illeti oluşturan vasfın, bir engelden dolayı hükmü ortadan kalkmasından ibarettir. Nakz, eski bir şeyi yenisi ile birlikte ortadan kaldırmaya denmektedir.³⁰² İstilahî olarak illetin bulunmasına rağmen hükmün bulunmamasına anlamına gelmektedir.³⁰³ İllet bulunmasına rağmen hüküm bulunmazsa artık illet, illet olmaktan çıkar. Tahsiste ise genele dahil olmayan bir durum söz konusudur.

Kur’an ve Sünnet’te tahsis bulunabilirken nakz bulunamaz. Nitekim Allah Teâla “Hâlâ Kur’an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı”³⁰⁴ buyurmuştur.

İlletin tahsisi ile nakz arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farklar şunlardır:

²⁹⁹ Buhârî, *Keşfü'l-Esrar*, c. I, s. 306; Muhammed İbn Emîrul Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahrîr (Şerhu't-Tahrîr li İbni'l-Hümâm)*, 3. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, c. I, s. 241; Zeynüddin İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffar bi Şerhi'l-Menar*, 1. bs., Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır 1936, c. I, s. 89.

³⁰⁰ Hanefîlere göre, sıfat, şart vb. sözün manasını tamamlayıcı unsurlar cümledeki ammi tahsis etmezler. Cumhur ise tahsis edecek olan delilin tahsise uğrayan delilden ayrı bağımsız olarak gelmesini şart koşmazlar. Buna göre cumhura göre sıfat, şart vb. deliller de muhasşıs sayılır. Bu sebeple muhasşısı muttasıl ve munfasıl kısımlarına ayırarak ele almışlardır.

³⁰¹ Emîr Pâdişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, c. I, s. 268.

³⁰² İbn Manzûr, “N-K-Z maddesi”, *Lisânü'l-'Arab*, c. VII, s. 242.

³⁰³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 446.

³⁰⁴ Nisa 4/82.

1) Nakz, delilin bulunmadığı yerde illetin varlığına rağmen hükmün bulunmamasıdır. İletinin tahsisinde ise illetin bulunmasıyla birlikte bir delil sebebiyle hükmün yokluğu söz konusudur.³⁰⁵

2) İletinin sıhhatine dair bir delil bulunmadan önce illet nakza uğramıştır. İletinin tahsisinde ise delil geldikten sonra tahsis vuku bulmaktadır.

3) Nakz mutlak manasıyla tahsisten daha genel bir manaya sahiptir. Nakzda hüküm, bir engel veya şartların oluşmasıyla illettten uzaklaşmaktadır. Şartın oluşmaması nakzı iptal ederken tahsisi iptal etmemektedir.³⁰⁶

4) Nakz, illeti gerektirecek şart ve ortamın oluşmamasıyla illeti ortadan kaldırmaktadır. Tahsiste ise bu durum söz konusu değildir.

Münâkaza (nakz) delili, illetin tahsisine karşı olanların en kuvvetli ileri sürdüğü delildir. İletinin tahsisini kabul edenler, nakzı, tahsisinin zorunlu bir sonucu olarak kabul etmezler. Tahsisi reddedenler, illetin hükümsüz kalmasını her halükarda münâkaza olarak değerlendirirler. Tahsisi kabul edenler ise illetin bulunmasına rağmen hükmün -geçerli bir mâni'den dolayı- bulunmamasını münâkaza olarak değerlendirmemektedirler.

3.2.2. İletinin Tahsisi ile İstihsan İlişkisi

İstihsan, daha kuvvetli bir delil sebebiyle bir meselede benzerlerinden farklı bir hükme gitmektir.³⁰⁷ Hanefî usûlcülerden Cessâs, illetin tahsisini, istihsanın bir çeşidi olarak değerlendirmiştir. İstihsanı tek başına bir delil olarak ele alanları eleştirmiştir. İstihsan illetin varlığına rağmen hükmü tahsis etmektedir.³⁰⁸

Serahsî'ye göre istihsan; nas, icmâ, zaruret, kıyas gibi delillerden daha uygun bir delilin bulunması sebebiyle kıyası terk etmektir. İletinin tahsisi ise illetin varlığına rağmen bir mâni' sebebiyle hükmün bir kısma uygulanmasına denmektedir. Ona göre istihsan, illetin tahsisinden farklıdır.³⁰⁹

Serahsî başta olmak üzere usûlcüler istihsan ile illetin tahsisinin arasında en önemli farkın şu olduğunu ifade etmişler: İstisnâ ve fer'î durumlarda illet düştüğü için istihsan da düşmektedir. İlet tahsisinde ise illet düşmez. Fer'î istisnalarda bile illet bulunmaktadır.

³⁰⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2. bs., Vizêratü'l-Evkâfi'l-Kuvetiye, 1994, c. IV, s. 269.

³⁰⁶ Emîr Pâdişah, *Teyisîru't-Tahrîr*, c. IV, s. 117.

³⁰⁷ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, c. IV, s. 157; Şâtîbî, *el-İ'tisam*, 1. bs., thk. Selîm b. İd el-Hilâlî, Dâru İbn 'Affân, Suudî Arabistan 1992, c. II, s. 638.

³⁰⁸ Cessâs, *Fusûl*, c. IV, s. 234.

³⁰⁹ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 205.

3.2.3. İletin Tahsisi ile Tard İlişkisi

Tard, illetin bulunduğu her yerde illetin gerektirdiği hükmün de bulunmasını gerektiren şeydir. İletin tespit edilebilmesini sağlayan yollardan biridir.³¹⁰ İletin sıhhat delili için ittıradın bulunmasını yeterli gören tard ehli, ittıradı tek ölçü kabul etmiştir. İletin akılla anlaşılır olması, te'sîr ve mülâemet gibi vasıflara sahip olması gibi şartlara itibar etmemişlerdir.³¹¹

Usûlcüler illetin tahsisinin nerede vuku bulduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.³¹² Bu ihtilafta en büyük etken onların tardî illet ve müessir illet şeklinde bir ayrıma gitmesi ve onlara olan farklı yaklaşımlarıdır. Müessir illet, hükmün konulmasında bir te'sîre sahip olan vasıf manasına gelmektedir. Bu tür illette, vasıf ile hüküm arasında makul bir uygunluk söz konusudur. Hükmün vasfa bağlanması ile hikmet gerçekleşir, şâri'in amaçladığı maslahat ortaya çıkar. Meselâ akıl nimetinin korunması için içkinin haram kılınması bu şekildedir. Tardî illette ise hükmün hikmetinin gerçekleşmesi ya da şâri'in maslahatının tahakkuk etmesi önem arzetmez. Tardî illetteki tek önemli husus, vasfın bulunmasıyla hükmün bulunmasıdır. Vasıf ile hüküm arasında uygunluk aranmaz. Önemli olan vasıf ile hükmün birbirinden ayrılmamasıdır. Bu yöntem ise illeti belirlemede yeterli görünmemektedir.

Tard ehli, illetin tahsise uğramasını söz konusu vasfın tutarsız ve geçersiz olduğuna bağlamaktadır. Vasfın müessir olmasını şart koşanlar ise illetin bulunup hükmün bulunmaması durumunu iki şekilde değerlendirmişlerdir:

1) Pezdevî, müessir illet için illetin tahsisini mümkün görmemektedir. Tardî illetler sîgaları ile var oldukları için illetin tahsisinin ancak tardî illetlerde geçerli olabileceğini iddia etmektedir. Tard ehli ise bunun aksine tesiri kabul edenlerin tahsisten kaçamayacağını dile getirmektedir. Serahsî ise bu iddiayı tenkit etmekte ve bu iki düşünce arasında zorunlu bir ilişki olmadığını ifade etmektedir.³¹³

2) Cessâs, illetin sıhhatini belirleme hususunda hem illetin tahsisinin hem de tard yönteminin bir çeşidi olan deverân yönteminin geçerli olduğunu kabul etmektedir. Bunların ikisini kabulün bir çelişkiye yol açmadığını savunmaktadır.³¹⁴

Netice itibariyle tard yönteminin illetin tahsisi ile direk bağlantısı olduğu görülmektedir. Klasik dönem usûlcüleri tard delilini, illetin tahsisi konusundaki görüşlerine göre ele almışlar ve konuyu ona göre şekillendirmişlerdir.

³¹⁰ Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. III, s. 365.

³¹¹ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 228; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. III, s. 365.

³¹² Muhammed Mustafa eş-Şelebî, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, Dâru'n-Nahzatü'l-Arabiyye, Beyrut 1981, s. 176.

³¹³ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 208.

³¹⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, c. II, s. 305.

3.3. İletin Tahsisinin Hüccet Değeri

Usûlcüler, illetin tahsisi hakkındaki görüşlerini genelde müstenbat illet etrafında şekillendirmişlerdir. Bu sebeple mansus illet konusundaki görüşlerini belirlemek zordur. Bazı usûlcüler konu hakkında yalnızca nakillerle yetinmişlerdir. Genel itibarıyla müstenbat illette tahsisi kabul edenler, mansus illette de tahsisi kabul etmişlerdir. Tahsisi reddedenler ise ya mansus illette tahsisi açık bir şekilde kabul etmekte ya da zikredilen örneklere farklı bir bakış açısı getirmektedirler. Bu konudaki görüşleri dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

3.3.1. İletin Tahsisini Mutlak Olarak Red Eden Görüş

Bu görüşe göre, illet ister mansus (nas tarafından belirlenmiş) olsun ister müstanbat (ictihad yoluyla belirlenmiş) olsun, hükmün vasıf (illet)tan tahallüfü³¹⁵ mâni', şart ya da sebepten kaynaklansın fark etmez, illetin tahsisi caiz değildir. Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) bu görüşün temsilcisi kabul edilmektedir. Bâkillânî (ö. 403/1013), Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Cüveynî (ö. 478/1085), Râzî, Hanefîlerden Serahsî ve Pezdevî de bu görüştedir. Gazzâlî'nin de *Menhûl*'ünde bu görüşe yakın olduğu görülmektedir. Mâlikîlerden Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031), Hanbelîlerden İbn Hâmid (ö. 403/1012) ve Kâdî Ebû Ya'lâ da bu görüşü kabul etmişlerdir.³¹⁶ Kâdî Abdülvehhâb, tüm Mâlikîlerin ve Şâfiîlerin çoğunluğunun bu görüşü paylaştığını ifade etmiştir.³¹⁷ Sem'ânî ise mütekellimîn usûlcülerin tahsisi reddettiklerini ifade etmektedir.³¹⁸

Serahsî illetin tahsisini reddetmektedir. Pezdevî de onunla aynı görüşü paylaşmaktadır. Serahsî ayrıca istihsanın illetin tahsisi şekilde anlaşılmasına karşı çıkmaktadır. Bu görüşünün temelinde itikâdî ve kelâmî sebepler yatmaktadır. Ona göre illetin tahsisini kabul selef ve ehli sünnet yoluna aykırıdır ve Mu'tezile kaynaklıdır. Ona göre şer'î illet ta'diye şartını taşımalıdır. Eğer hükümde bir mâni' bulunuyor ve hüküm sahih oluyorsa her yerde bu durum söz konusu olabilir. O zaman illetin taaddî etmediği görülür ki bu da illetin illet olmadığı manasına gelmektedir. Serahsî, tahsise cevaz verenlerin, tüm müctehidlerin ictihadlarında isabet ettiğini ve ictihadlarının hatadan beri olduğunu kabul ettiğini dile getirmektedir. Bu durum ona göre aslahın vücubu gibi Mu'tezilî fikirlere yakındır. Serahsî'nin bu tutumunda

³¹⁵ **Tahallüf:** nasla sabit olan bir hükmün illetinin (gerekçesinin) bir fer'de bulunmasına rağmen aslın hükmünün fer'de bulunmaması manasına gelmektedir. Emîr Pâdişah, *Teysîru't-Tahrîr*, c. IV, s. 117.

³¹⁶ Emîr Pâdişah, *Teysîru't-Tahrîr*, c. IV, s. 14; Süleyman el-Bâcî *İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmî'l-Usûl*, thk. Abdülmecîd Türkî, 2. bs., Dârul-Garbi'l-İslâmî, 1995, s. 654; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhit*, c. V, s. 171-179; Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. II, s. 247; Basrî, *Mutemed*, c. II, s. 284; Şevkânî, *İrşadü'l-Fühûl*, s. 224.

³¹⁷ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhit*, c. V, s. 171-179; Gazzâlî, *Şifâ'ül-Galîl fî Beyânî's-Şebek ve'l-Muhîl ve Mesâlikî't-Ta'lîl*, thk. Hamid el-Kebisi, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1971, s. 458,459; Mustasfâ, s. 332-335; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. IV, s. 32.

³¹⁸ Sem'ânî, *Kavâtü'l-Edille fî'l-Usûl*, c. II, s. 186-187.

Mâverâünnehir’de illeti tahsis etme fikrinin Mu’tazile’nin bir şîârı olarak kabulünün büyük bir etkisi vardır.³¹⁹

Serahsî’ye göre hükmün yokluğu bir vasfın eksikliği veya fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu durumda illet değişikliğe uğramakta, bu sebeple illet hükmen yok olmaktadır. Yani hükmün yokluğu illetin tahsisi ile değil illetin yokluğu ile ilişkilidir. Meselâ nisab miktarı malın zekâtının, üzerinden bir yılın geçmediği için vacip olmaması illetin yokluğu sebebiyledir.³²⁰

Serahsî’nin illete ilişerek onu eksilten ya da fazlalaştıran böylece onu değiştiren mana (el-ma’nâ el-muğayyir) olarak isimlendirdiğini, tahsisi kabul edenler tahsis edici mâni’ (mâni’ muhassıs) olarak isimlendirmektedirler. İletin tahsisini kabul edenler mâni’ sebebiyle illetin tahsise uğradığını kabul ederken, Serahsî hükmün yokluğunu illetin yokluğu ile gerekçelendirmektedir. Serahsî, mansûs illetten bahsetmemekle birlikte müstenbat illette tahsisin olamayacağını savunmuştur. O, illetin tahsisini reddettiği için istihsanın illetin tahsisi ile aynı şey olduğu görüşünü de kabul etmemiştir.³²¹

Cüveynî de Serahsî gibi illetin tahsisini reddetmektedir. Ancak konuyu izahta aralarında farklılık bulunmaktadır. Serahsî illetin tesir özelliğinin sabit olduğunu, bu sebeple fesada uğrayabileceğini kabul etmektedir. Böylece tahsisin bulunduğu durumlarda illeti iptal edilmiş kabul etmemekte, bunu farklı bir vasfın varlığı ile gerekçelendirmektedir.³²²

Cüveynî mansus ve müstenbat illetleri farklı şekilde ele almaktadır. Gazzâlî de *Menhûl*’de buna benzer bir tutum sergilemektedir. Sem’ânî de Cüveynî gibi müstenbat illette ıttıradı şart koşturmaktadır. Cüveynî illetin tahsisi konusunda mansus ve müstenbat illetin birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir. Şâri’in her şeye yetkisi olduğu gibi tahsisise de yetkisi vardır. Bu sebeple genel olarak mansus illette tahsisi kabul etmektedir. Müstenbat illette muallil ise bu şekilde değildir.³²³ Bu sebeple müstenbet illette ıttırad vasfı bulunmazsa onun illet olduğu ihtilaflı bir konuma düşmektedir.

3.3.2. İletin Tahsisini Mutlak Olarak Kabul Eden Görüş

İletin tahsisini her durumda caiz gören görüştür. Bu görüşü paylaşınlara göre; illet ister mansus olsun, ister müstanbat olsun, hükmün tahallüfü hangi sebeple vuku bulursa bulsun, illetin tahsisi mutlak olarak caizdir. Hanefîlerden Saymerî (ö. 436/1045), Debûsî,

³¹⁹ Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, c. IV, s. 32, 39.

³²⁰ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 213.

³²¹ Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 205.

³²² Serahsî, *Usûl*, c. II, s. 213.

³²³ İmâmü’l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1997, c. II, s. 105.

Kerhî (ö. 340/952) ve Kelvezânî (ö. 510/1116) bu görüştedir. Bu görüş Irak Hanefîleri, Mâlikîler, bazı Hanbelîler ve Mu'tezile'ye nisbet edilmiştir.³²⁴

Debûsî'ye göre illetin varlığına rağmen hükmün yokluğu, fesad manasına gelmemektedir. Çünkü muhayyerlik şartıyla yapılan satım akdinde illet sahih olmasına rağmen bir mâni'in vuku bulması ya da rüknü olmayan bir şeyin eksikliği sebebiyle hüküm gerçekleşmeyebilir. Bu sebeple tahsis nakzdan farklıdır. Nakz, müessir illetlerde söz konusu değildir. Yalnızca tardî illetlerde geçerlidir. Çünkü müessir illetler konusunda icmâ bulunmaktadır. Bazı durumlarda rüknün varlığına rağmen bu müessir vasıf ve hüküm bulunmayabilir. Örneğin nisab miktarı mala ulaşmış henüz üzerinden bir yıl geçmeyen mal için zekât vacip değildir. Tahsis, hükmün başlangıcından itibaren yok olduğunu göstermektedir. Nakz ise hükmün sübutundan sonra vuku bulmaktadır. Debûsî tard ehlilinin tahsisi nakz olarak isimlendirdiğini ve bunun yanlış olduğunu ifade etmektedir.³²⁵

3.3.3. Mansus İllette Kabul Müstenbat İllette Red Eden Görüş³²⁶

Bazı âlimler mansus illette tahsisi kabul ederken müstenbat illette tahsisi reddetmektedir. Mâverdî, Şîrâzî ve Sem'ânî açık bir şekilde dile getirmeseler de mansus illetin tahsisini kabul etmektedirler. Esmendî de bu görüşü paylaşmaktadır. Sem'ânî bu görüşü Şâfiî'nin kendisinin, Şâfiîlerin çoğunluğunun, çok sayıda mütekellimînin, Horasan Hanefîlerinin çoğunluğunun, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944)'nin ve bazı Mâlikîlerin paylaştığını ifade etmektedir.³²⁷

Bu görüşü paylaşan âlimlerden birisi de İbn Teymiye'dir. Ona göre illetin tahsisi onun fesadı manasına gelmektedir. Tahsis bir engelden kaynaklanıyorsa bu tahsis değildir. İletinin hüküm koyabilmesi için herhangi bir mâni'in bulunmaması gerekir. Tahsis bir nas sebebiyle gerçekleşseyse geçerlidir ve onunla amel edilir. Ancak istinbat sebebiyle oluştuysa

³²⁴ Saymerî, *Mesâil*, s. 283-284; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 301-313; Ferrâ, *Mesâil*, s. 71-74; Ebû İshak Şîrâzî, *et-Tebîrâ fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hasan Hito, Dâru'l-Fikr, Dımaşk h. 1403, s. 466; Bâcî, *İhkâm*, s. 654; Sem'ânî, *Kavâtî*, c. II, s. 186-187; Kelvezânî, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe ve Muhammed b. Alî b. İbrâhîm, 1. bs. Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1985. c. IV, s. 69-87; İbn Akîl, *Kitâbu'l-Cedel*, s. 18-19; Lâmişî, *Usûl*, s. 134; Alâeddin Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-'Ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdilber, Metâbi'i'd-Doha'l-Hadisiyye, Katar 1984, s. 630-631; Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, c. IV, s. 32, 39; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhit*, c. V, s. 171-179; Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, c. II, s. 247; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, s. 224.

³²⁵ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 301-313.

³²⁶ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 509; Şîfâ, s. 458; Mustasfâ, s. 332-335.

³²⁷ Şîrâzî, *Tabsîrâ*, s. 466; Sem'ânî, *Kavâtî*, c. II, s. 186-187.

hükümsüzdür.³²⁸ İllet nas kaynaklı ise nas konumunda olduğundan tahsisi caizdir. Ancak illet istinbata dayalı ise bu durum söz konusu değildir.³²⁹

3.3.4. Tafsîl

Gazzâlî'nin *Şifâ* ve *Mustasfâ*'daki görüşü ayrı bir madde olarak değerlendirilebilir. Gazzâlî, illetin tahsisi konusundaki ihtilafları *Şifâ*'da tahlil etmektedir. Konuyu ise özetleyerek *Mustasfâ*'da ele almaktadır. *Şifâ*'da tahsisi mutlak olarak reddedenlerin, görüşlerini, Mu'tezile'deki fiili yerine getirmeden önce ıstıtaatın varlığına sebebiyet vermesi üzerine gerekçelendirdiğinden söz etmektedir. Mutlak olarak kabul edenlerin kendilerini fakih olarak nitelendirdiklerini, reddedenlerin ise Haşeviyye'den olduklarını iddia ettiklerini zikretmektedir.³³⁰

Gazzâlî her iki eserinde de hükmün yokluğuna rağmen illetin varlığının durumunu temellendirmiştir. Bunun üç şekilde olabileceğini, bu durumların da dört kazıyyeye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu kazıyyeler; cedelî, ictihâdî-fikhî, aklî-hakîkî ve lafzî-lugavî olmak üzere dört tanedir.

Gazzâlî'ye göre illetin tahsisi şu üç şekilde mümkündür:

1) İllet gerçekleşirken onun ıttıradını engelleyen bir şey vuku bulursa bu duruma nakz denmektedir. Bu da ikiye ayrılmaktadır:

a. Kıyastan müstesna vârit olduğu bilinen illet: Bu durumda illet fesada uğramaz. İllet müstesnanın dışında geçerlidir. Mansus (maktu) ve maznun illet arasında fark yoktur. Maktu illete örnek olarak musarrat hayvanın sütüne karşılık bir sa' hurma verilmesi hükmü verilebilir. Aslında itlaf edilen şeyin, parçaların benzerliği ilettine binaen misli ile ödenmesi gerekmektedir. Şâri' bu illeti nakzetmemiş, bu meselede istisna kılmıştır. Kişinin öldürme fiili tazmin yükümlülüğünün illetidir. Diyetin âkileye yüklenmesi ise istisnâî bir durumdur, illeti nakzetmez.³³¹

Maznun (zannî) illete örnek olarak ribâ illetin arâyâ³³² meselesi ile tahsisi verilebilir. Şafî mezhebine göre ta'm (yiyecek maddesi olma) ribânın illetidir. Arâyâ meselesiyle gelen hüküm ribâ hükmü ve illetini neshetmemektedir. Sadece ihtiyaç nedeniyle bir ruhsat hasıl

³²⁸ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, t.y., s. 412.

³²⁹ Muhammed b. Abdilhamîd Üsmendî, *Bezlü'n-Nazar fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdulber, Kahire 1992, s. 635.

³³⁰ Gazzâlî, *Şifâ*, 458-460.

³³¹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 332, 335.

³³² **Arâyâ:** İslâm hukukunda, belli bir miktar kuru hurmanın tahminen aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesi manasına gelmektedir.

olmuştur. Niyetin vacip olmasının illeti ibadetin farz olmasıdır. Hac ibadetinde ise bu illet yani niyet tahsis edilmiştir.³³³

b. İstisna şeklinde gelmeyen nakzedici durumu iki şekilde yorumlamak mümkündür:

b1- İstisna şeklinde gelmeyen durum, mansus illete vârit ise illete bir kayıt getirme manası taşımaktadır. Daha önce zikredilen vasfın, illetin tamamı olmadığı anlaşılır. Meselâ “*Abdest (bedenden) çıkan şey sebebiyle gerekir.*” hadisinde illet, bedenden çıkan necasettir. Hz. Peygamber’in kan aldırdıktan sonra abdest almadığı rivayeti ise tesbit edilen şeyin illetin tamamı olmadığını göstermektedir. Bu sebeple “İllet, mu’tad mahrecden çıkan şey necasettir.” denilmektedir.³³⁴

b2- İstisna şeklinde gelmeyen durum maznun illete vârit ise bu illet ihâle veya şebah yoluyla sabit ise iki ihtimal söz konusudur:

Eğer nakz, münâsîp bir cevap ile izah getirilebiliyorsa o zaman, mansus illetteki gibi illete kayıt getirme manası taşımaktadır. İllet bu kayıt ile tamamlanmaktadır.

Eğer illet muhil³³⁵ ise ve münâsîp bir cevap da verilemiyorsa nakzın, illetin fesadına delil olup olmadığı ve illetin kendi tahsisini gösterip göstermediğine bakılmaktadır. Nakzın illetin fesadına delil olması ve illetin kendi tahsisini göstermesi mümkün ise hüküm müctehidin zann-ı gâlibine rücû etmektedir. Müstakil, müessir bir illet söz konusu ise bu durumda ictihad söz konusudur. İllet müessir değil ve bir illetin şahitliğine muhtaç ise bu hükmün bir yerde ona uygun gelmesine dayanmaktadır. Şerîatın bir mahalde ona uygun gelmeyişi onun fasadını göstermektedir.³³⁶

Sonuç olarak şerîatın, açık bir şekilde illetin tahsisini ifade etmesi, bir meseleyi istisna etmesi caizdir. Açık bir şekilde ifade etmediği yerlerde illetin varlığına rağmen hükmün nefyetme ihtimali varsa burada illetin fesadı veya tahsisi söz konusu olabilmektedir. İllet kat’î ise tahsise gitmek nesihten daha evladır. Maznun ise ya ictihad mahallindedir ya da fesadın bulunduğu işaretir.

2) Bazen hükmün yokluğu, illetin kendisindeki bir fesad sebebiyle değil de dışarıdaki bir illetin teâruzu sebebiyle meydana gelebilmektedir. Meselâ mağrûrun³³⁷ çocuğu bu şekildedir. Genel kaideye göre çocuğun köle olmasının illeti, annenin köle oluşudur. Ancak mağrûrun çocuğunda bu illet var olmakla birlikte başka bir illet de söz konusudur. Burada annesinin köle olması illeti sebebiyle köle olan çocuğun bedeli babaya ödetilmektedir.

³³³ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 332.

³³⁴ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 333.

³³⁵ **İhâle:** Münasip vasfın hükme uygunluğunu tespitinde sadece illetin hükme salt uygunluğu ile yetinme. Yetinilen illete de muhil denir.

³³⁶ Gazzâlî, *Şifâ*, s. 458-514; *Mustasfâ*, c. II, s. 336-342.

³³⁷ **Mağrur:** Hür olduğu söylenerek bir cariye ile evlenen kişi.

Böylece çocuğun köle olması hükmü takdiren uygulanmaktadır. Nakz veya fesad söz konusudur.³³⁸

3) Hükmün yokluğu, illetin rüknündeki bir eksiklikten değil de illetin mahallini, şartını veya ehlini bulmamasından kaynaklanmaktadır. İletinin gerçekleşmesinde nakz vuku bulmamıştır. Meselâ “Hırsızlık fiili el kesmenin illetidir. Nebbaştâ da bu illet vardır.” denildiğinde nebbaştâ illetinin şartını gerçekleşmediği ifade edilir. Nisabdan az miktarda hırsızlık, çocuğun hırsızlığı, korunaklı olmayan bir yerden malı çalma gibi konularda da bu durum söz konusudur.³³⁹

Netice itibarıyla hem tahsisi kabul edenler hem de kabul etmeyenler aynı sonuca ulaşmaktadır. Aralarındaki ihtilaf yöntem ve usûllerindeki isimlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Buhârî konuyu etraflı bir şekilde ele aldıktan sonra ihtilâfın lafzî olduğu kanaatine varmaktadır. Çünkü iki görüşü de kabul edenlere göre illet sahihtir. Hüküm bulunmadığında bu durum tahsisi kabul edenlere göre mâni’ye, tahsisi red edenlere göre ise illetin yokluğuna dayandırılmaktadır.³⁴⁰

3.4. İletinin Tahsis Delilleri

3.4.1. Mansus İletinin Tahsisi

Ebû Hüreyre (ö. 58/678)’nin rivayetine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Deve ve koyunların memelerinde sütü biriktirmeyiniz, kim (memesinde süt biriktirildikten) sonra hayvanı satın alırsa, sağdıktan sonra iki tercihten istediğini seçme hakkına sahiptir. Dilerse tutar, dilerse geri verir ve (sağdığı süte mukabil olarak da) bir sa’ hurma verir.”*³⁴¹

H. Peygamber bu hadiste satıcının müşteriyi kandırma amacıyla sütün memede biriktirilmesini yasaklamıştır. Satıcı böyle yaparsa müşterinin muhayyer olacağı haber verilmiştir. Bu durumda bulunan müşteri ya satışı kabul eder ya da hayvanı iade eder. Geri verdiği zaman ise sağdığı süte karşılık bir sa’ hurma vermesi vaciptir.³⁴²

H. Peygamber’in bu uygulaması kıyastan bir istisnadır. Çünkü genel kaideye göre mislî mallar, misilleriyle tazmin edilmektedir. Ama burada misli ya da kıymetiyle bir tazmin söz konusu değildir. H. Peygamber’in bu hadisi kıyasa mâni teşkil etmektedir.

³³⁸ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 335.

³³⁹ Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 334.

³⁴⁰ Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, c. IV, s. 59.

³⁴¹ Buhârî, “Büyü’”, 64; Müslim, “Büyü’”, 11.

³⁴² Gazzâlî, *Müstasfâ*, s. 332.

3.4.2. Müstenbat İletin Tahsisi

Müstenbat illetin tahsisine arâyâ satışı örnek verilebilir. Arâyâ satışı ağacın dalındaki yaş hurmanın kuru hurma karşılığında toptan satışına denmektedir. Bu konu âlimler arasında tartışmalıdır. Âlimler bu konuyu başka deliller ile çelişmeyecek şekilde açıklamaya çalışmış ve sahih olmasını bazı şartlarla kayıtlamışlardır. Örneğin Hanefiler bu durumu bir şahsın diğerine ağaçtaki yaş hurmayı hibe etmesi, karşı tarafın da bu iyiliğe karşılık olarak kuru hurmayı hibe etmesi olarak açıklamışlardır. Böylece uygulama Hanefî usûlüne uygun hale gelmektedir.

İslam hukukunda aynı cinsten olan ribevî³⁴³ malların değişiminde mümâselet (eşitlik) şart koşulmaktadır. Ağaçtaki yaş hurmaları ise toptan, miktarı belli olmayan kuru hurma karşılığında satmak bu şartın gerçekleşmesine engel olmaktadır. Çünkü kuru hurmanın miktarı belli ama ağaçtaki yaş hurmanın miktarı ise bilinmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber de müzâbeneyi yasaklamıştır. **Müzâbene**, hurma ağacındaki yaş hurmanın kuru hurma, asmasındaki yaş üzümün kuru üzüm ve başağındaki hububatın harmanlanmış kuru mahsul karşılığında aynı ölçüde satılması demektir.³⁴⁴ Ancak bununla birlikte arâyâ satışının caiz olduğunu ifade eden bir rivayet gelmiştir.

İlk rivayet aynı cinsler arasında olan değişimde eşitlik sağlanamadığı için kuru hurma karşılığında yaş hurmanın satımını engellemektedir. İkinci rivayette ise yasaklama illetinin bulunmasıyla beraber arâyânın satışına cevaz verilmiştir. İkinci rivayet ilk rivayeti nakzetmemekte, onu neshetmemektedir. İhtiyaç, zaruret sebebiyle istisnâî bir durum oluşmuştur.

İletin tahsisi konusunda usûlcülerin takındıkları tavır, takip ettikleri metoda ve bulundukları ortama göre farklılık göstermektedir. Örneğin Hanefîlerin takip ettikleri usûl sebebiyle âm ve has lafız konusundaki hassasiyetlerine binaen illetin tahisi konusuna daha detaylı yaklaşımları tabii bir durumdur. İletin tahsisinin kabul ve reddi konusunda, yaşanan coğrafyada Mu'tezilî etkilerin var oluşu âlimlerin bu konudaki tutumunu etkilemiştir. Nitekim Cessâs da bunu dile getirmektedir. Cessâs'ın tahsis konusundaki tutumu korumacı bir yaklaşımdan kaynaklanabilir. Ayrıca Gazzâlî'nin konuyu detaylandırıp, delilleri kategorize etmesi ve ayırıştırması meselenin temellendirilip daha rahat bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Sonuç itibarıyla illetin tahsisinin onu kabul edenlere göre bir mâni', reddedenlere göre ise illetin yokluğundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Usûlcülerin kullandıkları yollar farklı olsa da aynı sonuca ulaşmaktadırlar. Aynı sonuca varılmış olsa bile tutarlı ve sağlam bir

³⁴³ **Ribevî:** Birbirleriyle değişimlerinde aralarında faiz meydana gelen mallara ribevi mal denmektedir. "Eşyayı sitte" hadisinde geçen mallara bu isim verilmektedir.

³⁴⁴ Buhârî, "Büyü", 64; Müslim, "Büyü", 11.

metodla sonuca ulaşmanın kıymetli olması hasebiyle bu düşünce faaliyetleri büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

İslâm âlimleri, özellikle fıkıh ilmiyle uğraşanlar, Kur'an ve sünnet naslarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunarak, naslarda kastedilen ilâhî muradın ne olduğunu doğru olarak tespiti amaçlamışlardır.

Fıkıh usûlünde öncelikli amaç naslardan hüküm çıkarmaktan ziyade, hükme giden yolların doğru tespit edilmesidir. Bu amaçla da usûl ilmi çok ciddi görevler üstlenmiştir. Her dönemde olduğu gibi günümüzde de Kur'an ve Sünnet naslarından Allah ve Resûl'ünün maksadını doğru anlayıp doğru hükümlere ulaşmak, dini doğru anlama ve yaşamanın en temel ilkesi olmuştur.

Emir ve nehiylerin, farz ve vâciplerin doğru anlaşılıp yaşanması insanı aynı zamanda âhiretteki mânevî sorumluluktan da kurtaracaktır. Çalışma konumuz olan mâni'i usulcülerin ve mezheplerin ele alıp incelemelerinde bu hassasiyeti rahatlıkla görebiliyoruz.

Yaşadığımız dönemde güncelliğini koruyan “kadınların özel hallerinde oruç tutup tutmama meselesi ve bazı ruhsatlardan ne derece yararlanıp yararlanılmayacağı gibi konuların iç yüzü yaptığımız çalışmada görülmüştür. Özellikle kadınların özel hallerde oruç tutması gerektiği gibi mesnetsiz tartışmalarla Müslümanların gündeminin meşgul edildiğini bu çalışmayla bir kez daha görmüş olduk.

İnsanların nefislerine uyup hileye kaçarak bazı yasakları aşmasının dinen sakıncalı olduğunu tespit ettik. Hüküm istinbatında mâni'in hangi konularda ne gibi etkileri olduğunu gördük. Örneğin İslâm ceza hukukunda mâni'in etkisini tespit ettik. Açlıktan hırsızlık yapana el kesme cezası uygulanmaması, oğlunu öldüren babaya kısas uygulanmaması gibi durumlar buna örnek olarak verilebilir. Aile ve miras hukukunda mâni'in hükümlere tesir ettiği alanları gördük.

Hükümlerin tatbiki konusunda zikredilen örneklerde geçtiği üzere mâni'in ciddi rolü bulunmaktadır. Zira bir hükmün sadece mevcudiyeti, o hükmün tatbiki için yeterli değildir; ayrıca mâni'in bulunmaması gerekmektedir. Ayrıca mâni' hususunda şâri'in kastı da büyük önem taşımaktadır. Nitekim onun kastına uygun düşmeyen fiiller geçersizdir. Bu itibarla, İslâm Hukuku Metodolojisinde mâni' konusunu kavramak büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülkâdir Bedrân. *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 2. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1401.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Adil Mürşid ve Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî*, thk. Ali Abdulbari Atiyye, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.
- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî, Beyrut-Dımaşk-Lübnan: Mektebetü'l-İslamî, t.y..
- Apaydın, Hacı Yunus, "İctihad", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI, s.432-445.
- _____, Hacı Yunus, "Kıyas", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXV, s. 529-539.
- _____, Hacı Yunus, *İslam Hukuk Usûlü*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2017.
- Askalânî, İbn Hacer, *Telhîsü'l-Habîr fî tahrîci Ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutb. 1. bs., Müessesetü Kurtuba, Mısır 1995.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, 15. bs., İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları), İstanbul 2020.
- Attâr, Hasan b. Muhammed, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y..
- Aynî, Bedreddin, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2000.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüccîbî, *İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, thk. Abdülmecîd Türkî, 2. bs., Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1995.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *et-Takrîb ve'l-İrşâd fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid, 3. bs. Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Basrî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib, *el-Mutemed fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Halil el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- Bayanunî, Muhammad Abu Al-Fath, "Hüküm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, s. 466-468.
- Berdîsî, Muhammed Zekeriyya, *Usûlü'l-Fıkıh*, Dâru's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire t.y..
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü's-Sağîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, 1. bs., Camiatü'l-Dirâsetü'l-İslâmiyye, Karaçi-Pakistan 1989.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîra, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zehîr b. Nasır en-Nasır, 1. bs. Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Abdülâzîz, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, 2. bs., Vizêratü'l-Evkâfî'l-Kuvetiye, 1994.
- Cündî, Halîl b. İshak el-Mâlikî, *et-Tavdîh fî Şerhi Muhtasari'l-Fer'î li İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed b. Abdilkerîm Necîb, 1. bs., Merkezu Nüceybûye li'l-Mahtûtâtî, 2008.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbü't-Tarîfât*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1983.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1997
- Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Abdülmün'im Şelebî, Abdüllatif Hirzullah ve Ahmed Berhum. 1. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-Lübnan 2004.
- Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, 1. bs., Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Suudî Arabistan 2000.
- Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa, *Takvîmü'l-edille*, thk. Halîl Muhyiddin el-Meys, 1. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2001.
- Dönmez, İbrahim Kâfî, "Ruhsat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV, s. 207-210.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut t.y..
- Kâdî Ebu Ya'la, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Ahmed b. el-Mübarekî, 2. bs., 1990.
- Emîr Pâdişah, *Teysîrü't-Tahrîr*, thk. Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 6. bs., Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 444.
- Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi 'Usûli'l-fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî, 3. bs. Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- _____, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. bs., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1420.
- Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhîd*, thk. Mektebetüt'-Tahkik't-Türas fî Müessesetü'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut-Lübnan 2005.
- Fütûhî, İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, thk. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd, 2. bs. Mektebetü'l-Ubeykan, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Menhûl fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Hito, 2. bs., Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut-Lübnan 1998.

- _____, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Vasît*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim ve Muhammed Muhammed Tâmir, 1. bs., Dârus-Selâm, Kahire 1417.
- _____, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Mustasfâ*, trc. Hacı Yunus Apaydın, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- _____, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- _____, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed *Şifâ'ül-Galîl fî Beyâni's-Şebeh ve'l-Muhîl ve Mesâliki't-Ta'lîl*, thk. Hamid el-Kebisi, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1971.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, Mektebetü'd-Da'veti'l İslâmiyye, Kahire 1942.
- Hudârî, Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî, *Usûl-i Fıkıh*, 6. bs. Mektebetü'l-Ticaretü'l Kübra, 1969.
- Humeyrî, Saîd Ali M, *el-Hükmü'l-Vad'î 'inde'l-Uşûliyyîn*, Mekke 1984.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kahire t.y.
- İbn Emîrul Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *et-Takrîr ve't-Tahbîr (Şerhu't-Tahrîr li İbni'l-Hümâm)*, 3. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983
- İbn Fâris, "A'-Z-M maddesi", *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikir, 1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Bulûğu'l-Merâm*, thk. Sümeyr b. Emin ez-Zührî. 7. bs., Dâru'l-Felak, Riyad 1424.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Müntehel Vusûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-Kadîr li'l-'Âcizi'l-Fakîr*, Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme, 2. bs. Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kahire, 1968.

- _____, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 2. bs. Müessesetür'-Reyyân, 2002.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y..
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-'Arab*, Dârus-Sâdır, Beyrut 1414.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, t.y..
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî, *Nihayetü's-Sü'l Şerhu Minhaci'l-Vusul li'l-Beydavi*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1999.
- Kahraman, Abdullah, "Hüküm, Hâkim, Mahkûmun Aleyh ve Mahkûmun Fih", *Fıkıh Usûlü El Kitabı*, ed. Talip Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara 2019.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs - Hamid Sadık Kuneybî, *Mu'cemu Lügati'l-Fukâha*, 2. bs., Dârü'n-Nefâis, 1988
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî, *el-Furûk*, 'Âlemül-Kütüb, t.y..
- _____, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî, *Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvîd, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1995.
- _____, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. 1. bs. Şeriketü't-Tıbbâti'l-Fenniyye, 1973.
- Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, 2. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Müfîd Muhammed Ebû Amşe ve Muhammed b. Alî b. İbrâhim, 1. bs. Merkezü'l- Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî 1985.
- Kelvezânî, Ebu'l Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Müfîd Muhammed Ebû Amşe ve Muhammed b. Alî b. İbrâhim, 1. bs. Merkezü'l- Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1985.
- Köse, Saffet, "Hiyel", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, s. 170-178.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni ve İbrahim Eттаfeyyîş, 2. bs., Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa Azamî, 1. bs., Müessesetu'z-Zayid b. Sultan Ali Nehyan, Abudabi, el-İmarat 2004.

- Merdâvî, Ebû'l-Hasan Alâeddîn Ali b. Süleyman, *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdurrahman el-Cibrîn, İvad el-Karnî ve Ahmed es-Sirâc, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Mahmud Ebû Dakika, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1937.
- Meydânî, Tâlib, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan t.y..
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza, *Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Serâyi'*, thk. Muhammed Hasan ve Muhammed Hasan İsmail, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-Lübnan 2006.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali Muhyiddin Hüsrevî, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtî'l-Vüsûl*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1321.
- Muhammed el-Hamevî, *Gamzu 'Uyûni'l-Basâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'-Nezaîr*, 1. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 2. bs., Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berekât, *Menârü'l-Envâr*, thk. Soner Duman, Osman Güman ve Süleyman Kaya, ed. Mehmet Günay, Beka Yayıncılık, İstanbul 2018.
- _____, Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berekât, *Tefsîrü'n-Nesefî*, thk. Yûsuf Ali Bedevî, 1. bs., Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- Nevevî, Yahya b. Şeref, *Kitâbü'l-İzâh fî Menâsiki'l-Hac ve'l-'Umre*, 2. bs., Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, Beyrut 1994.
- Rebîa, Abdülazîz b. Abdurrahman b. Ali, *el-Mâni' inde'l-Usûliyyîn*, Riyad 1987.
- Sâbûni, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1. bs., Dâru's-Sâbûnî li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire 1997.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mesud, *Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, thk. Zekerîya Umeyrat, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1996.
- Safiyyüddin el-Hindî, *Nihâyetü'l-Vüsûl fî 'İlmi'l-Usûl*, thk. Sa'd b. Salim es-Süvey ve Salih b. Süleyman el-Yusuf, Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke 1996.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Sem'ânî, *Kavâtü'l-Edille fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1999.

- Semerkindî, Alâeddin, *Mîzânü'l Usûl fî Netâici'l-'Ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdilber, Metâbi'i'd-Doha'l-Hadisiyye, Katar 1984.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *Usûlu's-Serahsî*, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y.
- Şa'ban, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, Ankara 2015.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî, *Muvâfakât*, thk. Abdullah Dirâz, Mektebetü'l-Ticaretü'l Kübra, Mısır t.y.
- Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, Dâru'n-Nahzatü'l-Arabiyye, Beyrut 1981.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, t.y.
- _____, Muhammed b. Ali, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, thk. İsamüddin Sababeti, 1. bs., Dârülhadis, Mısır 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkıh*, 2. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- _____, Ebû İshak, *et-Tefsîr fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Muhammed Hasan Hito, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk h. 1403.
- Taftazânî, Sadeddin Mes'ud Ömer, *Şerhü't-Telviḥ ale't-Tavzîḥ*, Mektebetü Sabîḥ, Mısır t.y.
- Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki ve İbrâhîm Utve Avd, 2. bs., Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1975.
- Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs., Müessesetür'-Risâle, 1987.
- Ünalın, Abdülkerim, "İslam Hukuku Metodolojisinde Mâni", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2002), s. 49-66.
- Üsmendî, Muhammed b. Abdilhamîd, *Bezlü'n-Nazar fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdulber, Kahire, 1992.
- Üzüm, İlyas, "Hüküm", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XVIII, s. 466-468.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, t.y..
- Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut-Lübnan 1998.
- Zerkeşî, Bedreddin, *el-Bahrü'l-Muhîṭ fî Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kütübî, 1994.
- Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkıḥi'l-İslamî*, 2. bs., Dâru'l-hayr li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimaşk-Suriye 2006.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Zahide Nur ÖZEKİN
Doğum Yeri - Tarihi	Antalya-17.08.1994
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Anadolu İHL
Lisans Diploması	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Tez/ Dönem Projesi Konusu	Vaz'î' Hükümlerde Mânî'
Yabancı Dil / Diller	Arapça
BİLİMSEL FAALİYETLER	
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Adıyaman Üni. İslâmi İlimler Fakültesi, Akdeniz Üni. İlahiyat Fakültesi
E-Posta	zahidenur17@gmail.com